नं. ५१५२ क.

शत पथ ब्राह्मणं
द्विष्ठ काण्डम्.

× × ×

पत्र १० —— ०

संहिता ब्राह्मणं

शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डः

५१५२ क॰

5152

68, 69 MISSING

F. = 88

ब्रा॰ षं॰ १

ॐ श्रीगणेशाय नमः असद्वा इदमग्र आसीत्तदाहुः किन्तदसदासीदित्यृषयो
वाव तेऽग्रेऽसदासीत्तदाहुः के त ऋषय इति प्राणा वा ऋषयस्ते यत्पुरास्मात्सर्वस्मादिदमिच्छ
न्तः श्रमेण तपसारिषंस्तस्मादृषयः १ स योऽयम्मध्ये प्राणः एष एवेन्द्रस्तानेष प्रा
णान्मध्यत इन्द्रियेणैन्द्ध यदैन्द्ध तस्मादिन्धः इन्धो ह वै नामैष तमिन्द्र इत्याचक्षते परोक्षम्प
रोक्षकामा हि देवास्त इद्धाः सप्त नाना पुरुषानसृजन्त २ तेऽब्रुवन्न वा इत्थं सन्तः श
क्ष्यामः प्रजनयितुमिमान्सप्त पुरुषानेकम्पुरुषं करवामेति त एतान्सप्त पुरुषाने
कम्पुरुषमकुर्वन्यदूर्ध्वन्नाभेस्तौ द्वौ समौब्जन्यदवाङ्नाभेस्तौ द्वौ पक्षः पुरुषः पक्षः पुरु
षः प्रतिष्ठैक आसीत् ३ अथ यैतेषां सप्तानाम्पुरुषाणां श्रीर्यो रस आसीत्

१

त्तमूर्द्ध्वं समुदौहंस्तदस्य शिरोऽभवद्यच्छ्रियं समुदौहंस्तस्माच्छिरस्तस्मिन्नेतस्
स्मिन्प्राणाऽश्रयन्त तस्माद्वेवैतच्छिरोऽथ यत्प्राणाऽश्रयन्त तस्मादु प्राणाः श्रियो
ऽथ यत्सर्वस्मिन्नात्मन्नश्रयन्त तस्मादु शरीरं ४ स ऽएव पुरुषः प्रजापतिर
भवत्सयः स पुरुषः प्रजापतिरभवदयमेव स योऽयमग्निश्चीयते ५ स वै सप्तपुरुषो
भवति सप्तपुरुषो ह्ययं पुरुषो यच्चत्वारऽआत्मा त्रयः पक्षपुच्छानि चत्वारो हि त
स्य पुरुषस्यात्मा त्रयः पक्षपुच्छान्यथ यदेकेन पुरुषेणात्मानं वर्द्धयति तेन वी
र्येणायमात्मा पक्षपुच्छान्युद्यच्छति ६ अथ यच्चितेऽग्निर्निधीयते यैवैतेषां
सप्तानां पुरुषाणां श्रीर्यो रसस्तमेतदूर्द्ध्वं समुदूहन्ति तदस्य शिरस्तस्मि

श्री॰ तेनास्मिन्त्सर्वे देवाः श्रितास्तद्यदस्मिन्त्सर्वेभ्यो देवेभ्योऽजुहवुस्तस्माद्वेवैतच्छिरः ७ सोऽयम्
ष॰ पुरुषः प्रजापतिरकामयत भूयान्त्स्यां प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत स श्रान्तस्ते
२ पानो ब्रह्मैव प्रथममसृजत त्रयीमेव विद्याꣳ सैवास्मै प्रतिष्ठाभवत्तस्मादाहुर्ब्र
ह्मास्य सर्वस्य प्रतिष्ठेति तस्मादनूच्य प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठा ह्येषा यद्ब्रह्म तस्मा
2 म्प्रतिष्ठायाम्प्रतिष्ठितोऽतप्यत ८ सोऽपोऽसृजत वाच एव लोकाद्वागेवास्य साऽसृज्यत सेद
ꣳ सर्वमाप्नोद्यदिदं किं च यदाप्नोत्तस्मादापो यदवृणोत्तस्माद्वाः ९ सोऽकामयताऽ
भ्योऽद्भ्योऽधि प्रजायेयेति सोऽनया त्रय्या विद्यया सहापः प्राविशत्तत आण्डꣳ समव
र्त्तत तदभ्यमृशदस्त्वित्यस्तु भूयोऽस्त्वित्येव तदब्रवीत्ततो ब्रह्मैव प्रथममसृज्यत त्रय्येव वि

यात्तस्मादाहुर्ब्रह्मास्य सर्वस्य प्रथमजमित्यपि हि तस्मात्पुरुषाद्ब्रह्मैव पूर्वमसृज्यत तत
दस्य तन्मुखमेवासृज्यत तस्मादनूचानमाहुरग्निकल्पः इति मुखं ह्येतदग्नेर्यद्ब्र
ह्म १० अथ योगर्भोन्तरासीत्सोग्निरसृज्यत स यदस्य सर्वस्याग्रमसृज्यत तस्मादग्रि
रग्रिर्ह वै तमग्निरित्याचक्षते परोक्षं ते परोक्षम्परोक्षकामा हि देवाः अथ यदश्रु संक्ष
रितमासीत्सोश्रुरभवदश्रुर्ह वै तमश्वः इत्याचक्षते परोक्षम्परोक्षकामा हि देवाः
अथ यदरसदिव स रासभोभवदथ यः कपाले रसो लिप्त आसीत्सोजोभवदथ
यत्कपालमासीत्सा पृथिव्यभवत् ११ सोकामयत आभ्योद्भ्योधीमाम्प्रजनयेयमि
ति तां संक्लिश्याप्सु प्राविध्यत्तस्यै यः पराङ्रसोत्यक्षरत्स कूर्मोभवदथयदूर्ध्वमुदौ

अः
श॰
२

स्यतेऽस्तृयदिदमूर्द्धमस्थोऽपिजायतेसेयं सर्व्वापःवानुव्यैत्तदिदमेकमेवरूपं समदृश्यता
पःएव १२ सोऽकामयतभूयःएवस्यांप्रजायेयेतिसोऽश्राम्यत्सतपोऽतप्यतसश्रान्तस्तेपानः
फेनमसृजतसोऽवेदन्यद्वाऽएतद्रूपंभूयोवैभवतिश्राम्याण्येवेतिसश्रान्तस्तेपानोमृदं शु
ष्कापमूषंसिकतं शर्कराम्अश्मानमयोहिरण्यमोषधिवनस्पत्यसृजततेनेमांपृथिवीं
प्राच्छादयत् १३ ताःवाऽएताःनवसृष्टयः इयमसृज्यन्ततस्मादाहुस्त्रिवृदग्निरितीयं ह्यग्नि
रस्यैहिसर्व्वोऽग्निश्चीयते १४ अभूद्वाऽइयम्प्रतिष्ठेति तद्भूमिरभवत्तामप्रथयत्साप्टथि
व्यभवत्सेयंसर्व्वाकृत्स्नामन्यमानागायद्यदगायत्तस्मादियंगायत्र्यथोऽआहुरग्निरेवा
स्यैपृष्ठेसर्व्वःकृत्स्नोमन्यमानोऽगायद्यदगायत्तस्मादग्निर्गायत्रऽइतितस्मादुहैतद्यःसर्व्वःकृ

3

न्स्तोममन्नेगायतिवैवगीतेवारमते १५ ब्राह्मणम् १ सोकामयतप्रजापतिर्भूयऽएवस्या
त्प्रजायेयेतिसोग्निनापृथिवीम्मिथुनꣳसमभवत्ततआण्डꣳसमवर्त्ततदभ्यमृशत्पुष्य
त्वितिपुष्यतुभूयोस्त्वित्येवतदब्रवीत् १ सयोगर्भोन्तरासीत्सवायुरसृज्यतयोश्रुसंक्षरितमा
सीत्तानिवयाꣳस्यभवन्नथयःकपालेरसोलिप्तऽआसीत्तामरीचयोभवन्नथयत्कपालमासी
त्तदन्तरिक्षमभवत् २ सोकामयत भूयऽएवस्यात्प्रजायेयेतिसवायुनान्तरिक्षम्मिथुन
ꣳसमभवत्ततआण्डꣳसमवर्त्ततदभ्यमृशद्यशोबिभृहीतिततोसावादित्योसृज्यतैष
वैयशोथयदश्रुसंक्षरितमासीत्सोश्मापृश्निरभवदश्रुहवैतमश्मेत्याचक्षतेपरोक्षम्परो
क्षकामाहिदेवाऽअथयःकपालेरसोलिप्तऽआसीत्तेरश्मयोभवन्नथयत्कपालमासीत्सा

श्री
श।
५

घोरमभवत् ३ सोकामयत भूयःस्यवस्यात्प्रजायेतेति सःआदित्येनदिवम्मिथुनं समभवत्त
तःस्माण्डं समवर्त्ततन्नदभ्यमृशद्धतोबिभ्रष्टीनिततस्त्वचन्नुमाःसमसृज्यतैषवैरेतोपदद्य
सेत्यरितमासीत्तोनिनन्तज्ञास्यमवन्नयथःकपालेरसौलिम्वःआसीत्तोऽप्रवान्तरदिशोभव
न्नथयत्कपालमासीन्नादिशोभवत् ४ सइमाल्लोकान्त्सृष्ट्वाकामयत ताःप्रजाःसृजेय
यामःपशुलोकेष्वस्तुरिति ५ समनसावाचंमिथुनं समभवात्सोष्टौद्रप्सानाद्धीभवन्ने
ष्टौवसवोसृज्यन्ततानस्यामुपादयात् ६ समनसैववायुंमिथुनं समभवत्सएकादश
द्रप्सावार्भभवन्तःएकादशरुद्राःसृज्यन्ततानन्तरिक्षउपादयात् ७ समनसैव वा
वम्मिथुनं समभवत्सद्वादशद्रप्सान्नार्भभवन्नेद्वादशादित्याःसृज्यन्ततान्दिव्युपादधा

५

त् ८ समनसैव वाचं मिथुनꣳ समभवत्स गर्भ्यभवत्स वसून्देवानसृजत तानस्मिंल्लो
कआदधात् ९ अथयोऽर्वाङ्ग्निमेवसप्तीचसर्वोन्वसृजन्त तानस्मात्पादधाद्युꣳरुद्रा
स्तानन्तरिक्षः आदिमादित्यांस्तान्दिविविश्वेदेवांश्चन्द्रमसं तन्दिङ्क्ष्वादधादिति १०
अथोऽशाहुः प्रजापतिरेवेमांल्लोकान्सृष्ट्वा पृथिव्यां प्रत्यतिष्ठत्तस्मा इमाः ओषधयो
न्नमपच्यन्त तदाश्नात्स गर्भ्यभवत्स ऊर्ध्वेभ्य एव प्राणेभ्यो देवानसृजत येऽवाञ्चः प्राणा
स्तेभ्यो मर्त्याः प्रजा इत्यतो यतमथासृजत तथासृजत प्रजापतिस्त्वेवेदꣳ सर्वमसृ
जत यदिदं किञ्च ११ स प्रजाः सृष्ट्वा सर्वमाजिमित्वा व्यस्रꣳसत तस्माद्धैतद्यः स
र्वमाजिमेति व्येतीव व्यस्रꣳसत तस्माद्विस्रस्तात्प्राणो मध्यत उदक्रामत्तस्मिन्नेनमुत्क्रा

ब्रा॰ ष॰ ५

न्तेदेवाऽसृजन्त १२ सोग्निमब्रवीत्त्विमामसन्त्येहीति किम्मेततोभविष्यतीतित्वयामा
वन्तान्नेयोवैपुत्राणांश्रेष्ठस्तेनेपितरंपितामहम्पुत्रम्पौत्रमावस्तेतेनत्वमावत्तात्रः अथमा
मन्त्येहीतितथेतितमग्निः समदधात्तस्मादेतम्प्रजापतिंसन्तमग्निरित्याचक्षततः आह
वायवेनापितरम्पितामहम्पुत्रम्पौत्रंस्वन्नस्तेयएववेद १३ तमब्रवीत्क्वास्मिस्त्वापद्या
स्मामीतिहितः प्रवेत्यब्रवीत्प्राणोवैहितम्प्राणोहिसर्वेभ्योभूतेभ्योहितस्तपदेनं
हित[illegible]पादधात्तस्मादाहेयपद्यास्याम्मुपदध्याम्मुपाधायामिति १४ तदाहुः किंहि
तेकिमुपहितामितिप्राणाऽएवहितस्तांगुपहितम्प्राणेहीयंवागुपेवहिताप्रा
णस्त्वेवहितमङ्गान्युपहितम्प्राणेह्यामान्यङ्गान्युपेवहितानि १५ सोस्यैविसृष्वविस्रऽ

आसीच्छिनत्थ्योह्यस्यामीत्तस्मादिमाशिवत्यः ३ः एवायञ्चजमानस्यभवतिचेतयोयस्यभवति

तस्माद्देवचित्यः १६ तदेतावाऽअस्रंसताः पञ्चतन्वोव्यस्रꣳसन्तलोमत्वङ्माꣳ

समस्थिमज्जाताऽएवैताःपञ्चचितयस्तद्यत्पञ्चचितीश्चिनोत्येताभिरेवैनन्तत्तनूभि

श्चिनोतियच्चिनोतितस्माच्चितयः १७ सयःसप्रजापतिर्व्यस्रꣳसत सम्व

त्सरःसोऽयवाऽअस्रंसताःपञ्चतन्वोव्यस्रꣳसन्तऽर्त्तवस्तेपञ्चवाऽऋतवःपञ्चैताश्चितय

स्तद्यत्पञ्चचितीश्चिनोत्यृतुभिरेवैनन्तच्चिनोतियच्चिनोतितस्माच्चितयः १८ सयःसम्व

त्सरःप्रजापतिर्व्यस्रꣳसत यमेवसवायुर्योयम्पवतेऽथयाऽअस्यताऽऋतवस्तन्वःपञ्चतन्वो

व्यस्रꣳसन्तदिशस्ताःपञ्चवैदिशःपञ्चैताश्चितयस्तद्यत्पञ्चचितीश्चिनोतिदिग्भिरेवैनन्त

श्चितिर्यच्चिनोति तस्माच्चितयः १९ अथ यश्चितेऽग्निर्निधीयते सोऽसावादित्यः एष ह्यग्निर
ब्रा॰ श्चितः एताकल्पनमुपदेनमग्निः समदधात् २० अथोऽह्याहुः प्रजापतिरेव विस्रस्तो दे
ष॰ वानब्रवीत्सम्माधत्तेति ते देवा अग्निमब्रुवंस्त्वयीमम्पितरम्प्रजापतिꣳ सन्नेमपि
८ रित्याचरन्ते २१ तन्देवा अग्नावाहुतिभिरभिषज्यंस्ते यामाहुतिमजुहवुः सा ते
6 नमपक्वेष्टका भूत्वाप्यपद्यत तदपि विषात्समवैतत्तस्मादिष्टकास्तयादग्निवेष्टकाः
पचन्त्याहुतीरेवैनास्तत्कुर्वन्ति २२ सोऽब्रवीद्यावद्यावद्वैजुहथ्य तावत्तावन्मेकं भवन्ती
ति तद्यदस्मा इष्टेकमभवत्तस्मादेवेष्टकाः २३ तद्ध स्माहाहाक्षालो येऽपवषन्मतीमे
येसीरिष्टकाश्चिद्यात्सोऽग्निश्चिन्याहूय एवन्त्पितरम्प्रजापतिं भिषज्यतीति २४ ८

अथयस्मादृतासदृक्षत्रमैयज्ञमस्यऽइष्टकाविशोलोकम्पृणाःअन्नंवैतज्जियोत्रविर
ष्ठञ्चवाऽअस्यपत्रेभूयोभवतिनह्यात्तरंसमष्टंभवतितन्देवतस्माल्लोकम्पृणाऽएवभूयसी
रुपदध्यादित्येतदह्नतयोर्ऽउभे वे क्षत्रमेवात्तास्यितिः सःएषपिताउत्रोयदेषोग्निमसृज
ततेनैषोग्नेःपितायदेनमग्निःसमदधात्तेनैतस्याग्निःपितायदेषदेवानसृजततेनैव
देवानाम्पितायदेनन्देवाःसमदधुस्तेनैतस्यदेवाःपितरः २८ उभयंहैतद्भवतिपिताच
पुत्रश्चप्रजापतिश्चाग्निश्चाग्निश्चप्रजापतिश्चप्रजापतिश्चदेवाश्चदेवाश्चप्रजापतिश्चयः
एवम्वेद २९ सउपदधाति तयादेवतयेतिवाग्वैसादेवतनङ्गिरस्वद्ध्रुवासीदेतिप्राणोवाऽअङ्गिरा
ध्रुवाग्वासीदेतिस्थिरासीदेत्येतद्यथाप्रतिष्ठितासीदेतिवाचाचैवैवैनमेतत्प्राणेनचवि

ब्रा॰ नोतिवाऽअग्निः प्राणाऽइन्द्रऽऐन्द्राग्नोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतच्चिनो
ष॰ ति २८ तदाहुः कस्मादस्माऽअग्निश्चीयतऽइति यत्रवै सा देवताऽव्यस्रंसत तदिमामेव
७ रसेनानुव्यक्षरत्तेयऽत्रेदेवाः समस्कुर्वंस्तदेनमस्याऽएवाधिरूपमभरंस्तेषैकेवेत्तकेय
मेवैष पश्यत्यग्निरस्मै स सर्वोऽग्निश्चीयते सैष पञ्चचितः स्वाक्षिर्दिशो ह्येषा स्वक्रयं तस्माद्वतुः
स्वक्रयाऽइष्टकाभवन्नीमाँ श्रेयाच्च सर्षीऽइष्टकाः २९ तदाहुर्यदेवमेकेत्तकोध्य कथं
पञ्चेष्टकाऽइतीयन्त्वेव प्रथमामप्यसकात यत्किञ्चात्रमत्र मयमपद्ध्यामेकेवसेत्त
काध्य श्चैतस्य शीर्षास्यु पद्ध्यानि मायपशिवत्तकाध्ययद्रुकाश्च रूपाऽउपदद्ध्यातिम्बद्दिर
ण्यएककलेः प्रोत्पति साहिरण्येत्तकाययन्नवाऽउपदध्यातिमन्तु मर्षस्वदधिमधुघृते।

7

यन्किंस्वाद्व्रात्मनुपद्यातिसैवास्त्रम्यस्मिन्मीष्टकैवमपश्चेत्तकः २० तदाहुः कतरत-
ष्टसकायाः शिरः इति यतउपस्ताश्चवजर्वेदतीम्नुहैकआहुः सत्यमात्मणयाऽयवा
हीडउपस्तृशयवत्तुयदेतत्रपोहास्यैता सर्पाः स्वयमातृण्णमभ्याहृत्रातवन्नीदिनत्तथाकु
र्यादङ्कितिवाः ग्रसेतानियत्र ॐ सिषदिष्टकायथावाऽग्रद्धेङ्गेः पर्दक्रार्वेञ्चिरः कुर्यान्ता
ट क्रयोवावचितोग्निर्त्रिभायतेतदेवैतास ॐ सर्पीसा ॐ शिरः २१ तदाहुः कतिप
शवोग्नाऽउपधीयन्तः इतिपञ्चेतित्त्रेवम्नूयात्पञ्च ह्येतान्पश्नुपदयाति २२ अथोः
पकः इतिम्बूद्रादविरितीयेद्याःअविरियञ्चेत्सीमाः सर्वाः प्रजावतीयमवाःअग्निरसे
हसर्योग्निस्वीयनेतस्मादेकः इतिम्बूयात् २३ अथोद्धावितिब्रूयाद्दिवीऽइतीपञ्चा

ब्रा॰ सोनेमेहीमाःसर्व्वाः प्रजात्रतीयन्त्सदयेनघ्रदासौनन्मनन्मत्त्वापश्वेष्टकाभवन्नितस्माद्वा
४॰ विनिब्रूयात् ३४ स्थोगौरितिब्रूया दिमेवैलोकागौर्य्यंद्विकिञ्चगवतीमस्लस्लोवान्ताव
८ तीमाःउलोकाःपवीग्निशिवतस्तस्माद्गोरितिब्रूयात् ३५ तदाहुःकस्मैकामायाग्निश्ची
यतःइतिस्तपर्णीमाभूत्वादिवंब्रह्मादित्यस्यैकाःअग्निरुक्तेनथाहिरण्यादेनतदेवरूपकृत्वाप्रा
8
णाःप्रजापतिरभवत्तेनरूपकृत्वाप्रजापतिर्देवानसृजतेनरूपकृत्वादेवाःअमृताः
अभवस्तद्देवेनप्राणाःअभवन्त्प्रजापतिर्देवास्तद्देवेनभवति ३८ ब्राह्मणम् २
प्रजापतिर्व्वाःइदमग्रःआसीदिकःएवषोकामयतस्यांप्रजायेयेतिसोपश्यदाम्नात्मत
पोतप्यततस्माद्ब्राह्मणेणमादायोत्तमत्ततस्मान्तुरुषान्त्प्रादापोत्रायन्त १ आपोर
८

ब्रुवन्क्व वयं भवामेति तप्यध्वमित्यब्रवीत्ता अतप्यन्त ताः फेनमसृजन्त तस्मादप
ां तप्तानां फेनो जायते २ फेनोऽब्रवीत्क्वाहं भवानीति तप्यस्वेत्यब्रवीत्सोऽतप्यत
स मृदमसृजतैतद्वै फेनस्तप्यते यदप्स्वावेष्टमानः प्लवते स यदोपहन्यते मृदे
व भवति ३ मृदब्रवीत्क्वाहं भवानीति तप्यस्वेत्यब्रवीत्सातप्यत सा सिकता असृज
तैतद्वै मृत्तप्यते यदेनां विकृषन्ति तस्माद्यद्यपि सुमार्त्स्नं विकृषन्ति सैकतमिवैव भव
त्येतावन्नु तद्यत्क्वाहं भवानि क्वाहं भवानीति ४ सिकताभ्यः शर्करामसृ
जत तस्मात्सिकताः शर्करैवान्ततो भवति शर्कराया अश्मानं तस्माच्छर्कराश्मैवान्ततो भ
वत्यश्मनोऽयस्तस्मादश्मनोऽयो धमन्त्ययसो हिरण्यं तस्मादयो बहुध्मातं हिरण्यसंकाश

ब्रा॰ ष॰ ९

मिवैवमभवति ५ तद्यदसृज्यताक्षरत्तद्यदक्षरत्तस्मादक्षरं यदष्टौकृत्वोक्षरत्सैवा
ष्टाक्षरागायत्र्यभवत् ६ अभूद्वा इयं प्रतिष्ठेति तद्भूमिरभवत्तामप्रथयत्सापृ
थिव्यभवत्तस्यामस्यां प्रतिष्ठायामिमानि च भूतानां च पतिः संवत्सरायादीक्षन्त भूता
नांपतिरासीदुषापत्नी ७ तद्यानितानिभूतान्यृतवस्तेऽथ यः स भूतानांपतिर्गृ
हपतिरासीदुष्याःपत्नी संवत्सरः सोऽथ यासोषाः पत्न्यौषसी सा तानीमानि भूतानि च
भूतानां च पतिः संवत्सर उषसि रेतोऽसिञ्चन्त्स संवत्सरे कुमारोऽजायत सोऽरोदीत् ८ तं प्र
जापतिरब्रवीत्कुमार किं रोदिषि यच्छ्रमात्तपसोऽधिजातोऽसीति सोऽब्रवीदनपहतपा
प्मा वा अस्म्यहितनामा नाम मे धेहीति तस्मात्पुत्रस्य जातस्य नाम कुर्यात्पाप्मानमेवास्य

तद्यदस्मापिहितनापमपिभ्नतापमभिर्वैमेवास्यतन्नाम्नापमपहन्ति ९ तमब्रवी
द्रुद्रोसीति तद्यदस्यतन्नामाकरोदग्निस्तद्रूपमभवदग्निर्वैरुद्रोयदरोदीत्तस्माद्रुद्रः
सोब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोस्मिधेह्येवमेनामेति १० तमब्रवीत्सर्वोसीति तद्यदस्यत
न्नामाकरोदापस्तद्रूपमभवन्नापोवैसर्वोद्भ्योहीदंसर्वंजायतेसोब्रवीज्ज्यायान्वाऽ
अतोस्मिधेह्येवमेनामेति ११ तमब्रवीत्पशुपतिरसीति तद्यदस्यतन्नामाकरोदोष
धयस्तद्रूपमभवन्नोषधयोवैपशुपतिस्तस्माद्यदापशवऽओषधीर्लभन्तेऽथपतीय
न्तिसोब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोस्मिधेह्येवमेनामेति १२ तमब्रवीदुग्रोसीति तद्यदस्यत
न्नामाकरोद्वायुस्तद्रूपमभवद्वायुर्वाऽउग्रस्तस्माद्यदाबलवद्वात्युग्रोवातीत्याहुःसो

अ॰ ष॰ १०

ब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोस्मि धेह्येव मे नामेति १२ तमब्रवीदशनिरसीति तद्यदस्य तन्ना
मकरोद्विद्युत्तद्रूपमभवद्विद्युद्वाऽअशनिस्तस्माद्यं विद्युद्धन्त्यशनिरवधीदित्याहुः सोऽब्र
वीज्ज्यायान्वाऽअतोस्मि धेह्येव मे नामेति १४ तमब्रवीद्भवोसीति तद्यदस्य तन्नामा
करोत्पर्जन्यस्तद्रूपमभवत्पर्जन्यो वै भवः पर्जन्याद्धीदं सर्वं भवति सोऽब्रवीज्ज्या
यान्वाऽअतोस्मि धेह्येव मे नामेति १५ तमब्रवीन्महान्देवोसीति तद्यदस्य तन्नामाक
रोच्चन्द्रमास्तद्रूपमभवत्प्रजापतिर्वै चन्द्रमाः प्रजापतिर्वै महान्देवः सोऽब्रवीज्ज्या
मान्वाऽअतोस्मि धेह्येव मे नामेति १६ तमब्रवीदीशानोसीति तद्यदस्य तन्नामाकरो
दादित्यस्तद्रूपमभवदादित्यो वाऽईशानऽआदित्यो ह्यस्य सर्वस्येष्टे सोऽब्रवीदेतावान्वा

10

अस्मि मा मेतः परो नाम धा इति १७ तान्येतान्यष्टावग्निरूपाणि कुमारो नवमः सैवाग्नेस्त्रिवृ
त्ता १८ यद्वेवाष्टावग्निरूपाण्यष्टाक्षरा गायत्री तस्मादाहुर्गायत्रोऽग्निरिति सोऽयं कुमारो
रूपाण्यनुप्राविशन्न वा अग्निं कुमारमिव पश्यन्त्येतान्येवास्य रूपाणि पश्यन्त्येतानि हि रूपा
ण्यनुप्राविशत् १९ तमेतं संवत्सर एव चिन्वीयात्संवत्सरेऽनुब्रूयाद्द्वयोरित्येकेऽ
आहुः संवत्सरे वै तद्रेतः सिक्तं संवत्सरे कुमारो जायते तस्माद्द्वयोरेवाचनुयाद्द्वयो
रनुब्रूयादिति संवत्सरे कुमारो जायते तत्त्वेव चिन्वीयात्संवत्सरेऽनुब्रूयाद्यद्वा वरेतः
सिक्तं तदेव जायते तत्तो विक्रियमाणमेव वर्द्धमानं शेते तस्मात्संवत्सर एव
चिन्वीयात्संवत्सरेऽनुब्रूयात्तस्य चितस्य नाम करोति पाप्मानमेवास्य तदपहन्ति चित्रा

ब्रा॰ नामानङ्कुरोति चित्रोसीति सर्वाणि हि चित्राण्यग्निः २० ब्राह्मणम् ३ प्रथमोध्यायः प्रजा
ष॰ पतिरग्निरूपाण्यभ्याध्यायीत्स योयङ्कुमारो रूपाण्यनुप्रविष्टऽआसीत्तमन्वैच्छत्सोग्निरवे
॥ दनु वै मा पिता प्रजापतिरिच्छति हन्त तद्रूपमसानि यन्मऽएष न वेदेति १ सऽएतान्पञ्च
पशूनपश्यत्पुरुषमश्वङ्गामविमजं यदपश्यत्तस्मादेते पशवः २ सऽएतान्पञ्च पशून्प्राविश
त्सऽएते पञ्च पशवोभवन्नमु वै प्रजापतिरन्वैच्छत ३ सऽएतान्पञ्च पशूनपश्य
द्यदपश्यत्तस्मादेते पशवस्तेष्वेतमपश्यत्तस्मादेवैते पशवः ४ सऽवेदिमे वाऽअग्निरिमा
नेवात्मानमभिसंस्करवै यथा वाऽअग्निः समिद्धो दीप्यतऽएवमेषामक्षि दीप्यते यथा
ग्नेर्धूमऽउद्यतऽएवमेषामूष्मोद्यते यथाग्निरभ्यादितन्दहत्येवम्बप्सन्ति यथाग्नेर्भस्म ॥

सीदन्त्येवमेषीपुरीषं सीदतीमे वा अग्निरिमानेवात्मानमभिसंस्कुरुवा इति नात्वाना
देवताभ्य आलिप्सन्त वैश्वकर्म्मणं पुरुषं यानुणमश्वमेनूमस्यम्भत्वाष्टमविग्नेयमज
म ५ स एतत्तन् नानावा इदं देवताभ्य आलिप्सेग्नेये हरंषं रूपाणि कामयेरन्त्वैना
नग्निभ्यः कामायालभा इति नानाग्निभ्यः कामायालभन्त यदग्निभ्य इमस्त निस्ताग्नि
रूपाण्येभ्यो व्यापदथ यत्कामायेति कमेनयालभन्त नाना प्रीता न्यर्थ्याग्निकान्तानुकिनी
त्वा समन्तपयत् ६ स एवत्तनायावैश्वशीरभ्यसि यमिमास्ताः शीर्षे स हृत्त्र शीर्षास्त्वे
वोपहृत्याइति स शीर्षाणेवो त्वस्योपायन्त्राशेनारणिकुरमिन्यात्म स्वे प्राणा वयदजेन
यत्तरं समस्यापयत्त्रेन्मेय त्रोविहत्य् होमदित्यात्मा वैश्वशा नेन्मेय मात्माविहत्य् होमदित्त्वे

ब्रा॰ तेनैतपशुनेष्ट्वा प्रजापतिरपश्यद्यथैतस्याग्नेरन्तं पर्यैत् ७ स ऐक्षत यमिममात्मा
ष॰ नमभ्यापीपमवन्नमग्निं चिन्वानीति तमन्वैच्छन्नयदेषामप्सुविदाप्सुविद्वानीप्रन्यातिर
१२ ष्टन्नाऽऽपः समभरद्यद्यदस्यान्नाम्मदत्तदुभयं समभरत्तमरज्वापश्वेत्तकामकरो
त्तस्मादेतदुभयमित्यकाममवतिमदृश्यापश्वी ८ स ऐक्षत यदि वा इत्थमिममेव सदा
न्तमनमभिसँस्करिष्ये मर्त्याः कुणपोऽनपहतपाप्मा भविष्यामि हन्तैनदग्निना पचानी
ति तदग्निनापचंस्तदेनदमृतमकरोदेतद्धै हविरमृतं भवति यदग्निना पचन्ति तस्मा
दग्निनेष्टकाः पचन्त्यमृता एवैनास्तत्कुर्वन्ति ९ तद्यदिष्टापशुनापश्यत्तस्मादिष्ट
कास्तस्मादिष्टका वपशुनेष्टकाकुर्यादनिष्टका हैता भवन्ति याः उरपशोः कुर्वन्त्यथोह

12

१२

तदन्वदेव ९ तयास्ताः श्रीर्यच्चनानि तानि पशुशीर्षाण्यस्य यानि तानि कुसिन्धा
न्येतास्ताः पञ्च चितयस्तद्यत्पशुशीर्षाण्युपधाय चितीश्चिनोत्येतैरेवतच्छीर्षभि
रेतानि कुसिन्धानि सन्दधाति ११ तद्यत्ते सर्वे पशवो यदग्निस्तस्मादग्नौ पशवो
रमन्ते पशुभिरेवतत्पशवो रमन्ते तस्माद्यस्य पशवो भवन्ति तस्मिन्नग्निराचीयते
येनै सर्वे पशवस्ततो वै प्रजापतिरग्निरभवत् १२ स हैक आहुः एतैर्वैतैः स
र्वैः पशुभिर्यजेत यथाभ्येतैरेतैः सर्वैः प्रजापतिरयजत तेन देवाग्नेरन्तं पर्यैप्सत
यदैतैरन्तं सर्वैर्यजेत तदेवाग्नेरन्तं पर्यियादिति न तथा कुर्याद्देवानान्तदिता दिया
दर्योपयस्तादियान कुर्यात् १३ यद्वेवैतान्पशूनालभत ऽआयतनमेवैतदग्नये क

श्रा· रोति नह्यस्मात्पतनेकश्चनरमते त्रेधाऽस्मात्पतनन्तदेनमुरस्तात्रिदधाति तदेनेपशव

ब· स्त्वग्निरुपावर्त्तन्ते १४ पुरुषोऽश्वो गौरविरजा भवन्त्येतावन्तो वै सर्वे पशवोऽन्ने पशव

१२ स्तद्यावदन्नन्तदेनन्पुरस्तात्त्रिदधाति तदेनं पशवस्त्वग्निरुपावर्त्तन्ते १५ पञ्च भवन्ति

पञ्च ह्येतेऽग्नयोऽथ देनाश्विनयस्तेस्सःपन्तन्यञ्चायतनानि निदधाति तदेनं पशव

स्त्वग्निरुपावर्त्तन्ते १६ नयदग्निब्रह्मऽइति बहवो ह्येतेऽग्नयो यदेताश्विनयो यथयकामा

मायेति यथ्यानङ्क्रामममामयापयजमानो यत्कामः पततत्कर्म्म कुरुते १७ पुरुषं प्रथ

ममालभते पुरुषो हि प्रथमः पशूनामथाश्वं पुरुषं ह्यश्वोऽनु गावमश्वं

ह्यनु गौरथाविङ्गौः ह्यन्वविरथाजमविं ह्यन्वजस्तदेतान्यथा पूर्वं यथा श्रे

ष्टमालभते १८ तेषांविषमारशनाः पुरुषस्यवर्षिष्ठायह्रसीयसीतरप्याद्रूपंपस
नाष्ठंरशनाःकरोत्यपापवस्यसायसर्वेस्त्वेवसमाःस्युःसर्वाःसदृश्यसर्वेस्तेनेस
मासर्वेसदृशाःस्वग्नयोसुख्यन्तेनसमास्तेनसदृशाः १९ नकद्रूःकद्यमस्येषोग्निः
पञ्चेष्टकःसर्वःपशुश्चारब्धोभवतीति पुरोडाशकपालेष्वन्वेवाप्यतःस्वयंप्रयमा
मृन्मयीष्टकाप्ययन्त्यशुमालभतेतेनपशिवष्टकाप्यन्तेथयद्यामग्निमतोहिरण्य
शकलोभवतस्तेनहिरण्येष्टकाप्यन्तेशवदिश्योहृदःपरियमस्तेनब्धानस्यत्र
ष्टकाप्यन्तेथयद्राज्ञश्श्रोत्तएषःपुरोडाशस्तेनान्नपञ्चामीष्टकाप्यन्ततःयवम
यद्यस्यैषोग्निःपञ्चेष्टकःसर्वःपशुश्चारब्धोभवति २० तेषात्त्वनवैश्शतिः

ब्रा॰ ष॰ १५

15

सामिधेन्यश्चतुर्विंशत्यर्द्धमासो वै संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य
मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्धे २१ यद्देव चतुर्विंशंयति चतुर्विंशाक्षरा वै गाय
त्री गायत्र्याग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्धे २२ यद्देव चतु
र्विंशंशति चतुर्विंशंशो वै पुरुषो दश हस्त्या अङ्गुल्यो दश पाद्याश्चत्वार्यङ्गा
नि पुरुषः प्रजापति प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा ताव
तैवैनमेतत्समिन्धे २३ उभयीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चान्वाह प्राणो गायत्र्यात्मा
त्रिष्टुप्प्राणमेवास्य गायत्रीभिः समिन्धऽऽत्मानं त्रिष्टुब्भिर्मध्ये त्रिष्टुभो भवन्त्य
भितो गायत्र्य आत्मा मध्ये ह्ययमात्माभितः प्राणा भूयसीः पुरस्ताद्गायत्रीरन्वाह कनय

१५

सीहयरिष्टाद्भूयाꣳसो हीमपुरस्तात्प्राणाः कनीयाꣳस उपरिष्टात् २४ सोऽत्राह स
मा स्त्वाग्नेऽऋतवो वर्द्धयन्त्विति प्रजापति विस्रस्तं पञ्चाग्निः समदधात्तमब्रवीत्वाम
त्वम्मिता समिधैत्वा स्वाभिर्म्माः समिन्द्धेति २५ सऽएताऽअपश्यात्वमग्नेऽऋतवो
वर्द्धयन्त्विति समाश्वत्वाग्नेऽऋतवश्च वर्द्धयन्त्वित्येनत्तद्वत्सरऽऋषयो यानि सत्येति
संवत्सरऽएश्वत्वर्त्तवश्च सत्यानि वर्द्धयन्त्वित्येनत्सन्दिव्येन दादिदिहि रोचनेनेत्यसौ
वाऽआदित्यो दिव्यꣳ रोचनन्तेन समीदिहत्येनद्विश्वाऽआभाहि प्रदिशश्चतस्रः
इति सर्व्वाऽआभाहि प्रदिशश्चतस्रऽइत्येतत् २६ ताऽएताऽएकत्रआकवाना एव न
मेवाभिप्रयैतमेव सँस्कुर्य्यादेतꣳ सन्दध्यादितन्न न येनाऽआग्नेय्यः प्राजापत्याय

ब्रा. दग्निरपश्यत्तेनाग्नेयोयत्प्रजापतिꣳसमैमतेनप्राजापत्याः २७ द्वादशाग्नयो द्वा
श. दशमासाःसंवत्सरःसंवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदाप्नो
१५ ति २८ यद्वेवद्वादश द्वादशाक्षराऐजगतीयद्धैजगत्यस्याꣳहीदꣳसर्वञ्जग
दियमेवाग्निःरस्यांहिसर्वोग्निश्चीयतेयावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमे
तदाप्नोति २९ यद्वेवद्वादश द्वादशाक्षरावैजगतीजगतीसर्वाणिच्छन्दाꣳसि
सर्वाणिच्छन्दाꣳसिप्रजापतिःप्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवै
नमेतदाप्नोति ३० ताःएताऊर्द्ध्वास्समिधोभवन्ति प्रजापतिंविस्रस्तं
यत्राग्निःसमदधात्तमस्यवीर्यामत्यमिनाःस्मापिप्रयस्मान्मिमर्म्याश्रीणिन्तीति ३१ ॥ स८

१५

15

यताःस्रयस्यपूर्वाग्रस्यसत्तामियोभवन्नीत्सृष्टोह्युनस्यसत्तामिदस्यसत्तामियोम
वन्नसृष्टोऽस्मकाशोचक्षुष्यग्नेरित्सृष्टोनिर्द्धैनस्यशकाणिशोचीर्षेश्यस्वाशंविभवा
त्रिगुमन्नमेतिवीर्य्यवन्नमेत्स्मेनतगुप्तीकस्येनिसर्व्वतोवाऽस्त्राग्निःसुप्रनीकःसु
नोविनियदनेजनयातितेनासैघस्मृनः २२ माऽयताऽयकद्याकवानाःयतमेवाभि
यथैतमेवसंस्कुर्य्यादेतच्छ्समन्द्याद्देनज्जनयेत्ताश्राग्नेय्यः प्राजापत्यायदग्निरप
श्यन्नैर्य्याप्यमाप्रीणान्नेनाप्राजापत्याः २३ तुद्धियमज्विवमपदाऽविषमान्स्पर
ह्रिषमाणिहिवन्दाश्चंस्यथोयात्रमस्यायाम्भमेगानिविषमाणितात्रमसेताभिरप्यी
णाति २४ वैश्यानरःपश्चपुरोडाशोर्हिस्वानरेवैसर्वाग्नयःसर्वेषामग्नामनुपाष्टे २५

ब्रा॰ ष॰ १९ 16

यद्वेव वैश्वानरं ऋतवो ह्येते यदेताश्चितयो ग्नयो वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वा
नरो यदग्नयः इति स्वदितिं नदेवये द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो वै
श्वानरः आग्नेय्यो याज्यानुवाक्याः अग्निरूपाणाम् याष्टैका मवत्याः कामानामुपाप्ते २१
न हैतानि पशुशीर्षाणि विन्देत् यद्यनुभयेन्नेते पशवः इन्निने हन्ते सत्याः कर्णयोः स
म्भवन्त्यनाप्रीतानि तद्ध तथा याचाद्देः सोऽपश्योमनेय स्वापदर्युः सहस्त्रिपन्नः पवते नोममा
र २२ हिरण्मयान्युहैके कुर्वन्त्यमृतेष्टकाः इति वदन्तस्ता इव ताः अमृतेष्टका न हिंसा
ति पशुशीर्षाणि २३ मृन्मयान्युहैके कुर्वन्त्यः सन्त्रावाः एते पशवो यद्यदैके चाम्नाम
यन्तस्य सर्वस्य प्रतिष्ठानय त्रेते पशवो गतास्त्वनुपनानयि से भरणमः इति न तथा कु

ग्नीषोमाः एतेषामाहतंस्त्वब्राह्मणम्त्वनधियान्नसैतः उन्मत्ताः स्युः सः एतानेपञ्च
पशूनालभेतयावदस्य हृदशाः स्यात्तावदैतान्प्रजापतिः प्रथमामालेभेश्यापर्णः साय
कायनोऽन्तमोय्यह स्मैतानेतालभन्तेऽथैतर्हीमौ द्वावेवालभन्ते प्राजापत्यश्च वाय
व्यश्च तयोर्ब्राह्मणमुद्यते ३५ ब्राह्मणम् ५ प्रथमाप्रपाठकः कण्डिका १९०
प्राजापत्यन्तूपरकाः आलभन्ति प्रजापतिरेषितन्त्वाग्निरभवन्नयदेनमालभनेतदे
वाग्नेरन्तमर्येतीति १ श्यामो भवति द्वयानिवैश्यामस्य लोमानि शुक्लानि चकृ
ष्णानि वद्वन्द्वं मिथुनं प्रजननन्तदस्य प्राजापत्यं रूपं तूपरो भवति तूपरो हि प्रजा
पतिः २ तस्यैकविंशतिः सामिधेन्यो द्वादश मासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे लोका

ग्रा॰ ष॰ १७

ऽअसावादित्यऽएकविंशःऽएष प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा ता
वतैवैनमेतत्समिन्धे ३ यद्वेवैकविंशतिरेकविंशो वै पुरुषो दशहस्त्याऽअङ्गुलयो
दशपाद्याऽआत्मैकविंशः पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मा
त्रा तावतैवैनमेतत्समिन्धे ४ उभयीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चान्वाह तासामुक्तो बन्धुरु
क्ममेवाभ्यनूच्यं हिरण्यगर्भवत्या पारमावास्यति प्रजापतिर्वै हिरण्यगर्भः प्रजाप
तिरेतेन द्वादशाप्रियस्तासामुक्तो बन्धुरुक्ममेवाभ्यनूच्य प्राजापत्यः पशुपुरोडाशो यः
एवयशोर्ध्वस्तुः स पुरोडाशस्य द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजा
पतिः कर्दत्मो याज्यानुवाक्याः को हि प्रजापति ५ अथैतेनायवेति पुनत्वते सुक्

१७

त्तूपरमालभते प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वानुव्यैत्त तत तस्यात्स्यानन्देनरेनः परायनतसोन्तोजः
शुक्लस्तूपरो लक्ष्मपमभवद्दसावैरेतो यावानुवै रसस्तावानात्मा तद्यदेनमालभते तदेवाग्ने
रसंरसं पर्य्येति शुक्लो भवति शुक्लं हि रेतस्तूपरो भवति तूपरं हि वैवास्मिन्नेतद
धाति ८ यद्वेवैतं वायवे नियुत्वते शुक्लं तूपरमालभते प्रजापतिं विस्रस्तं यत्र देवाः
समस्कुर्वंस्तस्मात्प्राणो मध्यत उदक्रामत्तमस्मिन्नेतेन पशुनादधुस्तथैवास्मिन्नय
मेतद्दधाति वायवे भवति प्राणो वै वायुर्नियुत्वते भवत्युदानो वै नियुतः प्राणोदानावेवा
स्मिन्नेतद्दधाति शुक्लो भवति शुक्लो हि वायुस्तूपरो भवति तूपरो हि वायुः ९ तस्य सप्तद
शीदशयामियेन्याः सप्तदशो वै संवत्सरो द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः प्रजापतिः

ब्रा॰ प्रजापतिशोऽर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतत्समिन्धे ८ यद्देवसप्तदश सप्त
५॰ दशैवै पुरुषोदश प्राणाश्चत्वार्य्यङ्गान्यात्मा पञ्चदशोग्रीवाः षोडश्यः शिरः सप्तदशःपुरुषः
१८ प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतत्समिन्ध ९ उभयी
18 र्गायत्रीश्चत्रिष्टुभश्चान्वाह तासामक्तोबस्तुरुक्तम्मेवान्वाह वैद्वादशाधियस्तासामक्तो
वस्तुरुक्तम्मेवान्वाहुर्वै प्राजापत्यैः पशुपुरोडाशेनेत्रो सकामः उपामस्तुतिरस्माद्रुमाहिति
र्य्यन्वरकाः प्राजापत्येयथावाहुरिति १० यद्देवद्वायव्यः पशुर्भवति प्राजापत्यः पशु
पुरोडाशो हविः स्यप्रजापतेर्व्वा पुरद्ध प्रजापतिः स्वयङ्भोवायव्योस्मात्तामभीवा प्राजाप
त्याकर्द्धं छं हेवास्यकृतं स्यात्तनानिर्द्ध मद्यायद्वायव्यः पशुर्भवति प्राजापत्यः पशु

पुरोडाशस्तेनैतं सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिं संस्करोति ११ यद्वेव वायव्यः पशुर्भवति
प्राजापत्यः पशुपुरोडाशः प्रजापतिं हि स्रस्तं यज्ञं देवाः समस्कुर्वंस्तस्य योऽस्मात्प्राणो म
ध्यतः उदक्रामत्तमस्मिन्नेतेन पशुनादधुरथास्यैतेन पुरोडाशेनात्मानं समस्कुर्वंस्त
स्मात्प्राजापत्यो भवति प्रजापतिर्ह्यात्मा द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः
प्रजापतिः कद्वत्यौ याज्यानुवाक्ये को हि प्रजापतिः १२ तं पशव्यं पुरस्ताज्जुहोति यः
एवायं पुरस्तात्प्राणस्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथ यदेतेन मध्यतश्चरन्ति मध्यतो ह्ययमात्मा
थ यदु विश्वोपरिष्टाच्चरन्ति य एवायमुपरिष्टात्प्राणस्तमस्मिन्नेतद्दधाति शक्वत्यौ याज्या
नुवाक्ये स्तः शक्वरूपाणामपाप्त्यै नियुत्वत्यौ यदेव नियुत्वद्रूपं तस्योपाप्त्यै १३ तद्वाः

श्राद्धर्द्वे पयाः ऽ एव शाक्षवत्यौ स्यातामेतामेता वहे पशोः सुक्रे यदपाः श्रुक्तवत्यौ नियुत्वत्यौ हविषो
ष देवनियुत्वन्त्यो हविषो ष देवनियुत्वद्रूपं तस्योपाप्त्या ऽ इति १५ यद्वै वैनं पशुमालभेत
एतस्मिन्ह पशौ सर्वेषां पशूनां रूपं यत्तूपरो लप्सुदी तत्पुरुषस्य रूपं तूपरो हि न श्मश्रु
रुषो ष तूपरः केसरवाँस्तदश्वस्य रूपं तूपरो हि केसरवानश्वो यदष्ट शफस्तद्गो रूपम
ष्टाशफो हि गौरथ यदस्यावेरिव शफास्तदवेरूपं यदजस्तदजस्य तद्यदेतमालभते तेन है
वास्यैते सर्वे पशव आलब्धा भवन्तो यत्तमदस्य कर्मोपकल्पेतैतेनैवाप्यन्य पशवः ऽ एष वा
प्राजापत्यः ऽ एष वा नियुत्वतीयः १५ तं पौर्णमास्यामालभेता मावास्यायामालभेत
त्सहैकः ऽ सुहरसो वै चन्द्रः प्रजापतिः स ऽ एतां रात्रिमिह वसति तद्यथोपतिष्ठत्रमा

लभेतैवन्त्विदिति १६ तद्धैपौर्णमास्यामेवासीवेवन्तुः पशूंस्तद्देवाः पौर्णमास्यामालभ
न्तेयज्ञेनन्देवाऽआलभन्तेतदेनमालभाऽइति तस्मात्पौर्णमास्यां यद्वेव पौर्णमास्यपौर्ण
मासीहवाव प्रथमा व्युवास तस्माद्वेव पौर्णमास्याम् १७ तद्धै फाल्गुन्यामेवैव वाह
संवत्सरमारभयमारभ्रियेत्फाल्गुनीपौर्णमासीयोन्तरैषोन्तमायाद्यर्वामुखतःप्र
वतत्संवत्सरमारभते १८ स वाऽइष्ट्वैव पौर्णमासेनाथ पशुमालभेत पौर्णमासेन
वाऽइन्द्रो वृत्रं पाप्मानं हत्वाऽपहतपाप्मैतत्कर्म्मारभत तथैवैतद्यजमानः पौर्णमा
सेनैव वृत्रं पाप्मानं हत्वापहतपाप्मैतत्कर्म्मारभते १९ तद्याऽउपांशु पशुभवन्ति न
हैतैः प्रजापतिः पशुभिः कर्मैयेषतद्धान्नानहैवेवासानिरुक्तमिव तस्माऽउपांशु

ब्रा॰ ग २० यद्वेवोपाꣳशु प्राजापत्यम्वा ऽ एतत्कर्म्म प्रजापतिꣳ ह्येतेन कर्म्मणारेभन्तेनिरु
२० क्तोवै प्रजापतिः २१ यद्वेवोपाꣳशु रेतो वर्त्ति यज्ञस्त्रयाꣳशु वै रेतः सिच्यते रेतःसि
च्य नेयपापशु पुरोडाशो हविरेतावग्निपशुः २२ अष्टकायामुखाꣳ सम्भरति प्रा
जापत्यमेतदहर्यदष्टका प्राजापत्यमेतत्कर्म्म यदुखाꣳ सम्भवति प्राजापत्य
मेतदहर्यदष्टका प्राजापत्यमेतत्कर्म्म यदुखा प्राजापत्य ऽ एवैतत्प्राजापत्यङ्क
र्म्म करोति २३ यद्वेवाष्टकायां पर्वैतत्संवत्सरस्य यदष्टका पर्वैतदग्नेर्यदुखा पर्व
ण्येवैतत्पर्व करोति २४ यद्वेवाष्टकायामष्टका वा ऽ उखा ति विष्टो ऽ द्वी तिरश्वी
रास्नानूच्यतश्च तस्तः सोऽष्टौ सदष्टावष्टकायामेवैतदष्टकाङ्करोति २५ अमावास्या

20

२०

यान्दीनीमावास्यायेवाऽअधियजत्स्तायतेयतोयजत्स्तायतेतनोयजस्त्रनयनीति २६
यद्वैवामास्याकंॐरेतोवाऽयतद्भूतमात्मानञ्छंस्तिञ्च्वन्यक्ता याज्ञ्वोनैयदीत्ततेतस्मा
ऽयतेपुरस्ताल्लोकाद्भूरेतियदीन्मिनोभवतितद्भूतलोकमभिजायतेतस्माद्राज्ञ।
क्लोकमुहषोभिजायतःइति २७सयत्कनीयःसम्वत्सरादीत्तिनःस्यात् दलोकाः
इष्टकाउपदध्यादिष्टकालोकाअतिरिच्येरन्नथयद्भूयसोलोकाज्जूनेष्टकानातूप
दध्याल्लोकाःइष्टकाःअतिरिच्येरन्नथयदमावास्यायान्दीक्षित्वामावास्यायाद्भूीणाति
नयावन्तमेवलोकद्भूरेतितावतीरिष्टकाःउपदध्यान्यथास्यस्तूयंमाणपत्त्यसर्वो
ग्निरवीयते २८ तदाहुर्यंयावन्तमस्यनस्याग्नेरिष्टकास्तावत्त्रिकयेहोरत्राणि

ब्रा॰ स्यपन्नेष्टयान्नूहीनिक्रयादहानिकथमस्यनेलोकाऽअनूपहिताभवन्तीतियद्वाऽ
२१ अमावास्यायान्दीक्षितामावास्यायाह्वीणानितिन्यावन्तमेवलोककुरुतेतितावतीरिष्ट
काऽउपदधात्यष्टयान्नूहीनिक्रयादहानितस्मिन्नवकाशेह्येष्टकाग्निञ्चिनोतिको
ह्रिचिनुयात्रवसोवकाशःस्यायावन्तिवैसम्वत्सरस्याहोरात्राणितावत्यऽएतस्याग्ने
21
रिष्टकाःऽउपचत्रयोदशोमासस्त्रयोदशीवाऽएषमासोयान्नूहीनिक्रयादहानि
नयाऽअमूस्त्रयोदशस्वमासाद्दृष्टकास्ताभिरस्यतेलोकाऽअनूपहिताभवन्ति
तत्समालोकाष्टवेष्टकाश्यभवति २५ एतद्वैषैवप्रथमापौर्णमासी तस्या
मयुमालभतेयाप्रथमाष्टकातस्यप्रथमामहानितामस्यनदारभतेताति

वनदामोय्यथातः समयदेव २० तयाहुः कथमस्यैनक्मसम्वत्सरमग्निमाप्नो
तिकथंसम्वत्सरेणाग्निनासम्पद्यतइत्येतेषाम्वैपञ्चानामूपष्टनाम्वनर्विंश
शतिः सामिधेन्योद्वादशाप्रियस्तन्यद्विंशदेकादशानुयाजाएकादशोपय
जस्तदष्टापञ्चाशत् २१ ततोयाष्टाचत्वारिंशत्ताष्टाचत्वारिंशशाक्षरञ्जग
तीयम्वैजगत्यस्याम्हीदंसर्वञ्जगदियम्वाऽग्निरस्येहिसर्वोग्निश्चीय
तेयावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावन्नभवति २२ यद्वेवाष्टाचत्वारिंशदष्टा
चत्वारिंशदक्षरावैजगतीसर्वाणिवन्दांसिप्रजापतिः प्रजापतिरग्नि
र्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावन्नभवति २३ अथयानिदशसादशास्तदष्टि

ब्रा॰ एद्धि एडग्निर्दृष्टादिशोदिशोग्निर्दृष्टा प्राणाः प्राणानग्निर्यो वत्सस्य साङ्गतावत्तद्
ब॰ वति २४ वपापशुपुरोडाशीस्तन्याष्टिः स्विष्टिम्मो सहोरात्राणि तन्मासमाप्नोति मा
२२ सःअथयदतोन्यदेवसस्यन्तरेन्न तन्न तन्न २५ अथैतस्य प्राजापत्यस्यैकविं
शतिः सामिधेन्यो द्वादशाप्रियस्त्रयस्त्रिंशदेकादशानुयाजाः एकादशोप
यजस्तं चपञ्चाशद्वपापशुपुरोडाशोहविस्तद्दष्टापञ्चाशत्तयोष्टापञ्चाश
तिकामोत्रैवतमाप्नोति द्वावाघारौ नत्वष्टिः सयः षष्ट्यांकामोत्रैव माप्नोत्यथयद
तोन्यदेवसम्वत्सरे तन्न तन्न तन्न २६ अथैतस्य त्रिवृन्नतीयस्य सप्तदशसामि
धेन्यो द्वादशाप्रियस्तदेकान्नत्रिंशदेकादशानुयाजः एकादशोपयजस्त २२

देकपञ्चाशदेपापशुभ्योऽद्धाशोहविलत्त्वत्रयोपञ्चाशद्धाहैदैहोमिष्टकृतो नदक्षा
पञ्चाशत्त्रयोष्टापञ्चाशतिकामो मैवतन्मा प्रोतिवनस्पतिश्वष्टमाहोमश्वतन्य
ष्टिः स्वपः स्वष्टाहा मोऽत्रैवतमामोत्यथयदक्षोत्रमपदेवसम्वत्सरेत्रतदेवसहास्रेत
त्कर्म्मसम्वत्सरमप्तिमामोत्येवशंसम्वत्सरेनोग्निनासम्पद्यभे २० तदाहुस्त्रैतस्य
पशोः समिष्टयजूंषि जुहुयात्र दयस्ललेनावभथमभ्यवेयादारम्भोवाऽय
षोग्नेः पशुर्य्यंवसगो देवतांशं समिष्टयजूंषि सं स्थावनेदारम्भे देवताव
वस्तजातिनेयत्तं शं सं स्थापयानीतिसवैसमेवस्थापयेदेतेनपशुनेष्ठात
त्प्रजापतिरयशपद्यथैतस्याग्नेरत्त्रपर्य्यैत्रस्मात्तं संस्थापयेद्यद्देवसंशंस्थापय

ब्रा॰ निष्प्राणः प्रैष प्रसृत्तस्य पदन्तरिया त्प्राणस्य तदन्तरिया पद्ध उर्ध्वे प्राणस्यान्तरीया
ध॰ न्तता प्रवम्रिये ततस्मान्नमेवस्यापयेदथानो व्रतानामेव २८ तदाहुर्नैतेनय
२२ स्वेष्टाय परिशयीत नमाꣳसमश्नीयान्न मिथुनमुपेयान्नूर्ध्वं दीक्षमाणः प्रैष
23 स्वरनवङ्कुमं यैनयदीति नः उपरिशयीत यन्माꣳसमश्नीयाद्यन्मिथुनमुपेया
दिति रेत्वैवेषा दीक्षमाणेवाहिमे खलास्विनकृष्णाजिनमिष्टका मालपताङ्कहते
तस्माउ काममेवोपरिशयीनेतउ सर्वमन्नंपदेतपतेपशवतदस्या न्नाममार
च्चमवनि तथा तिकानिचा मयुतोशानानि तेषामप्य सर्वैर्वाष्ठा माशा नञ्चादिल
मेतन्मिथुनन्ननोपेयादुनामेव्रावरुणोपेपयसोपरिमन्तुः २९ तदाहुर्दैयाद्वेत

सिन्वा हे दक्षिणतेन्नमर्थ्येज्यमेशोदक्षिणेसद्वलएष आदिष्टदक्षिणान्दधा द्वल्वैस
डीयस्मल्दस्यस्वौपन्नोमिवविभवतीतिन नथ्याकुर्यादिष्टकाम्वाऽपन्ताकुरु
तेनयथेष्टकायामिष्टकायान्दधान्नदमप्वेवदधायदसोपकल्पेन ४ ब्राह्म
णम् १ पतनचैदेवाऽस्रब्रुवश्वेनयह्वमितिविनिमिच्छतेतिवा वतदब्रु वंस्तेयान्वे
नयमानानाम्प्रजापतिरिमाम्प्रथमा ७ स्वयमातृण्णामपश्यत्तस्मात्प्रा
प्रजापतिनोपदध्याति १ तमग्निरब्रवीदुपैहमायानीतिकेनेतिपशुभिरिति
तथेतिपशुविष्टकयाहनद्वावैयावादपशुविष्टकायद्वर्वैसपकतस्मात्प्रथमा
ये स्वयमातृण्णायाऽअनन्तर्हितां हर्वेष्टकोपधीयते तस्माद स्याऽअनन्तर्हितार्हताः

ब्रा॰ ध्रुं श्वयोनन्तार्हितापश्चाद्वोन्तर्वार्हितान्निरनन्तर्हितोऽग्निरपतयोपेत् २ तेह्नुवं श्वेतय
ष॰ ह्नमेवेति विनिमिह्नुते निवावतद्ब्रुवन्ति नऽऊर्ध्वं मिह्नितेति तेषाञ्चेतयमानानामिन्द्रा
२५ ग्नी च विश्वकर्मा चान्तरिक्षादितीयाध्रुं श्वयमान्तस्माज्जिनिमयपश्यस्तस्मात्ताभिन्द्राग्नि
भ्याञ्च विश्वकर्मणा चोपदधाति ३ तान्वायुरब्रवीद्यदाह्वमायानीतिकेनेति दिग्भिरि
25 ति तथेति दिश्याभिर्हैतदुवाच तन्त्वार्हितादिशोनन्तर्हितोवायुरनन्तर्हितोऽग्नेषाप्त
भिरुपेत् ४ तेह्नुवं श्वेतयह्नमेवेति विनिमिह्नते निवावतदब्रुवन्निनः ऊर्ध्वं मिह्नते
ति तेषाञ्चेतयमानानाम्परमेष्ठी दिवन्नृतीयाध्रुं श्वयमान्तस्माज्जिनिमपश्यत्तस्मा
त्तस्परमेष्ठितोपदधाति ५ तमसावादित्योऽब्रवीडुपाह्वमायानीतिकेनेति लोक

२५

मृणयेतितथेत्येषवावलोकमृणान्नाऽसैवतडवाचतस्मात्तृतीयास्वयमातृण्णात
नन्तर्हिताल्लोकम्पृणयाऽउपदधीयतेतस्मादसावादित्योनन्तर्हितोदिवोनन्तर्हितोऽस्ये
वऽस्तयोपेत् ८ तद्वैतावावषड्देवताः इदंसर्वममभवन्यदिदंकिञ्चतेदेवाऽस्वर्ग्य
पश्याब्रुवन्निमावाहषड्देवताऽइदंसर्वममूवन्नयतञ्जानीतयथाववयमिहाप्य
सामेतितेब्रुवंश्चेतयध्वमितिचितिमिच्छतेतिवावतदाब्रुवंस्तदिच्छतयथावयमि
हापसमितितेचेतयमानानानान्देवाऽदितिंनीयाञ्चितिमपश्यन्नवयपश्चतन्त्वी
म् ७ तेब्रुवन्नुपेवयमायामेतिकेनेतिदिवदेवलोकेष्वयेतितथेतितयत्सर्वहम्स्या
पिव्याऽअर्वाचीनमन्तरिक्षात्तेनतदेवाऽपुयायाँस्तदेवलोकेष्वयेतितयत्सर्वहम्स्या

यिमाःस्वर्गोवीनमन्त्रिस्त्वत्तेनदेवाउपायास्तत्स्तदेमाद्वितीयाचितिरियथवरुहइमन्त्रिस्मा
ब्रा. प्र. २५ दिर्ब्बोवीनन्दिवस्तेनर्षयस्तदेषाचतुर्थीचितिः ८ नेवदक्षुर्वं श्वेनयथमितिचितिमि
श्चतेतिवावतदवत्त्रस्वेतयामानाः स्वपश्यंस्तमस्माश्चितयः ९ प्रजापतिः प्रथमा
25 ञ्चितिमपश्यत्प्रजापतिरेवतस्याऋषेयन्देवाद्वितीयाञ्चितिमपश्यन्देवाऽएव
तस्याऋषेयमिन्द्राग्नीचविश्वकर्म्माचतृतीयाञ्चितिमपश्यंस्तऽएवतस्याऋ
र्षेयमृषयश्चतुर्थीञ्चितिमपश्यन्नृषयऽएवतस्याऋार्षेयम्परमेष्ठीप
ञ्चमीञ्चितिमपश्यत्परमेष्ठ्येवतस्याऋार्षेयम्ँ सवोहैनदेवश्चितीनामार्षेयम्वे
दार्षेयञ्चस्योहास्यबन्धुमत्यश्चितयोभवति १० ब्राह्मणम् २ द्वितीयोऽध्यायः

एतद्वै देवा अब्रुवं स्वनयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्तेषामन्वेतयमानाना
ँ सविता एतानि साविज्ञाण्यपश्यत्तानि पशुपन्नस्मात्साविज्ञाणि स एतामष्टा
गृहीतामाहुतिमजुहोत्ताँ हुत्वेमां सृष्टया विहितामपश्यत्तामृषैव सृष्टा
ँ सतीम् । तेऽब्रुवं श्येनयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्त वेनयामा
नाम्र पशुपं स्तस्मा चितिरग्रुतिर्ये यज्ञोपदिष्टाय पशुपन्नस्मादिष्टका २ तामवा एता
मेकाँ सतीमष्टागृहीतामष्टाभिर्यजुर्भिर्जुहोति तस्मादियमेकस्यत्सृष्टयावि
हिता ३ तामूर्ध्वीमग्न ह्रस्रुहोति मात्तरध्वीँ रूपैरजुहोति तस्मादियमूर्ध्वी
रूपैः ४ ताँ सन्ततामजुहोत्येतद्वै देवा अस्रमिमत्रपीतदेनस्मा सितनाद्ववेषुरि

ततोऽयतनꣳ सन्ननहोमयपपन्नस्मान्नाह्या एतामनन्नवायनायस्मात्सन्नतामा
ब्रा० होति ५ यद्वेवैतामाहुतिञ्जुहोति सविन्नैषोग्निस्तमेतयाहुत्या पुरस्तात्प्रीणाति
श० तमित्सा प्रीन्नाथैनꣳ सम्भरति तद्यदेतया सविता रम्प्रीणाति तस्मात्सविज्ञाणि न
२९ स्माद्वाऽएतामाहुतिञ्जुहोति ६ यद्वेवैतामाहुतिञ्जुहोति सविन्नैषोग्निस्तमेत
26 याहुत्या पुरस्तादेनो भूतꣳ सिञ्चति पाटगैवेयो नैरेतःसिञ्चतेताद्दृग्जायतेत
यदेतया सवितारꣳ रेतोभूतꣳ सिञ्चति तस्मात्सा विज्ञाणि तस्माद्वाऽएतामा
हुतिञ्जुहोति ७ स्रुवश्चात्स्रुकेप्रयुङ्क्ते वाग्वै स्रुक्प्राणः स्रुवो वाचं प्राणेन
चैनदग्रे देवाः कर्म्माण्यैवꣳस्तस्मात्स्रुवश्च स्रुक्च ७ यद्वेव स्रुवश्च स्रुक्च योवै

सप्रजापतिरासीदेषसस्त्वः प्राणोवैसस्त्वः प्राणः प्रजापतिरथयासायागासीदेषासा
यागासीदेषासास्वगयोघावैवाग्योघास्वगथवासाऽआपऽआपञ्चाचोलोकादेता
स्तायामेतामाहुतिञ्जुहोति ९ ताꣳ संतान्जुहोतिसन्ततामेताऽआपऽआप
स्त्रयय: सप्रजापतिस्त्रय्याविद्ययासहापः प्राविशदेषसयैरेतद्यजुर्भिर्जुहो
ति १० तद्यानित्रीणिप्रथमानीमेतेलोकाऽअथयच्चतुर्थ्यंयजुस्त्रयीसाविद्या
जगतीसाभवतिजगतीसर्व्वाणिछन्दाꣳसिसर्व्वाणिछन्दाꣳसित्रयीविद्या
यथानिचत्वायुत्तमानिदिशस्तानीमेचवैलोकादिशश्चप्रजापतिरथैषात्रयी
विद्या ११ सजुहोतियुञ्जानःप्रथमम्मनऽइति प्रजापतिर्वैयुञ्जानःसमनऽयत्र

ब्रा॰ स्मै कर्मणेऽयुङ्क्त यद्यन्मनः पत स्मै कर्मणेऽयुङ्क्त तस्मात्प्रजापतिर्युञ्जानः १२ तत्त्वाय सविता
ष॰ धियः इति मनो वै सविता प्राणा धियोऽग्ने ज्योतिर्निचाय्येत्यग्नेर्ज्योतिर्दृष्ट्वेत्येतत्पृथिव्या अध्याभर
२७ दिति पृथिव्यै ह्येनदध्याभरति १३ युक्तेन मनसा वयमिति मनो वा एतदेतस्मै कर्मणे युङ्क्ते युक्तेन
युङ्क्ते न मनसा किञ्चन समाप्नोति शक्नोति कर्तुं देवस्य सवितुः सवे इति देवेन सवित्रा प्रसू
ताः इत्येतत्स्वर्ग्याय शक्त्येति यथैतेन कर्मणा स्वर्गं लोकमियादेवमेतदाह शक्त्येति श
क्त्या हि स्वर्गं लोकमेति १४ युक्त्वाय सविता देवानिति मनो वै सविता प्राणा देवाः स्वर्यतो
धिया दिवमिति स्वर्गं ह्येते लोकं यन्तो धियेयेतस्मै कर्मणे युयुजे बृहज्ज्योतिः करिष्यत
इत्यसौ वा आदित्यो बृहज्ज्योतिरेष उ एवाग्निरेतमेवैतत्संस्करिष्यन्तो भवन्ति सविता प्र २७

27

सवितानितिसंवितस्यप्रसूताःएतत्कर्मकरवन्नित्येतत् १५ युञ्जते मनःउतयुञ्जतेधिय
यःइति मनश्चैवैतत्प्राणांश्चैतस्मैकर्मणेयुङ्क्ते विप्राविप्रस्येतिप्रजापतिर्यद्वाःएवबृहीय
नेतदेवहोत्राविदधेविनेत्येतस्मिन्होत्राःश्रयियपन्नेवयुनाविदित्येषहीदंसर्वंवयुनमविन्ददेकः
इदिमेव्येषएतद्ध्रंसर्वंवयुनमविदन्महीदेवस्यसवितुःपरिष्टुतिरितिमहतीदेवस्यस
वितुःपरिष्टुतिरित्येतत् १६ युजेवांब्रह्मपूर्व्यंनमोभिरितिप्राणावैब्रह्मपूर्व्यंमन्न
न्नमसन्नन्देवैवाङ्नेत्वमेतयेवनदाङ्स्येनेनान्नेनप्राणान्नेतस्मैकर्मणेयुङ्क्ते.विश्लोकः
एतुपथ्येवसूरेरितियथोभयेषुदेवमनुष्येषुदेवमनुष्येषुकीर्त्तिश्लोकोयजमानस्यस्या
देवमेतदाहशृण्वन्तुविश्वेअमृतस्यपुत्राइतिप्रजापतिर्वाअमृतस्तस्यविश्वेदेवाःउ

ग्नोऽग्राये धामानि दिव्यानि तस्थुरिती मे वै लोका दिव्यानि धामानि तद्यः एषु लोकेषु देवास्ता
नेतदाह १७ यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्ययुरिति प्रजापतिर्वा एतदग्रे कर्माकरोत्तत्ततो दे
वा अन्वकुर्वन्देवा देवस्य महिमानमोजसेति यज्ञो वै महिमा देवस्य यज्ञस्वीर्यं सोजसेत्येतद्यः
पार्थिवानि विममे स एतश इति यद्वै किञ्चास्यां तत्पार्थिवं यत्र देवस्वीर्यं सोजसेत्येतद्यः पा
र्थिवानि विममे स एतशः सर्वं विमिमीते रश्मिभिरेनदभ्यवतनोति रजांसि देवः सविता महि
त्वनेती मे वै लोका रजांसि स एष असावादित्यो देवः सविता तानेष महिम्ना विमिमीते १८ देव
सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगायेत्यसौ वा आदित्यो देवः सविता यज्ञो भगस्तमे
तदाह प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं यज्ञायेति दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं नः पुनात्वित्यसौ

वाग्वा दिमो दिव्यो गंधर्वो ऽन्नं केतोन्नं नः पुनात्वित्येतद्वाव सविता वाचन्नः स्वदत्विति वा
ग्वा इदं कर्म प्राणो वाचस्पतिः प्राणो न इदं कर्म स्वदत्वित्येतत् १९ इमन्नो देव सवितर्यज्ञम्प्र
णयेत्यसौ वा आदित्यो देवः सविता यज्ञो वा एष यदग्निर्यज्ञं प्रणयेत्येतद्देवाव्यं सखि
दं वमश्नुते देवावमितियो देवानवदित्येतत्सखिविदं सत्राजितं धनजितं स्वर्जित
मितियः एतत्सर्वं विंदतीत्येतदृचा स्तोमं समर्धय गायत्रेण रथन्तरं बृहद्गायत्रवर्तनी
ति सामानि स्वाहेति यजूंषि एषा त्रयी विद्या प्रथमजा यत एष वा देवो मन्त्रा जायते व
मध्ययः सोऽग्निरसृज्यतैव सर्वान्नः ऊर्ध्वं सर्वं विधीयते २० तान्येतान्यष्टौ सवित्राण्यष्टा
क्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्देतोभूतं सृजति

ब्रा। ६। २५

29

तानिनवभवन्तिस्वाहाकारोनवमोनवविधोग्निर्नवप्राणाःप्राणाऽउअग्निर्यावानग्निर्यावत्य
स्यमात्रातावतैवैनमेतद्रेतोभूतंसिञ्चतितानिदशभवन्त्याहुतिर्दशमीदशाक्षराविरा
ड्विराडग्निर्दशदिशोदिशोग्निर्दशप्राणाःप्राणाऽअग्निर्यावत्यस्यमात्रातावन्तम्भवति २१
यत्तस्यांमात्रायांकृतायांकृतायामग्निर्देवेभ्यऽउदक्रामत्तंदेवाऽअन्वविन्दन्पशवोऽग्निःपशुभि
रिममन्विच्छामसस्वायरूपायविर्भविष्यतीतितम्पशुभिरन्वैच्छन्त्सस्वायरूपायविरभव
त्तस्मादुहैतत्पशुःस्वायरूपाविर्भवतिगौर्वागवेश्वोवाश्वायपुरुषोवापुरुषाय २२ तेऽब्रु
वन्यद्यहसर्वैरन्वैषिष्यामोयानन्यामाऽअनुपजीवनीयाभविष्यन्तिपशुभ्रसर्वैरसर्वमन्व
वेत्स्यामःइतितमेतमेकम्पशुन्तांम्पायपशुम्प्यामन्त्यपयशफन्त्रासमभक्षाश्वायेश्वतपदेन २६

मेकाप्यश्नन्द्राभ्याम्यशाम्यीष्ट्रमसृजत्पयस्तस्मादेषऽएकःसन्द्विरेता २३ अनद्धाऽउहएषस्मुह
षादिवहवाऽअनद्धाऽउहएषोयोनदेवानवतिनपितॄन्नमनुष्यांस्तस्मैर्वैरहूपशुभिरन्वैव
त्रेयातनयामाऽअन्नपजीवनीयाऽअभवत् २४ त्रिभिरभिबति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्या
वत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदभिबतितेपञ्चसम्पदाभवन्तिपञ्चचितिकोऽग्निःपञ्चर्त्त
वःसम्वत्सरःसम्वत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतदभिबति २५ त्रिमौञ्जीभिर
भिधानीभिरभिहिताभवत्यग्निर्हैवेभ्यऽउदक्रामेत्तमन्वाविशान्तस्मात्तमन्विरस्मा
द्देवात्त्वरतोऽष्टमरक्षऽएवसेषायोनिरग्नेर्षन्मञ्जोऽग्निरिमेपशवोवानयैयोनिर्गर्भश्रंहि
नस्पहिषंसायैयोनेर्हिजायमानोयतेयोनेर्जायमानोजायातऽइतित्रिवृतोभवन्ति

ब्रा० त्रिहनैष्पग्निरक्षाभियानीकृताभवन्तिसर्वतोवाऽअश्वाभियानीमुखस्यदिशोतेसर्वतोह्याति
ष० गर्भस्यपरिशोतेयोनिरूपमेनान्क्रियते २७ तेप्राञ्चलित्यान्मश्वःप्रथमोथपरासमेथाजःयव
३० ॐ येतेनपूर्वंव्याहैतद्वतदशसङ्करितमासदिवमोश्वाथयपन्नदरसदिवैवमरासमेथयः
30 सकपालेरसोलिमन्नासीदेवमोजोथयत्नोकपालमासीदेवासामन्वामेनदाहरिष्यन्नोम
वन्नेतेत्रोवाऽपवरुपेभ्योग्रेसृज्यन्ततेब्राःयवैनमेतज्जनयति २८ तेदक्षिणनस्मिपन्ने
तहैदेवाःअविभयुर्यद्वैनोयज्ञदक्षिणतोरक्षांसिनाष्ट्रानहन्युरितितःयतमवज्रमय
शपन्नमेवादित्यमसौवाऽआदित्यःयषोश्वस्तःयतेनवज्रेणदक्षिणतोनरक्षांसिना
ष्ट्राःअपहत्याभयेनाष्ट्राऽयतंयज्ञमतन्वततथैवैतयजमानःयतेनवज्रेणदक्षि ३०

एतो रक्षांसि नाष्ट्रा अपहत्याभयेनाष्ट्रा ऽ एते यत्तत्रनगते २९ इति एतत ऽ आहवनी
योऽभवत्तत्र रत्नाः पश्चाद्ग्निरुपशेते हृषावा ऽ आहवनीयो यो वाग्निर्हितस्तो वै हृषाये षा
म्नुपशेते रत्निमात्री रत्निमात्रं विहृषायो षाम्नुपशेते ३० सा वै एणवी स्यात् ऽ दग्निर्देवेभ्य ऽ उ
दक्रामत्स हैणं प्राविशत्तस्या एतत्सुखिरः स ऽ एतानि वर्म्माण्यमितो कृहन्तयद्वाप्यन्तनु प्र
ज्ञानायपयन्निर्दहात्कृतानि कल्माषाण्यभवत् ३१ सा कल्माषी स्यात्स्मात्साप्याग्नेयी
यदि कल्माषीं न विन्देदप्यकल्माषी स्यात्क्षिरा तु स्यात्सैवाग्नेयी निरग्नेर्प्युर्व्हेठगरग्निरि
षम्म त्वैषा निर्गर्भं हिंसित्स्याहिं सेयेवा नैनेनायमानो जायमानेषो ते ज्ञायमानो
जायताऽ इति ३२ प्रादेशमात्री स्या प्रादेशमात्रं हि ऽ दमभिवाग्वदन्त्परत्निमात्री त्वे

वभवतिवाङ्ख्वांऽस्रत्रिष्ठांङ्नोवैश्रीर्यं ङ्कि यने श्रीर्यं समस्मिन्नैवतद्भवति २२ सत्र्यातः स्तनस्मा
ब्रा। तद्स्त्रनरतोऽस्तीतंष्ठावःस्तनःस्तिमुभयतःस्तनत्वेवभत्मुभयतोऽस्तीदयावःस्तनंयदेनयादै
ष। वस्वपदतिमानुषस्त्राणोयस्तेत्सस्वेन्तस्वतस्माउभयतःस्तनत् २४ यदेवोभयतः
२८ स्तनन्दतोवाऽस्रम्भोर्हार्यंयतोस्यैस्तनन्तमुभयतऽएवास्यामेतद्वीर्यन्दधाति २५ यदेवो
31 भयतःस्तन देनहोऽयनन्देवाऽसुन्नविधेब्रोलोकेब्रोखननस्यैवैनमयमेतदनुविधेब्रो
लोकेब्राःखनन्ति २६ सयदितिखनते तदेनमस्माल्लोकान्खननन्खनन्त्यथयद्धांचरतित
दमुष्माल्लोकादथयदन्तरेणसञ्चरातिमदन्तरिक्षल्लोकान्सहैव्रःएवैनमेतदेब्रोलोके
ब्राःखनति २७ तामादन्ते देवस्यत्वासवितुःप्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्याम्पूष्णोहस्ताभ्यामाद २१

देगायत्रेणछन्दसायोऽस्यस्वङ्गायत्रञ्छन्दोऽदद्यात्पृथिव्याः सधस्थादग्निंपुरीष्यमङ्गि
रस्वदाभरेतिपशवोवैपुरीषंपृथिव्याउपस्थादग्निंपशव्यमग्निवदाभरेत्येतत्त्रैष्टुभे
नछन्दसाङ्गिरस्वदितितदेनंत्रैष्टुभेनछन्दसायदेतेयोऽस्यस्वन्त्रैष्टुभञ्छन्दोदयाति ॥ २८ ॥ अ
भ्रिरसीत्यभ्रिर्ह्येषातदेनाꣳसत्येनादत्तेनार्यसीतियोषावाएषायदभ्रिर्योषानारीनवै
योषाकञ्चनहिनस्तिशमयत्येवैनामेतदहिꣳसायैत्वयावयमग्निꣳशकेम
खनितुꣳसधस्थऽइतीदंवैसधस्थन्त्वयावयमग्निꣳशकेमखनितुमस्मिन्सधस्थ
ऽइत्येतज्जागतेनछन्दसाङ्गिरस्वदितितदेनाञ्जागतेनछन्दसादत्तेयोऽस्यस्वञ्जागतञ्छ
न्दोदयाति ॥ २९ ॥ त्रिभिरादत्तेत्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनामेतदा

ब्रा॰ दत्ते त्रिभिरादायाभ्येनाभ्यद्धनर्थैनाभिमंत्रयतऽएतद्वाऽएतानैवास्त्रिभिरादायायाम्यास्वद्धनर्थे
म॰ नवीर्य्यं मदयुस्तथैवैनामयमेतत्रिभिरादायायाम्यास्वद्धनर्थैनवीर्य्यंदधाति ४॰ हस्तऽआ
३२ ह्वायसविनेति हस्तेह्यस्याहिताभवति बिभ्रदभ्रिमिति बिभर्त्ति ह्येनाᳪं हिरण्ययीमिति
हिरण्ययी ह्येषा भवत्यग्नेर्ज्योतिर्निचाय्येत्यग्नेर्ज्योतिर्हि पश्यत्येतत्पृथिव्याऽअध्याभ
रदिति पृथिव्यैह्येतद्ध्याभरत्यानुष्टुभेनछन्दसाङ्गिरस्वदिति तदेनामानुष्टुभेनछन्द
सादत्ते योऽस्यामानुष्टुभश्छन्दोदधाति ताभ्येतान्येवछन्दाᳪंस्येषाभिरारम्भोयैवेयं
वैणवी क्रियते ५। ताᳪं हैके हिरण्मयीं कुर्वन्ति हिरण्मयीतिवाऽअभ्युक्तेतिन तथाकु
र्य्यादयद्वाऽएषाछन्दाᳪंसि तेनैषा हिरण्मयमृतᳪं हिरण्यममृतान्येवछन्दाᳪंसि ६२ ३२

तावन्तः श्ंसितेनैषा हिरण्मममृता जिह्वया ॥ ४ ॥ चतुर्विंशं दत्ते चतुरक्षरा वै सर्वा वाग्गा
गित्येकमक्षरमिति त्र्यक्षरं त्वेव तद्वागित्येकमक्षरं यैवैषानुष्टुबुक्ता मासा साध्यदक्षर
मिति त्र्यक्षरमेतानि तानि षड्विंशानि यजूंषि सर्वं यैवैतद्वाचाग्निं खनति सर्वया वाचा
म्भरति तस्माच्चतुर्विंशः ॥ ५ ॥ यद्वेव चतुर्विंशः चतस्रो वै दिशश्चतस्र उपदिशस्तद्ब चद
यानि तस्माच्चतसृभ्यो दिग्भ्यो वाग्वदति चतुर्विंशोऽभिश्रवयन्विंशवादत्ते तदष्टौ वै चतस्रो दिश
श्चतस्रोऽवान्तरदिशः सर्वा स तद्दिग्भ्यो वाचं दधाति तस्मात्सर्वाभ्यो दिग्भ्यो वाग्वदति ॥ ६ ॥
ब्राह्मणम् २ ॥ हस्तः पशुभिश्चैवैतत्पशूनभिमन्त्रयतः पतद्वाऽ पशुदेवाः स्वक्षेषि
प्यन्ताः पुरस्ताद्दीर्घमदधुस्तथैवैषयमेतदन्तेषिप्यमुपुरस्ताद्दीर्घं दधाति ॥ १ ॥ सोऽस्वम

ब्रा॰
ध॰
२२

33

भिमन्त्रयते प्रातर्त्वैषाजित्वाद्देवेनियेदेह्निप्रत्नत्तर्त्वमथयन्ति आत्तूपीयसत्त्वत्तर्त्वहरिया
मन्तुसेपतमितीयवैधरिष्टासैवदिमासत्तुसैवनमित्येतदिवितेजन्मपरममन्त्रहिरितवना
भिः पृथिव्यामधियोन्निरिदितितदेतमेतादेवताः करोत्याग्नेर्वायुमादित्यन्तदश्वेवीर्य्यमेन्द्र
याति २ अथयास्तमे पुत्राणांश्रीसमेपुवमित्यदुर्यर्द्धेवेतयजमानत्वाहासित्वामेह
वएप[illegible]ऽइत्यस्मिन्कर्म्मणिब्रुवमवस्तःइत्येतदग्निम्भरन्तमस्मत्पुमित्यग्निम्भरन्तमस
त्रेषितमित्येतत्तद्रासमेवीर्य्यमेन्द्रयाति ३ अथाजं योगेयोगेतवस्तरंवाजेवाजेहवा
महऽइत्यन्नंवैवाजः कर्म्मणिकर्म्मणितवस्तरमन्नेन्नेहवामहऽ इत्येतत्सखायऽइन्द्रम्
नयऽइतीन्द्रियवन्नमूतयः इत्येतत्तदजेवीर्य्यमेन्द्रयाति ४ त्रिभिरभिमन्त्रयते त्रिवृद २२

ग्निर्य्यो वान ग्निर्य्यो वत्सस्समाज्ञातावेतैवैष्टेन हीर्य्यं दधाति ५ अथैनान्त्रा वः उत्क्र
मयति न वेदनमेतैः पञ्चभिरन्विवपति नोपस्थाप्यमग्निरेषयमशायो नेन्द्राय मग्निर्हि
नस्पृदिति ६ सोऽपवमुत्क्रमयति पृथ्वीर्वेत्रेयवक्रामत प्रास्तीरिति पाप्मा वा अथा
स्निस्त्वरमाणः पृथ्वीवक्रामन्पाप्मानमित्येनद्रुस्मयाप्मयोभूरेहीति रौद्रा वै पशवो
यानेदेवतानत्स्येगाणपत्यमयोभूरेहीत्येतेनैवेदेनमश्वेनान्विवपति ७ अथ रासभमु
वे नरिदंहिस्वस्निगध्वृत्तिरभ्यानिक्रस्वन्विनिवशैवयजस्त्याबद्धुःएतस्मात्सेपुत्रास
हेतीर्यवद्धूषानसयजास्वहेत्येतेनैवेदेनं शूरासभेनान्विवपति ८ अथाजं द्विप्या
ध्याममग्निवदाभरेत्येतेनैवेदेनमजेनान्विवपति ९ त्रिभिरन्विवपति त्रिवृदग्निर्य्यावा

ब्रा॰ ष॰ ३४ नग्निर्य्यावन्मस्समाज्ञानावतेवैनमेतदभिवदन्ति त्रिभिः पुरस्तादभिमन्त्रयते तत्तृतीयवः
संवत्सरोग्निर्य्यावानग्निर्य्यावन्मस्समाज्ञानावतद्भवति १० ब्राह्मणम् ४ द्वितीयःप्रपा
ठकः कण्डिका १०४ लगहाऽऽं प्रदीमाःस्यन्तेग्नयोभवन्त्यस्मदमब्वयन्त्रीमेवैलोकाः
एतेग्नयस्तयदाप्रदीप्ताःस्युर्थैनाःइमेलोकाःपुरोवाःएतदेम्यागतेदेवाःकर्म्मीवैवस्त
यदेतानग्नीनतीत्यमरुदमाहरतिनदेवेषुरेव्यालोकेप्रात्यिवन्ति १ प्राञ्चोभिष्यन्ति प्राची
हिदिगग्नेःस्वायामेवैनमेतद्दिश्यभिष्यन्ति स्वायान्दिशिविन्दन्ति २ तप्रयन्त्यग्निंपुरीष्य
मङ्गिरस्वदच्छेमःइत्यग्निंपशव्यमग्निवदच्छेयमःइत्येतत् ३ अथायनदाउरुषमीक्षते अग्निं
पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भरिष्यामःइत्यग्निंपशव्यमग्निवद्भरिष्यामःइत्येतत्त्वदेतमनदाउरुषे ३४

णाग्निर्भवति ४ अथवल्मीकवपामक्षिणाब्रह्महिनिहिताभवति नामत्रीस्यतः इयंचेत्वर
ल्मीकवयेमृवाः इमेलोकाः एतद्वाः एतद्देवाः एषुलोकेषुहिग्याहृमैवत्स्लथैवैनमय
मेतदेषुलोकेषुहिग्राहृमिवति ५ अत्वाग्निरुषसामग्रमख्यदिति तदेनमथः
सैवैतत्ब्रह्माणिप्रथमोजातवेदाः इतितदेनमहः सैवैतत्सूर्यस्यपुरश्चाचरश्मीतिति
तदेनंसूर्यस्यरश्मिष्वेवैतत्द्यावापृथिवीः आततन्थेति तदेनद्यावापृथिव्योनेव
स्तमविन्दस्तथैवैनमयमेतद्धिन्दतिते यदापरापश्यन्त्यथनामवास्तन्मागवत्निम
द्धम् ८ अथाश्वमभिमन्त्रयते एतद्वैदेवाअब्रुवन्मापाप्मनमस्यापहनामेतिश्स
नमस्यपाप्मानमहनामेतितस्यअश्वंएयपाप्मानमपाघ्नंस्तथैवास्यायमेतदेवमेपाप्मान

ब्रा॰ ष॰ ३

मपघ्नन्ति ७ आगत्य वाज्यध्वानमित्या गतो ह्यस्माद्धावति सर्वा मृधो वि धूनुत इति पाप्मा

वै मृधः सर्वान्पाप्मनो विधूनुत इत्येतत्तस्मादु हैतद्रूपः स्याद्वा हि धूनुते ऽग्निꣳ सधस्थे मह

ति चक्षुषा निचिकीषत इतीदं वै महत्सधस्थमग्निमस्मिन्निच्छ इति सधस्थे चक्षुषा दिदृक्ष

न्त इत्येतत् ८ अथैनमक्रमयति तद्यद्ध्यवः पतन्देवेभ्यो नु विघ आब्रवीत्पथ्यायार

मिहैवेत्येवम् ९ यद्वेवाक्रमयति तद्वै देवा अबिभयुर्यद्वै न इममिह रक्षाꣳसि ना

ष्ट्रा न हन्युरिति तस्मा अयतं वज्रमुपरिष्टादभिगोप्तारमकुर्वन्नमुमेवादित्यमसौ वा आ

दित्य एष वज्रस्तथैवास्मा अयमेतं वज्रमुपरिष्टादभिगोप्तारं करोति १० आक्रम्य वा

जिन्पृथिवीमग्निमिच्छ रुचा त्वमिति चक्षुर्वै रुगाक्रम्य त्वं वाजिन्पृथिवीमग्निमिच्छव

35

तषत्मेनहूम्याहृत्वायनोकूहियतःखनेमन्तंवयमितिभूमेलन्याणयित्वायनवृहि
पत्यत्यपनेखनेमेत्यतनत् ॥ अथैनमभ्यशात्मो तद्धाःपववद्देवाऽशाविवाश्च संवीर्येण सेमा
र्दयत्तथैवैनमयमेतन्माचिवाश्च सर्वावीर्येण समर्दयति यो लेष्टेष्टेष्टपृथिवीसद्वस्यमात्मा
त्तरिस्त्यश्च समङ्गो यो निविनीस्यमसीस्यमसीत्येवैनदाहविक्रपायचसुषात्मभिति
इष्यनन्नतः इति विक्रपायचसुषात्यमभिति इष्ट सर्वान्याश्च नः इत्येतत्रोयस्टशाति
वशोवाऽश्रवेवानेन्मायपशोऽहिनसदिति १२ अथैनमन्क्रजयत्ये तद्धैदेवाःश्रब्रुवन्कि
मिमभम्युन्क्रमयिष्यमः इति महसो भर्गोमिनितम्महस्त्वी भगमब्रुदक्रमयंस्तथै
वैनमयमेतन्महन्तो भेगमम्युन्क्रमयत्यक्कोममहतेसोभगायेत्यक्कामममहत्तेसो भ

श्रा° ३९ गभित्येतत्तस्माउहैतदश्वः पस्पन्दोऽभिगतमोऽस्मादास्यानादिति यज्ञेनतिष्ठसीत्येतद्द्रविणोदाः इति
द्रविणं ह्येभ्योददाति वाजिन्निति वाजन्नयवध्यं ह्यासमस्मिन्नो पृथिव्याः अग्निर्हवनन्नाः उप
स्थः अस्याः इति द्वयमस्यै पृथिव्यै समभितोऽस्यामाग्निमस्याः उपस्थेरवनन्नाः इत्येतत् ॥ १२ ॥ यथेन
मश्नोऽन्वयत् यतद्वाः पन्देवाः शोविवा ह्येसंयथादादिवा ह्येतेचन्दनैवमस्य पास्त्वन्नपामह
यैंस्तथ्यैवैनमयमेतदुपसेऽन्वपमहयत्सदक्रमीदित्यचक्रमीद्द्रविणोदाः इति द्रविणं ह्ये
भ्येभ्योददाति वाजैर्वैवाजीचयेषोर्वावाकः स्वलोकं ह्येस्कृते पृथिव्यामित्यकराः स्व
लोकं ह्येस्वकृते पृथिव्यामित्येतत्ततः स्वलेषस्त्रप्रतीकमग्निमितिततः पनउत्वनेमेत्ये
तत्प्रतीकः स्वोरुहाणाः प्रविनाकमन्वमितिस्वर्गोवैलोकोनाकः स्वर्गलोकं ह्येरो ३९

36

हन्त्रोधिनाकस्यत्वमभिक्रमेनत्वरतिणोपसंक्रमयातियश्चेतैरोपस्त्वभवनस्तेदक्षिणानुः
प्राञ्चस्तिष्ठन्निमद्यःपश्चामुञ्चदतिणनस्थावन्तुःसोञ्ञा ।४ स्वर्योपविशयम्नदमभिजहा
न्मेनर्दैदेवाऽब्रुवंश्चेतयध्वमितिचितिमिच्छतेतिवावतदब्रुवंस्तेचेतयमानाऽएता
माहुतिमपश्यंस्तामजुहवुस्तांहुत्वेमांलोकानस्वामपश्यन् ।५ तेब्रुवंश्चेतयध्व
मेवेतिचितिमिच्छतेतिवावतदब्रुवंस्तेचेतयमानाऽएतांद्वितीयामाहुतिमपश्यंस्ताम
जुहवुस्तांहुत्वाविश्वज्योतिषमपश्यन्नेतादेवताःअग्निंवायुमादित्यमेताह्येवदेव
ताविश्वज्योतिस्तामस्यैवैनयजमानःपतेध्याहुतीहुत्वेमांश्चलोकानुस्वांपश्यन्नेता
श्चदेवताविश्वज्योतिस्तिथोप्तानियद्रामस्याजुहोतीमांश्चतल्लोकानेताश्चदेवतापश्यतिय

ब्रा॰ नति १९ यद्वेवैतेऽआहुतीर्जुहोति स्रदङ्घ्वनदपशव प्रीणाति तेऽइष्टाः प्रीता येनैव सम्भरति
ब॰ घ्वतिषक्राम्याज्जुहोति स्रदङ्घ्वनदपशवच्युतिवजति ७ आज्येनजुहोति त्वज्ञोवाऽआ
२० ज्यंवज्रमेवास्माऽएतदभिगोप्तारङ्कुरोत्यथोरेतोवाऽआज्यꣳरेतएवैतत्सिञ्चति स्रुवेण
37 ह्रुषवैस्रुवोवाहुषोवैरेतःसिञ्चति स्वाहाकारेण वृषावैस्वाहाकारो वृषोवैरेतःसिञ्चति १८
श्रात्माजिह्वामिमनसाहुतेनेत्या त्वाजुहोमिमनसाचहुतेनचेत्येतत्यातितियत्नम्भु
वनानिविश्वेतिप्रत्यञ्चेषवसर्वाणिभुवनानितियतिष्टप्युनिरश्वायसाहृदन्तमिति
ष्टुपूर्वाऽप्यवतिर्यङ्ङुयसोमहन्नमेनह्यविष्टमन्त्रैरभमनुशानभित्मवकाशवन्तम
न्त्रैरत्वादन्द्राप्यमानमित्येननन् १९ सविश्वतःप्रत्यञ्चजिह्वर्मीत्या सर्वतःप्रत्यञ्चञ २०

होमीत्येतद्दत्तसा मनसा तन्न्वेषेनेत्यहीउमानेन मनसा तन्न्वाषयेनेत्येतन्मर्य्यं
श्यरीस्टहृयद्दलौभ्रग्निरितिमय्यंश्रीरीवस्टहृयद्दत्मैग्निन्त्रोभिमृशेतन्वाजर्व्वु
रणःइनिनन्तेवोभिमृशेतन्वादीप्यमानोभवति २० द्याम्यामभिजुहोति द्विपाज
मानोयजमानोग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतद्भूतोभूतꣳसिन्व
त्याग्नेयीभ्यामग्निमेवैतद्भूतोभूतꣳसिन्वतिनैषवाग्नेय्योतेनाग्निरथ्यपत्रिष्टुभा
नैनैन्द्रःपन्त्याग्नोग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतद्भूतोभूतꣳसिन्वती
न्द्राग्नीवैसर्वेदेवाःसर्वदेवत्योग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतद्भूतो
भूतꣳसिन्वति २१ प्रस्वस्यपदेजुहोत्य: प्रग्निरेषयदश्वत्राम्तन्ध्योहासेतेःग्रग्नि

ब्रा॰ मत्येवाऽइतीऽइतेभवतः २२ अथैनेनपरिलिखति मात्रामेवास्माऽएतत्करो
श॰ तियथैतावानसीत्येवम् २३ यद्वेवैनंपरिलिखत्ये तद्धैदेवाऽअभिभयु
३८ र्य्यीद्वेन्नऽइममिहरक्षांसिनाष्ट्रानहन्युरितितस्माऽएतांपुरम्पर्य्यश्रयं
38 स्तथैवास्माऽअयमेतांपुरिंशम्ययत्त्वभ्र्यावज्रोवाऽअभ्रिर्व्वज्रमेवास्माऽएतदभि
गोप्तारङ्करोतिसर्व्वतःपरिलिखतिसर्व्वतऽएवास्माऽएतद्वज्रमभिगोप्तारङ्क
रोतित्रिष्कृत्वःपरिलिखतित्रिवृतमेवास्माऽएतद्वज्रमभिगोप्तारङ्करोति २४ ३८

परिवाजपतिःकविः परित्वाग्नेपुरंवयंत्वमग्नेद्युभिरित्यग्निमेवास्माऽ
एतद्पस्तत्यवर्म्मकरोतिपरिवतीभिःपरीवह्निपुरऽआग्नेयीभिरग्नित्रिपुर
मेवास्माऽएतत्करोतिसाहैषाग्नित्रिपुरादीप्यमानातिष्ठतितिसृभिस्त्रिपुर
मेवास्माएतत्करोतितस्माद्धैतत्पुरीपरमंरूपंयत्त्रिपुरं २४ सर्वाबर्षीय
सावर्षीयसाब्रन्दसापरांपरीलेखांपरीयसीङ्करोतितस्मात्पुरीपरापराबरी
यसीलेखाभवन्तिलेखात्रिपुराः २५ अथैनमस्याङ्कवनत्मेनतद्धैदेवाऽअविभ

ब्रा॰ पुर्य्यं हैनं ऽइममभिद्रवन्त्याञ्छंसिनाद्ध्यानद्दन्त्विति तस्मा ऽइमामेवात्मानमकु
ष॰ र्वन्नुस्या ऽइमामेवात्मानमकुर्वन्नुस्या ऽआत्मात्मानङ्गोपस्यतीति सा समीम्बिला
३९ स्यान्नदस्येयमात्माभवति यद्वेव समम्बिलायोनिर्वा ऽइयं यश्छं रेतः ऽइदं यद्धै रेतसो
39 योनिमितिरिच्यते मृपातङ्कवत्यथ यत्कूनेहूठन्नदेतद्धै रेतसा समृद्धं यत्सम
म्बिलन्त्वतः स्वक्रिरेषा कूपो भवति च तस्मो वै दिशः सर्वाभ्यः ऽएवैनमेतदि
ग्भ्यः स्वनति २८ ब्राह्मणम् १ तृतीयोध्यायः ३ ॥

ग्रष्येनमतःखनत्स्मैयैनद्धाःपतन्देवाऽअनुविद्याखनन्स्तथैवैनमयमेतदनुविद्यखन
तिदेवस्यत्वासवितुप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांपृथिव्याःसधस्थादग्निं
पुरीष्यमङ्गिरस्वत्खनामीतिसवितृप्रसूतःएवैनमेतदेताभिर्देवताभिःपृथिव्याः
उपस्थादग्निंपशव्यमग्निवत्खनति १ ज्योतिष्मन्तन्त्वाग्नेसुप्रतीकमिति ज्योति
ष्मान्वाऽअग्निःसुप्रतीकोजस्रेणभानुनादीद्यतमित्यजस्रेणहिभादीप्यमानमि
त्येतच्छिवंप्रजाभ्योहिंसन्तंपृथिव्याःसधस्थादग्निंपुरीष्यमङ्गिरस्वत्खनामः
इतिशिवंप्रजाभ्योहिंसन्तुहि द्विपापृथिव्याऽउपस्थादग्निंपशव्यमग्निव
त्खनामऽइत्येतत् २ द्वाभ्यामभिखनति द्विपाद्यजमानोयजमानोग्निर्यावानग्निर्या

श्रा॰ वत्यस्ममाज्ज्ञानर्वतेवैनमेतत्खनन्त्यथोद्वयंहैवैतद्रूपमस्तवायश्च ३ सवैखना
ब्र॰ मिखनामःइतिखनति खनासीतिवाऽएतंप्रजापतिंखनन्तंखनामःइतिदेवस्तस्मा
५० त्खनामिखनामःइति ४ सवाऽअभ्र्याखन त्यावाखनामिखनामःइत्याहवाग्वाऽ
अभ्रिराग्नायैवेयंहैवैणवीक्रियतेयावावाऽएतमग्न्यादेवाऽअखनस्तयैवैनमय
40 मेतदावैवाग्र्यखनति ५ अथैनंकृष्णाजिनेसम्भरति यज्ञोवैकृष्णाजिनंयज्ञऽ
एवैनमेतत्सम्भरतिलोमतश्छन्दांसिवैलोमानिछन्दःस्वेवैनमेतत्सम्भरति
तन्मृत्सीमुपस्तृणातियशोवैकृष्णाजिनंप्रजापतिर्हैवयशोनिरुक्तोवैप्रजापति
र्निरुक्तस्तस्योपरिवन्तुःप्राचीनग्रीवेतदिदेवत्रा ६ अथैनंपुष्करपर्णेसम्भर

ति योनिर्वै पुष्करपर्णं योनौ नन्द्रे तः सिञ्चति यद्वै योनौ रेतः सिच्यते तज्जनित्रभ
वति तन्मन्त्रेणोपतत्त्रणाति यागेव मन्त्रोऽपकुष्करपर्णम् ७ अपां पृष्ठमसि यो
निरग्ने स्त्रिया याश्च पृथ्वेनत्पृष्ठयोनि ह्येतदग्नेः समुद्रमभितः पिन्वमानमिति स
मुद्रो ह्येतदभितः पिन्वते वर्धमानो महा आ च पुष्कर इति वर्धमानो महीयस्व
पुष्करः इत्यतदिवो मात्रया वरिमा प्रथस्वेत्यत्र चिमा प्रसौवा असावादित्यः
एषोऽग्निर्वै हेतम सदिवो वरिमा यत्र मसंनियो जयत्येनं पथवन्वैपैतदाह ८ त
द्दत्र शर्म आजिनाऽपस्तृणाति यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञमेव कृष्णाजिनं स्वयम
वैषोऽस्याः शं हि यज्ञस्तायते योष्ठुरपर्णं मापो वैषा एपाः पुष्करपर्णमन्तरो वाऽस्र

श्रा॰
६॰
४।
41

सावसै ९ अथैनेऽअभिमृशति सत्वामेवाङ्गामेतत्करोति शर्म्म च स्थो वर्म्म च स्थः इति शर्म्म
वथस्मै ते वर्म्म वा अछिद्रे बहुलेऽउभेः इत्यछिद्रे ह्येते बहुलेऽउभे व्यचस्वती संवसाथामित्यवका
शवती संवसाथामित्येवैतद्भृतमग्निं पुरीष्यमिति बिभ्रतमग्निं पशव्यमित्येतत् १० संवसा
थाᳩं स्वर्विदा समीचीऽउरसात्मनेति संवसाथामेवᳩं स्वर्विदा समीचीऽउरसाचात्मर
नो वेत्येतदग्निमन्तर्भरिष्यन्ती ज्योतिष्मन्तमजस्रमिदित्यसौ वाऽआदित्यऽएषोऽग्निः सा
एष ज्योतिष्मानजस्रस्तमेतेऽअन्तरा बिभृतस्तस्मादाह ज्योतिष्मन्तमजस्रमिदिति ११
द्वाभ्यामभिमृशति द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा ता
वतैवाङ्गामेतत्संस्करोत्यथो द्वयᳩं ह्येवैतदुपकॢप्तं कृष्णाजिनञ्च पुष्करपर्णञ्च १२ आल

णम् २ अथयन्तृत्यिणमभिमृशति पुरीष्योसीतिपशव्योसीत्येतद्विश्वभराऽइत्येषहीदंस
र्वंबिभर्त्यथर्वात्वाप्रथमोनिरमन्थदग्नऽइतिप्राणोवाऽअथर्वाप्राणोवाएतमग्रेनिर
मन्थत्सोसीतितदाहृतमेवैनमेतत्करोति १ अथैनंपरिगृह्णात्यभ्र्यावदक्षिणतोहस्ते
नचहस्तेनैवोत्तरतस्त्वामग्नेपुष्करादध्यथर्वानिरमन्थत त्यापोवैपुष्करंप्राणोथर्वाप्राणो
वाऽएतमग्रेनिरमन्थन्मूर्ध्नोविश्वस्यवाघतऽइत्यस्यसर्वस्यमूर्ध्नइत्येतत् २ तमुत्वादध्या
ङ्ङृषिःपुत्रऽईधेअथर्वणःइतिवाग्वैदध्यङ्ङाथर्वणःसऽएनन्ततऽऐन्धवृत्रहणंपुरन्दरमि
तिपाप्मावैवृत्रःपाप्महनंपुरन्दरमित्येतत् ३ तमुत्वापाथ्योवृषासमीधेदस्युहन्तममिति
मनोवैपाथ्योवृषासऽएनन्ततऽऐन्धधनञ्जयंरणेरणऽइतियथैवयजुस्तथाबन्धुः ४ गा

ब्रा॰ यत्रीभिः प्राणोगायत्री प्राणमेवास्मिंस्तद्दधातित्रिस्त्रिस्त्रयोवै प्राणाः प्राणऽउदानोव्यानस्ता
ष॰ नेवास्मिंस्तद्दधातितासांत्र्यवपदानिनववै प्राणाः प्राणऽउदानोव्यानस्तानेवास्मिंस्तद्दधाति
५२ तासांत्रिष्टुभावुत्तरे भवतः आत्मावैत्रिष्टुबात्मानमेवास्यैताभ्यां संस्करोतिसीदहोतःस्व
52 ऽउलोकेचिकित्वानित्यग्निर्वैहोतातस्यैषस्वोलोकोयत्कृष्णाजिनंचिकित्वानितिवि
द्वानित्येतत्सादयायज्ञं सुकृतस्ययोनावितिकृष्णाजिनंवै सुकृतस्ययोनिर्देवाव्यविषाय
जासीतिदेवाः सदेवाः स्तेयान्नरुविषायजासीत्येतदग्नेबृहद्यजमानेवयोधाऽइतिय
जमानायाशिषमाशास्ते ९ निहोताहोतृषदनेविदानऽइत्यग्निर्होताकृष्णाजिनंहो
तृषदनंविदानऽइतिविद्वानित्येतत्त्वेषोदीदिवा ७ असदत्सुदक्षऽइतित्वेषोदीप्यमानो

सरत्सरन्सः इत्येतददब्रुवन्नप्युमन्तिर्येसिष्टः इत्यदव्यव्रतप्रमतिर्थ्यैषवसिष्टः सहस्त्रभ
रः शुचिजिह्नोऽग्निरितिसर्वंवैसहस्रंसर्वंभरः शुचिजिह्नोऽग्निरित्येतद्वाअग्नेमाग्ने
पीत्विष्णुम्भीतस्योक्रोव्रतुः ७ अथैषामूहत्यन्तलमाभवति बृहतीच्छ्राऽय्यवसेवितो
भिसंपद्यतेयादृग्वैयोनौरेतः सिच्यतेतादृग्जायतेतद्ददेतामैमत्रबृहतीकुरोतितस्मादेव
सन्त्रितोबृहतीमभिसंपद्यते ८ सप्ते सीदस्वमहां २ असीती दमवैतदेतः सिक्तंशंसं
सादयतितस्माद्योनौरेतः सिक्तंशंसीदतिदेववीतमइतिदीप्यस्वदेववीतमद्दमेतद्दिधूम
मग्नेः अरुषंमियेध्यसृजप्रशस्तदर्शतमितियदावाएषसमिध्यतेथैषअरुषममरुत्वंविचिर
सृजतेदर्शतमितिदृटशाः३इवह्येषः ९ ताः षद्यमन्त्रेषद्भृतवासंवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावा

अ०
शु०
५२

वानग्निर्योवन्यस्यमात्रातावत्त्वद्भवन्तिमंहेवसबन्तरमभिषिक्तंसपद्यतेतद्बृहतीमभिसंपद्य
तेबृहतीहिसंवत्सरोद्वादशयौर्णमास्योद्वादशामावास्यास्तत्षट्त्रिंशत्षट्त्रिंशदक्षराबृ
हतीनन्दतिणनःउदग्नमाहरतिदक्षिणतोवाःउदकंयोनौरेतःसिच्यतःपद्मोःस्रसेतर्हि
योनिरविच्छेदमाहरतिदक्षिणतोवाःउद,तमोविच्छेदाय १ आलभणम् २ अथतत्रापः
उपनिनयति यद्वाःअस्यैतत्तनयद्विलिष्टमद्भिर्वैतत्सन्धीयतेद्भिरवास्याःपतत्सन्धत्तेवि
लिष्टंषंमत्रगोतिसन्दधाति १ अपोदेवीरुपसृजमधुमतीरयक्ष्मायप्रजाभ्यःइति
रसोवैमधुरसवतीरयक्ष्मायप्रजाभ्यःइत्येतन्नासामास्यानाउजिह्वतामोषधय
स्तुपिप्पलाःइत्यपयाःअस्यानाउजिह्मतात्रिषधयःसुपिप्पलाः २ अथैनोपाप्रभास

न्दधातियद्वाऽअस्यैस्यन्तेछिद्रिलिष्टंचायुनावैतत्सन्धीयतेवायुनैवास्याऽएतत्सृतेछिद्रिलि
ष्टंसंतनोतिसन्दधाति २ सर्वकाण्डः ॥ २८५ सन्तेवायुमातरिश्वादधात्वित्ययंवै
वायुर्म्मातरिश्वायोयंपवतऽउत्तानायहृदयंयद्विकस्तमित्युत्तानायह्यस्याऽएतद्धृदयंय
द्विकस्तंयोदेवानांचरसिप्राणथेनेत्येषहिसर्वेषान्देवानाञ्चरतिप्राणथेनकस्मैदेवव
षडस्तुतुभ्यमितिप्रजापतिर्वैकस्तस्माऽएवैतदिमांवषट्करोतिनोहैतावत्यन्याहुति
रस्तियथैषा ४ अथैनामद्भिरभिसन्दधाति यद्वाऽअस्यैस्यन्तेछिद्रिलिरद्भिरेवैनत्सं
धीयतेऽद्भिरेवास्याऽएतत्सृतेछिद्रिलिष्टंसंतनोतिसन्दधाति सः इमाश्चमाश्चदि
शोसन्दधातितस्मादेनेदिशौसंहितेऽअथेमाश्चेमाश्चतस्माद्वेवैनेसंहितेऽ२

त्वमग्रेष्येति अथेत्वमथ्येतितदत्तिणाहृत्वाद्दिदेवत्रानयानयान्वैभेषद्भिःयतेनयैयैनामेनद्वि
ब्रा॰ यज्ञाति ५ अथ कृष्णाजिनञ्च पुष्करपर्णञ्च समगृह्णाति तस्माद्योन्यारेतःसिक्तं
ष॰ सम्गृह्णाते जातोज्योतिषासह शर्म्म वरूथमासदत्स्वरिति स जातो ह्येष ज्योतिषा सह
५५ शर्म्म चैतद्वरूथञ्च स्वश्चासीदति ६ अथैनमुपनह्यति योनौ तद्रेतो युनक्ति तस्माद्योनौ
55 रेतो युक्तं न निष्पद्यते योक्त्रेण योक्त्रेण हि योग्यं युञ्जन्ति मौञ्जेन त्रिवृता तस्योक्तो बन्धुः ७
नत्वयर्यस्यति वासोऽग्ने विश्वरूपꣳ संव्ययस्व विभावसविति परुष्णा वै यत्रेरक्षर
वरूणमेवैनदेतत्कृत्वा परिधापयत्याग्नासः परिधापये देव परिधापयति ८ अथैनमादायोत्ति
ष्ठत्यासीनोवाऽ आदित्यः पवोग्निरमन्त्रणादित्यमन्व्यापपद्यत इति ९ स्वध्वरेत्यध्वरो वै यज्ञः

उदुतिष्ठस्वयतियेत्मेतदवानोदेव्यापिपेतियानेदेवीचीस्त्वयानोवत्मेदशोचभासाहुहता
स्वशंक्तिरितिदर्शनायचभासाहहतास्तुशक्तनिरित्मेतदाग्नेयाश्लिस्वशास्तिभिरितिये
बोव्वानस्तेषशास्त्नयःअग्नेयाह्लिबोवभिरित्मेततर् ९ अथैनमितःऊर्ध्वप्राञ्चमगरुह्णा
त्वमादित्मःयशोग्निरमत्रदादित्ताभितऊर्ध्वप्राञ्चन्दधानितस्मादसावादित्मःऽइतःऊ
र्ध्वःप्राङ्कीयते।ऊर्ध्वःऊषणःऊतयेतिष्ठादेवोनसवितेतियथैवयजुस्तथाब्रसुत्वहो
याजस्यसविनेतस्लहौँवाःयषतिष्ठन्वाजमन्वश्रमनोनियदग्निमिधीधग्निधिहया
महःऽइतिरश्मयोवाऽयतसांजयोबावनस्तानेतदाहयरेब्राऽस्मुगरुह्णानिपरेबाऽ
द्यवःऽइतोथैनमपावहरनिनमपावहत्नोपरिनाभियानयतिनसेपरिवन्दुः १०

ब्राह्मणम् ४ हस्तः प्रष भवन्त्य थ पर्शानभिमन्त्रयते: प्रतद्वा: प्रभुर्देव्याः सञ्ज्ञिच्छत्रा:
श्रा० पुरस्ताद्दीर्घमदप्रस्थैवैष यमेतत्सञ्ज्ञरिष्यन्पुरस्ताद्दीर्घं न्यति १ सोऽश्वमभिमन्त्रय
षा० ते सजातो गर्भोऽसि रोदस्योरितीमे वै द्यावापृथिवी रोदसी तयोरेष जातो गर्भोऽग्ने चारु
५५ र्विभृतः ओषधीष्विति सर्वांस्ह्येष वारुर्विभृतः चित्रः शिशुः परितमांस्य
45 स्यक्तूनिति चित्रो वा एष शिशुः परेण तमांस्यक्तून्नतिरोचते प्र मातृभ्यो अधि कनि
क्रदद्गा इत्योषधयो वा एतस्य मातरस्ताभ्य एष कनिक्रदत्येति नदन्नेव दीर्घं दधाति २
स्त्रप्यरासभ शं स्थितो भव वीड्वङ्ग आशुर्भव वाज्यर्वन्निति स्थिरश्च भव वीड्वङ्गश्चाशु
श्च भव वाजी चार्वन्नित्येतत्पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीषवाहण इति पृथुश्चैव सुषशी

मस्त्वमग्नेःपशव्यंवाइदनऽइत्येतेनतदात्मन्वीर्यंदधाति ३ अथाजꣳशिवोभवप्रजाभ्यो
मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरऽइत्यङ्गिरावाऽअग्निराग्नेयोजःशमयत्येवैनमेतदहिꣳसायैमाद्या
वापृथिवीऽअभिशोचीर्मान्तरिक्षम्मावनस्पतीनित्येतत्सर्वंमाहिꣳसीरित्येतत्तदज
एवीर्यंदधाति ४ त्रिभिरभिमन्त्रयते त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतै
वैष्वेतद्वीर्यंदधाति ५ अथैनमेतेषांपशूनामुपरिष्टात्प्रगृह्णाति तदेनमेतैःपशु
भिःसम्भरतिनोपस्पृशतिवज्रोवैपशवोरेतऽइदन्नेदिदꣳरेतोवज्रेणहिनसानीत्य
थोऽअग्निरयंपशवऽइमेनेदयमग्निरिमान्पशून्हिनसदिति ६ तमश्वस्योपरिष्टात्प्र
गृह्णाति प्रैतुवाजीकनिक्रददितिप्रैतुवाजीकनिक्रदयमानऽइत्येतेनत्रानदद्रास

श्रौ. भः पत्नेति तिनदश्वस्य यजुषिरणमभन्निरण हृनद्रासमेशवन्दूपाति भरन्नग्निंपुरीष्यम्मायाया
सू. पुष्वः पुरेति भरन्त्वाग्निं पशुपच्छम्मोऽश्मस्मात्कर्मणः पुरापादीत्मेनतन्नदेनमश्वेन सम्भरति
५९ ७ अथपर्णमसहपाग्निं हृषणम्भरन्ति तिहृव्यापाः अस्मिन्हृषाणसमः सहृषाणम्भरन्त्य
पाङ्गुर्मर्षं समन्द्रियामित्यपांषं सैवगर्भः समन्द्रियस्तदेनं षं सभेन सम्भरति ८
अथापादन्नेगनः आयाद्गृह्णीतयः इत्याविनयः इत्येतन्नदेनमङ्गलणायजुषेनसमावेद्रा
ढणीदयादन्ने ९ अथाजस्यन्ने षं सत्यमृतं षं सत्यमित्यपेयः अग्निरुन्नसमावादित्यः
सत्यं यदिवासाहुतमयंश्च सन्नमभयमेतदयमग्निस्तस्मादारुन्ने षं सत्यमृतंश्च सत्य
मितितदेनमजेन संभरति १० त्रिभिः सम्भरति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रा ता

वैनैवैनमेतत्सम्भरति त्रिभिः पुरस्तादभिमन्त्रयते तेन सद्गस्योक्रोवन्तुः ११ अथैतान्यसरना
वर्त्तयन्ति तेषामजः प्रथम ऽ एत्यथ रासभोऽथाश्वोऽथैनो यन्तामश्वः प्रथम ऽ एत्यथ रासभो
थाजः त्रेवाग्रन्वशोपेयेश्वन्त्व स्रुद्रन्वानु रासभो ब्राह्मणमजः १२ नयदिमो यन्ता मश्वः
प्रथमः ऽ एति तस्मात्क्षत्रियं प्रथमं यन्तमितरे त्रयो वर्णाः पश्चादनुयन्त्यथ यदमुतस्मायन्ता
मजः प्रथम ऽ एति तस्माद्ब्राह्मणं प्रथमं यन्तमितिरे त्रयो वर्णाः पश्चाद्यन्त्यथ यन्नैवेतो
यन्तान्नाम्ने तो रासभः प्रथम ऽ एति तस्मान्नकदाचन ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च वैश्यश्च शूद्र
श्च पश्चादन्वितस्तस्मादेवं वाप्याप वसस्तायाथो ब्राह्मणं वैवैतन्क्षत्रेण चैतो वर्णेव
भितः परिगृह्णीतिन पक्रमिणो कुरुते १३ अथ्यानडुत्रु ह षमीन्तते मिमुरीक्षमद्भिः

ब्रा॰
द्वि॰
५२

47

स्वड्रामऽइत्यग्निं पशव्यमग्निवरुणमऽइत्येतत्त्वदेनमनद्धापुरुषेण सम्भरति १४ तमज
स्योपरिष्टात्मगृह्णन्त्याग्नेयोवाऽश्वजः स्वेनैवैनमेतदात्मना स्वयादेवतया सम्भरत्यथोर्
बुस्तवाऽश्वजोबुस्तगोवैवैनमेतत्सम्भरति १५ स्रथैनमुपावहन्त्योषधयः प्रतिमोदह
मग्निमेतऽ शिवमायन्नमघ्नन्नष्णाऽइत्येतद्वैनस्मादायतऽ ओषधयो बिभ्रति यद्वैनो
यंयनहिंऽ सादितिताज्ञायवैवैनमेतद्वमयति प्रत्येतस्मादद्बुऽ शिवोवोज्झानितवो
हिंऽ सिष्यतीतिअथ स्वद्धिश्वाऽश्रनिषीदन्त्योपसर्पयामानेजहीत्येतत् १८ ॐवयय:
प्रतिगृह्णीता पुष्पवतीः सुपिप्पलाऽइत्येतद्वैतासांऽ समृद्धऽ रूपंयत्पुष्पवत्य
स्वुपिप्पलाः समृद्धाऽएवैनं प्रतिगृह्णीतित्येतद्द्येयो गच्छेऽऋत्वियः प्रतऽ सपस्य

मासददित्ययंयोगार्हस्त्रनमः सनातनंसनस्थमासददित्येतत् १७ द्वाभ्यामुपावह
रति द्विपाद्यजमानोयजमानोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपावह
रतितद्दक्षिणतः उदञ्चमुपावहरन्तितस्योक्तोबन्धुरथतमवोत्तितम्भवतियन्नैन
मुपावहरन्त्युद्धतेवाऽअवोक्षितेऽग्निमादधतिसिकताऽउपकीर्णाभवन्तितासामुपरि
वस्तुः १८ परिश्रितन्तम्भवन्त्येतद्धैदेवाऽअबिभयुर्यद्वैनऽइममिहरक्षांसिनाष्ट्रा
नहन्युरितितस्माऽएताःपुरःपर्यश्रयन्तथैवास्माऽअयमेताःपुरःपरिश्रयत्यथोपा
निर्योऽयंश्रेनरदन्तिरऽइववैयोनौरेतःसिच्यतेयोनिरूपमेतत्क्रियतेतस्मादपि
स्वयाजायायातिरऽइवैवचरितिः १९ अथैनंविमुञ्चति तद्यद्देवास्याग्नेयोपनद्धस्समं

ब्रा॰
ष॰
५८

98

शाखानितामेवास्मादेतत्स्कन्नं बर्हिर्दोद्यपात्तमेवो ऽएतस्मा ऽएवैतेनमेतद्योनेः प्रजनयति
२० द्विपाजस्ता पृथुना शोशुचानः इति द्विपाजसा ह्येष उद्दीप्यमानः ऽइत्येतद्वाय
स्वद्विषोरक्षसो ऽमीवाः इतिबाधस्वद्विषोन्याममनः ऽइत्येतत्सुशर्म्मणो बृहतः शर्म्मणि
स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीताविति आशिषमाशास्ते २१ ध्याजलोमात्याद्विपोरी
वः प्राचः सृजन्त्स्वजत्वेषोरोभयेषां देवमनुष्याणां दिग्यदुदीचीप्राच्येतस्यान्त्रदिशि
पशून्नयाति तस्मादुभये देवमनुष्याः पशूनुपजीवन्ति २२ ब्राह्मणम् ५ चतुर्थोऽप्या
यः पर्णकषायनिष्पक्वा यता ऽआपो भवन्तिस्रोमेन्नेवैसहेवपर्णकषायेणसोमोवै
पर्णश्चन्द्रमा ऽउ वै सोमः ऽएतद्वा ऽएकमग्निरूपमेतस्यैवाग्निरूपस्योपाप्त्यै १ ताः

उपसृजत्यापोहिष्ठामयाभूवः इति यद्देवताऽऋग्गच्छन्दस्कायी यजुः सैवता सर्वो
देवतान यजुस्तस्मैताऽआपऽएवैषाविचस्तथाऽग्नेरपऽस्यकशृं रूपशृं समस्य
न्तेताऽएवतास्तद्देवैतद्रूपङ्कुरोति २ अथ फेनञ्जनयित्वाऽन्ववदधाति यदेवतत्फेनो द्वि
तीयशृं रूपमसृज्यत तदेवैतद्रूपपङ्कुरोत्यथ यामेवतत्त्र्यमदशृं संयौति सैवमृदा
तिन्तनायशृं रूपमसृज्यत तदेवैतद्रूपङ्कुरोत्यथ यामेवतत्त्र्यमदशृं संयौति सैव
मृदा तिन्तनायशृं रूपमसृज्यतैतेभ्यो वाऽएव रूपेभ्योऽग्नेऽसृज्यत तेभ्यःऽएवैनमे
तज्जनयति ३ अथाजलोमैः संशृंसृजति स्थिम्नेऽत्त्वेव यद्वेवाजलोमै रेतद्वाऽएन
न्देवाः पशुभ्योऽधि समभरंस्तथैवैनमयमेतत्पशुभ्योऽधि सम्भरति तद्यदजलोमैरे

ब्रा॰ वाजेहि सर्वैर्षीय स्तनाꣳ रूपमथ यल्लोमलोमहि रूपम् ४ मित्राः सꣳसृज्य पृथिवीं भूमिं
६॰ च ज्योतिषा सहेति प्राणो वै मित्रः प्राणो वा ऽ एतदग्रे कर्माकरोत्सुजातं जातवेद
५५ समयक्ष्माय त्वा सꣳसृजामि प्रजाभ्य ऽ इति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ५ सप्तैतत्त्रयं पि
स्तम्भवेति शार्कराश्मा योरसस्तेन सꣳसृजति स्थेम्ने न्वेव यद्वेव यद्वेवतेनैतावती
49
वा ऽ इयमग्रे सृज्यवतयावतीयमग्ने सृज्यत ताव तीमेवैनामेतत्करोति ६ रुद्राः स
ꣳसृज्य पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिर ऽ इत्यसौ वा ऽ आदित्य ऽ एषोऽग्निरेतद्धैतद्रुद्राः
सꣳसृज्य पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिरे तेषां भानुरजस्र ऽ इच्छुक्रो देवेषु रोचत ऽ
इत्येष वा एषां भानुरजस्रः शुक्रो देवेषु रोचते ७ हाब्राꣳ सꣳसृजति हिपय

जमानोयजमानोग्निर्य्योवानग्निर्योवत्सस्यमाज्ञानावनैवैनामेनत्सं सृजति ८
ब्रह्मयप्रयौति सर्ववस्तुष्टीयस्सभीहदेरिति सर्ववस्तुषालेघावस्सभिशवन्नुहेशवभवतिय
न्मिन्नेणतद्वस्सभिर्यं दुहेलदुद्देहौरः कर्म्मण्यण्यामद्दामिनिधीरोहिनेकर्म्मण्याःऽय
ममद्वस्तात्र्याम्मद्वीहू त्वा सिनीवालीमेना सर्व हस्ता म्मामद्दीहू त्वाकरोति त्वमेतन् ९
सिनिवीलीसुकपर्दा सुकरीरास्वौपशेति योषा वै सिनीवाल्येतदु वै योषायै समृद्ध
सर्व रूपं यत्सुकपर्दा सुकुरीरा स्वौपशा समर्द्धयत्येवैनामेतत्तान्त्वामदिते महोरसा
न्यातनु हस्तयोरितीयं वा अदितिर्म्मह्योरस्येतदाह १० उरवाहू णोत्र शक्नामाहुत्या
मदितिर्द्धिये ति शक्नाचारेकरोति शाहुत्यास्त्वयिवचमाताप्त्रं यथा यस्य सा ग्निबि

श्री· भवन्तिगर्भं पतिर्यथा माता ताउत्तमुपस्थे बिभृयादेवमग्निं गर्भं बिभर्त्ति तत्तत् ॥ त्रिभिः
ब· प्रयौति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतत्प्रयौति द्वाभ्यां छंस
५· छंसृजति तत्पञ्च पञ्चचितिकोग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोग्निर्यावानग्निर्याव
त्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति त्रिभिरुपऽउपसृजति तदष्टावष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोग्निर्यावा
50 नग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवत्यथो अष्टाशफा वा इयमग्रेसृज्यत तयावती
यमग्रेसृज्यत तावतीमेवैनामेतत्करोति १२ ब्राह्मणम् ४ अथ मृत्पिण्डमादत्ते
यावन्तमिव यये लम्मन्यते मखस्य शिरोसीति यज्ञो वै मखस्तस्यैतच्छिरः आहवनीयो
वै यज्ञस्य शिरः आहवनीयमेवास्यैतच्छिरो भवति तस्मादाह मखस्य शिरोसीति १

॥

यद्देवाह मखस्य शिरोऽसीति । जायतः एतद्यज्ञीयन्नेशीर्षं तो वै मखनो जायमानो जा
यते शीर्षं तो मखनो जायमानो जायाताऽइति २ तं प्रयच्छति वसवस्त्वा कृण्वन्तु
गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदित्ययं वै लोको निधिस्तमेतद्वसवो गायत्रेण छ
न्दसा कुर्वंस्तथैवैनमयमेतद्गायत्रेण छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदिति प्राणो वाऽअङ्गि
एहवासीति स्थिरासीत्येतदथो प्रतिष्ठितासीति पृथिव्यसीति पृथिवी ह्येष
निधिर्धारयामयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातान्यजमा
नायेत्येतदेव सर्वऽइमंलोकं कृत्वा तस्मिन्नेता आशिष आशास्ते तथैवैतद्यज
मानोऽइमंलोकं कृत्वा तस्मिन्नेता आशिष आशास्ते तां प्रादेशमात्रीं कृत्वा आयामे

ब्रा॰ सर्वेण सत्रीरस्तृणुयात्ते ॥ २ ॥ अथ द्वितीयमुद्धिमादधाति रुद्रास्त्वा कृणवन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गि
श॰ रस्वदित्यन्तरिक्षᳪं ह्येष ऽउद्धिस्तमेतद्रुद्रास्त्रैष्टुभेन छन्दसाकुर्वंस्तथैवैनमयमेतत्त्रै
प॰ ष्टुभेन छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदिति प्राणो वा ऽअङ्गिरा ध्रुवासीति स्थिरासीत्येतदथो
प्रतिष्ठितासीत्यन्तरिक्षमसीत्यन्तरिक्षᳪं ह्येष ऽउद्धिर्धारया मयि प्रजाᳪं रायस्पो
षं गौपत्यᳪं सुवीर्यᳪं सजातान्यजमानायेत्येतदेतद्रुद्रा ऽअन्तरिक्षᳪं कृत्वा तस्मि
न्नेता आशिष आशासत तन्त्वेवैतद्यजमानो ऽन्तरिक्षᳪं कृत्वा तस्मिन्नेता आशिष आशा
स्ते ताᳪं सᳪंलिप्य सᳪंश्लक्ष्णयति ॥ ५ ॥ अथोत्तरमुद्धिमादधात्यादित्यास्त्वा कृणव
न्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वदिति द्यौर्ह्येष ऽउद्धिस्तमेतदादित्या जागतेन छन्दसाकुर्वं

51

स्तथैवैनमयमेतेन गायत्रेण छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदिति प्राणो वाऽअङ्गिरा ध्रुवासी
तिस्थिरासीत्येतद्दथो प्रतिष्ठितासीतिधो रासीति योषाऽउदितिर्धारया मयि प्रजां
रायस्पोषङ्गौपत्यꣳ सुवीर्य्यꣳ सजातान्यजमानायेत्येतेन ह्यास्मा आदित्या दिवङ्कुर्वंस्ता
न्त्सामेतामाशिषमाशासन्त तथैवैतद्यजमानो दिवङ्कुर्वंस्तान्त्सामेतामाशिषमा
शास्ते ५ अथैतेन चतुर्थेन यजुषा तन्तयैवैतद्यजमानो दिवङ्कु, ज्जगा करोति ऽविश्वे
त्वा देवा वैश्वानराः कृण्वन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदिति दिशो हैनमेतज्जरन्त है विश्वे
देवा वैश्वानराः एषु लोकेषु रत्नायामेतेन चतुर्थेन यजुषा दिशो दकुर्वंस्तथैवैनं यजमानाः
एषु लोकेषु यामेतेन चतुर्थेन यजुषा दिशो दधात्यङ्गिरस्वदिति प्राणो वाऽअङ्गि

ब्रा॰ रहुवासीतिस्थितासीत्येतदथोप्रतिष्ठितासीतियेशोसतिदिशोह्येतयज्ञर्द्धोरपासपि
ध॰ प्रजाꣳरायस्पोषꣳयन्त्मꣳसवीर्यꣳसजातोयजमानायेत्येतदेशपानरादिशः
५२ कृत्वातास्वेतामाशिषमाशास्तेतनथैवैतद्यजमानोदिशःकृत्वातास्वेतामाशिषमा
शास्ते ६ नेनैतेनान्तरतश्चबाह्यतश्चकरोति तस्मादेषालोकानामन्तरतश्चबा
52
ह्यतश्चदिशोपतिमितमतेनकरोत्यपरिमिताहिदिशः ७ ताप्रादेशमात्रीमेवोर्द्धां
कुरोति प्रादेशमात्रीन्तिरश्चीं प्रादेशमात्रो वैगर्भोविष्णुर्योनिरेषागर्भसम्मितान्न
योनिङ्कुरोति ८ सायदिप्रथीयसीप्रादेशात्स्यादेतेनयज्ञवाह्रसीयसीङ्कुर्यात् यदि
ह्रसीयस्येतेनप्रथीयसीꣳ ९ सयद्येकःपशुःस्या देकुप्रादेशङ्कुर्याद्ययदि

पञ्चवै पशवास्तुः पञ्चप्रादेशान्कृत्यो दिक्षु मात्रीयाध्वीष्वे सर्वस्मिन्नेवैतद्भवति
पञ्चप्रादेशान्हस्तन्नपुरोऽस्मभवति १० अथ तिरश्चीं प्राप्लाय पर्य्यस्यति दिशो
हैवस्मैतद्देवा इमांल्लोकानरवाङ्कृत्वा दिग्भिरदृंहन्दिग्भिः पर्य्यतन्वंस्तथो
वैतद्यजमान इमांल्लोकानरवाङ्कृत्वा दिग्भिरदृंहति दिग्भिः परितनोति ११
नामन्त्रेहि तृतीये पर्य्यस्यत्य न्तो हैषां लोकानामन्ताः समायन्नितदेवे नोऽस्त
दृंहति १२ अदित्यैरास्नासीति ब्रह्मणावै यज्ञो रज्जुरब्रह्मणामेवैनामेतद्रास्नां
कृत्वा पर्य्यस्यति १३ अथ वनस्पतेः ऊर्ध्वीः करोति तूष्णीमेव दिशो देवताऽ एतद्दे
देवा इमांल्लोकानरवाङ्कृत्वा दिग्भिः सर्वतोऽदृंहंस्तथो वैतद्यजमान इमांल्लोका

ब्रा॰ नखाहूत्वादिभिःस्पृतानाटछंहति १४ ताऽब्रुवन्ताऽयेतस्येभवमेतद्वाऽब्रुवताऽब्रुवताम
ब॰ स्तद्भुवंस्तथैवैनामेतत्स्तद्भुवन्तितयद्दनःऊर्ध्वन्नदेतयानिरश्चाटच्कमध्यपदतोवीक्र
५३ देताभिः १५ तासामग्नेभ्रुस्तनानक्रयन्ते नद्देन्नदेवंयातिरश्चाटच्कमध्यपदतोवी
क्रदेती,ऽ३सौलोकानखाहूत्येनैस्तैः सर्वान्कामानवृहनमथैवैतद्यजमानाऽइमी
लोकानखाहृत्वैतैस्तैःसर्वान्कामानुहे १६ सेवागोरेव मेवैलोकाःउखेलोका
गोस्तस्याऽयनद्दशोयेषातिरश्चीरास्तासामहितीयेभवतिछिन्नतीयेहिगोतृयः
१७ तस्येस्तनानन्नयन्तू यसस्तस्तनानन्नयतिसाचनस्तनाभवतिचनस्तनाहि
गोः १८ ताछेहैकेद्विस्तनाद्धुर्यन्यथोऽश्रष्टस्तनाद्धतयाकुर्यातेवेगोःकनीयस्त

53

नाःपशवोघेभूयस्तनाऽग्रनुपजीवनीयनरावाऽग्रस्येतेनुपजीवतीयनराऽशृंङ्गेना
न्नेकुर्वंनथोइतेनगाडुर्हंनेष्णुनीयाविशयाऽबीबातस्मान्नयानकुर्यात् १९ अथा
सेविलभयपनेदिति त्तेविलगटब्रूणन्निनिघाग्वाऽग्रादिरेनहाऽयनान्देवाःकत्वा
पावादित्वानिरष्टापयेंस्तथैवैनामयमेनकृत्वापावादित्वानिष्टापयति २०
तीयरिगत्सन्निरयाति हुत्वायसामहीमग्खामितिहुत्वायसामहतीमग्रवापि
सोतन्नम्नयीयोनिमग्नयऽइतिमन्नयीत्वेषायोनिरग्नेःपुत्रेब्रुशैयपापब्द
दितिःअपवानेन्नेतहाऽयनामदितिःकृत्वादेवेब्राःपुत्रेस्माःअपणायप्रायव
नथैवैनामयमेनत्कृत्वादेवेब्राःअपरणाप्ययव्रति २१ नाहै,केनिस्वाःकुर्वन्तिः

ब्रा॰
श॰
५५

54

त्रः यो वा ऽइमे लोका ऽइमे लोका ऽऽस्त्वा ऽइति वदन्तो यो ऽस्त्वो ऽस्य प्रायश्चित्ते
यदी न रामे न्स्म ते येतरस्या म्भरिष्या मो यदी नराध्ये नरस्या मिति न तथा कुर्याद्यो वा
ऽयथनिष्ठः प्रथमो यं सलोको वः पूर्वं ऽउहि स्वरिन्यन्तयऽउन्नरो दोः सा य य
दे न ह्व न र्यंष ज र्हि शो है व तदे ताव द्वाः इ दं सर्वं याव दिमे व लोका दि श श्व सव
द न्नी पाहरे द तिन दे च येय ड्वैय शोति रिक्तं क्रियते यजमा नस्य तद्धि यन्न मानस्य
म ह्मतिरिक्ष्म ते यन्न भिन्ना ये प्रायश्चित्ति कृतरासैं स्त दन्वा क्रमा रे २२ ब्राह्मणम् ०
तृतीयः प्रपाठकः कण्डिका ११५ तस्याऽयतस्य ऽयन स्या ग्न्या फी पूर्वी करे
नी येघीऽग्र घाढेय सवाऽयवां लोकानां प्रथमास्व ज्म त ना मेन स्याऽयवमद्दः क

रोत्येषांह्येवलोकानामभियत्यहिषीकरोतिमहिषीहीयन्त्रैवैवप्रथमाविन्नासाम
हिषी १ पादमात्रीभवति प्रतिष्ठावैपादस्यमवैप्रतिष्ठाआलिखिताभवतिद्विह
तीयम् २ यद्यांरवीकरोतीमैँस्तलोकान्करोत्यथ्याविश्वज्योतिषः करोत्येनादेवताः
अग्निर्वायुरादित्यएताह्येवदेवताविश्वज्योतिस्ताऽएतसाऽएवमदःकरोत्येभ्यस्
लोकेभ्यः एतान्देवान्निर्मिमीतेयजमानःकरोतिआलिखिताभवतित्रिवृतोह्येते
देवाऽअथाधिदेवतम् ३ अथाध्यात्ममात्मैयोखावाग्घाछातामूर्द्ध्वंकरोतिप्रस्ता
तीयमात्मनोयाक्रामेतस्याऽएवमदाकरोत्यात्मनोह्येवैयम्वाङ्महिषीकरोतिमहि
षीहिवाङ्मालिखिताभवतित्रेधाविहितावैवाग्वचोयजूंषिसामान्यथोयदिद

त्वर्यपाचोत्वयमपांशुयन्तरामन्त्रैः ४ अथो स्वष्टकृ रोत्यात्मानं नन्त्वत्करोत्यथ यत्प्रिय स्वज्ञोति
ब्रा. षः करोति प्रजा वै स्विष्टकृतोऽतिः प्रजा ह्येव प्रिय स्वज्ञोतिः प्रजननमेवैतत्करोति ताऽयत
श. स्याः पवम्रदः करोत्यात्मनस्ताऽयजान्निर्मिमीते यजमानः करोति यजमानस्त्वदात्मनः
५५ प्रजाङ्करोत्यनन्तर्हिताः करोत्यनन्तर्हितान्त्वदात्मनः प्रजाङ्करोत्यन्तराः करोत्यन्तरा
55 न्त्वदात्मनः प्रजाङ्करोति अलिखिता भवन्ति त्रिहद्धि प्रजातिः पिता माता पुत्रोऽथो ग
र्भोऽउल्बञ्जरायु ५ ताऽयतायजुष्कृतायै करोत्य यजुष्कृतायाऽइतराऽनिरुक्ताऽय
ता भवन्त्यनिरुक्ताऽइतराः परिमिताऽयता भवन्त्यपरिमिताऽइतराः ६ प्रजापतिरे
षोऽग्निः कुम्भयन्नेतत्प्रजापतिर्निरुक्तश्चानिरुक्तश्च परिमितश्चापरिमितश्चतया

यज्ञस्य कृत्स्नतायै करोति यदेवास्यानिरुक्तं परिभिन्नं रूपं तदस्यैतेन संकरोति स ह वा

यतनं सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिं संस्करोति य एवं विद्वानेतदेव करो[illegible]षा या

यै पिण्डं परिशिनष्टि प्रायश्चित्तिर्वा ७ अथैनां धूपयति स्वेमन्नेवाश्व्यो कर्मणः

कृत्स्नतायै यति शिरऽएतद्यज्ञस्य यदुखा प्राणो धूमः शीर्षंस्तत्प्राणं दधाति ८ अश्व

शकेन धूपयति प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिरग्निर्नो वा आत्मात्मानं हिन

स्त्यहिंसायै नेदेशक्कैवन हिनस्त्यथ गव्ययान्यया मतथा हनैवास्यवंशं हिनस्ति नेतराय

स्त ९ वसवस्त्वा धूपयन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वद्रुद्रास्त्वा धूपयन्तु त्रैष्टुभेन छन्द

साङ्गिरस्वदादित्यास्त्वा जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वदिन्द्रस्त्वा धूपयतु वरुणस्त्वा धूपयतु वि

ब्रा॰ ष्टस्तात्पृयपयन्ति तेनाभिरेवैनामेनदेवताभिर्हृपयति १ समाश्वशाकानि भवन्ति स
ब॰ मयजूंषि विसमनयाः पतादेवताः सममशीर्षाण्याणयडवाऽअपिबहुकृत्वः सममस
५९ समेवतद्वीर्याण्येवतत्सममयाणान्दधाति ११ ब्राह्मणम् अथैनमस्याद्भवतन्नो तद्दे
देवाःअबिभयुर्यद्वैनः इममिह रत्नां हिंसिताष्टानहरक्षुरितितस्माः इमामेवात्मान
मकर्वतन्नयाःआत्मानमानद्ध्योष्यतीति १ तेवाअदित्यास्वनन्ती यथाःअदितिर्वाः
आत्मानंहिनस्तहिंसायेयदव्ययोदेवतयाखनेदिष्यस्पादेनम् २ अदितिष्ट्वा
देवीविश्वदेव्यावती पृथिव्यासधस्थेऽअङ्गिरस्वत्खनत्ववटेत्यवटोहेषदेवत्रात्सा
येणखादिरुत्तीरतिचतत्स्वक्तिरेवहृपोभवति चतस्रोवेदिशः सर्वाभ्यःएवैनमेन

58

दि गर्भः खनत्वथ पचनमवपायायां सवदधाति तूष्णीमेव ता ँ हि सर्वं करोति ३
स्थयो रवास्म वदधाति देवानान्त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थे
अङ्गिरस्वद्दधतूखे इति देवाना ँ ह्येता मग्रे पत्नीर्द्वाविश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः स
धस्थेऽङ्गिरस्वद्दधत्त्वाभिरेवैनामेतद्दधाति ताञ्जैवयय प्रवीवयययौ वै देवानां पत्न्यः
ऽवचीयिभिर्होद धु हितमो वयियिभिरेवैनामेतदधात्यथ विश्वज्ज्योतिषा वदधाति
तूष्णीमेवाथ पचनमवपायाभीन्धे ५ धिषणास्त्वा देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सध
स्थेऽङ्गिरस्वदभीन्धतामुखे इति धिषणा ह्येतामग्ने देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः
सधस्थेऽङ्गिरस्वदभीरेनात्विभिरेवैनामेतदभीन्धे स्वाहा साधागेवयागेविधिषणा धा वाऽही

ब्रा। दधँ सर्व्वमिदं वाचैवैन मेतदभीन्धेथैतानि नक्षत्राणि यजूँषि ष्ठमाणः पवजयति ५ यजू
ष। ज्ञीष्टा देवी र्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वद्ध्रुवत्सूखः इति यजुर्त्रीर्ह्यै
५७ नामग्ने देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्यास यस्थेऽङ्गिरस्वद्ध्रुवयायाश्च क्लृप्ताभिरेवैनामेत
न्क्लृपयति नानिहतान्यहोरात्राण्येवाहोरात्राणि वै यजूँष्यहोरात्रोर्ह्हीदँ सर्व्वयेद्युत
57 महोरात्रैरेवैनामेतत्क्लृपयति ६ ग्नाश्चा देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गि
रस्वत्सवन्नूखः इति ग्नो हैनामग्ने देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्व
त्सवन्नूखः इति ग्ना हैनामग्ने देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वत्ये तु
स्ताभिरेवैनामेतत्पचति नानिहतानि निहतानि छन्दाँस्येव छन्दाँसि वै ग्नाप्रव

रोभिर्हिस्वर्गंलोकंद्रवन्तिद्रवन्तोभिरेवैनामेतत्पचति ७ जनयस्त्वाछिन्नपत्रादेवी
र्विश्वदेव्यावतीःपृथिव्याःसधस्थेऽङ्गिरस्वत्पचन्तूखेऽइतिजनयोह्येनामग्रेछिन्न
पत्रादेवीर्विश्वदेव्यावतीःपृथिव्याःसधस्थेङ्गिरस्वत्पचंस्ताभिरेवैनामेतत्पचतितानि
ह्येतानिनक्षत्राण्येवनक्षत्राणिवैजनयोयेहिजनाःपुण्यकृतःस्वर्गंलोकंयन्तितेषा
मेतानिज्योतींषियन्नक्षत्रैरेवैनामेतत्पचति ८ सर्वेखलुवैकेनावदयान्त्यःकेना
भीन्धःयकेनश्रपयन्त्येकेहाब्रीपचतितस्माद्धिःसंवत्सरस्यान्त्रेपञ्चहेनातिपक्वोप
घनेषड्ढुतवःसंवत्सरःसंवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवभवति ९
मुष्यमित्रस्यचर्षणीधृतःइतिमैत्रेणपुनर्जयेपयस्मावरातिशवन्तियज्ञेपत्यावर

ब्रा°
षा°
५८

तेनैवैमिन्द्रः काम्बुन हिनस्ति नमिथुनं कस्वन हिंनस्ति नथो हैषऽयनात्वदि शस्तिनोऽयतमेषातानि
वैवोपवपेदितिवो ह्वयेदहस्यग्नेयम् १० नाथ्वसादिवेन्नेणयजुषोद्वपति सविता वै प्रसविता वै
प्रसविता प्रसूतप वैनामेतडह्वयति देवस्यत्वासवितो ह्वयें ह्स्त पाणिः स्वङ्गुरिः स्वबाहुरुतन शा
क्रोति सर्वं ह्यसे तत्सविता ११ अथैनी पर्यावर्तयन्त्यानूद्यमाना पृथिव्यामाशादिशाऽर
आपृणेत्यनुद्यमानान्न पृथिव्यामाशादिशोरसेनापूरयेत्येतत् १२ अथैनामुपव
स्ते त्यायपृहतीमवे न्तुत्यायहीमेलोकाहस्तत्रःउउति सुष्टुवात्वामित्युउ तिष्ठस्य
एतत्वं प्रतिष्ठितेत्येतत् १३ नीपरिग्टह्णाति दधातिमित्रैनान्तःउखीपरिददाम्यभित्याः
पषामाभेदीत्मयेवैद्द्राग्नुर्मित्रो योयं पवते तस्माऽयवैनामेतत्परिददाति गुप्त्यै तेहुमे

58

लोकामित्र गृभ्णास्तस्माद्देवालोकानान्न किञ्चन मीयते १५ अथैनान्नाम्ना गृह्णाति सैषास्त्रे
न्नेवायोकर्मणः प्रहुतनायेयद्देवा ब्राह्मणान्त्रिशिरः प्रतयज्ञस्यपडुरवा प्राणः पयः शी
र्षेस्तनौ प्राणन्दधात्मयोयाषावाऽडुरवायोवायान्तस्मयोदधातितस्माच्चोवायोपयः १६
प्रजायेयय सा ब्रूणान्ति प्रजापतेर्वैशोका दजासमभवत्प्रजापतिरग्निर्वैत्वाऽऽत्मा
नर्ष्ट्हिनस्त्याहिंस्यायेयद्देवाजायाऽऽप्रजा हृसद्वोऽर्ष्टधीरखितशयो स्तामेवैतामेतं
दोषधीनाऽऽरसेनाप्रूणान्ति १८ यसवस्त्वाच्छन्दन्तुः गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वद्रुद्रा
स्त्वाच्छन्दन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदादित्यास्त्वा छन्दन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वद्विश्वे
त्वा देवा वैश्वानरा आच्छन्दन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदित्येताभिरेवैनामेतद्देवता

ब्रा॰ भिकरोतिताभिर्हूयन्तेताभिराद्धेणन्नियोवावकर्म्मकरोतिसऽएवतस्योपवारंवे
ष॰ दतस्माद्याभिरेवदेवताभिःकरोतिताभिर्हूयन्ते ताभिराब्रुणन्ति ७ ब्राह्मणम् २
५५ पञ्चमोध्यायः भूयांꣳसिहवींꣳषिभवन्त्यग्निचित्यायाम्नायडज्ञानग्निचित्याया
मतीनिहकर्म्माणिसन्तियान्यन्त्रकर्म्माणितानात्यतीतितेषामग्निचित्याराजसूयो
59 वाजपेयोश्वमेधस्तद्यन्नान्यन्यानिकर्म्माणिसयन्तिनसगन्नात्यतीति १ आग्नावैष्णवः
एकादशकपालस्तदस्यरसदीक्षणीयंवैश्वानरोद्वादशकपालःआदित्युश्चरुस्त
ऽआग्ने २ सयदाग्नावैष्णवमेवतिष्ठंपे त्रेतरेहविषीःअथरस्यैवदीक्षणीयत्कुत
ऽस्यात्त्राग्नेरथयदितरेऽएवहविषीतिष्ठपेत्राग्नावैष्णवमग्नेरेवदीक्षणीयत्कुतर

२०

ॐ स्यान्नाधरस्य ३ उभयानि निर्व्वपेत्याम्सुरस्य वाग्नेश्चोभयं ह्येतत्कर्म्मोदरक
र्म्म चाग्निकर्म्म वाह्यरस्य पूर्व्वमथाग्नेरुपाप्यैतत्कर्म्म यदग्निकर्म्म ४ स यः पशुस्ता
ग्ना हैं सवास्तस्य तदेव ब्राह्मणं यत्पुरश्चरणे ह्येश्वानरो द्वादशकपालो वैश्वान
रो वै सर्व्वेग्नयः सर्व्वेषामग्नीनामुपास्यै द्वादशकपालो द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्स
रो वैश्वानरो ५ गहैवैतं वैश्वानरस्त्रिर्व्वपति वैश्वानरं यः ६ तमग्निज्ञानयिष्यन्न
वति तमेतत्पुरस्तादीक्षणीयायाः ॐ रेतोभूतं ॐ सिञ्चति षाट्गैवे योनौ रेतः सि
ञ्चेतताद्दग्जायते तद्यदेतमत्र वैश्वानरं ॐ रेतोभूतं ॐ सिञ्चति तस्मादेषोमत्र वै
श्वानरो जायते ८ यद्वैवैतं हविषी निर्व्वपति स्वर्ज्जै वैष वैश्वानरो द्विड्ढेषस्यादित्यस्य

ब्रा॰
ष॰
६०

ऽः तत्रात्मानं करोति वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति तत्तत्कृत्वा शिरः करोति ७ एकः स एष भवत्य
कदेवत्यः एकस्यैतन्नगच्छन्नमेकस्य हं शिरः यद्बहूकरोति बहवो तरोबकृदेवत्यो भूमा वाऽएष
तदेतदन्नं यच्चरुर्भूमोऽएष देवानामीयदादित्या ह्विशिरान्नं मानन्द्यातीत्यभिदेवतम् ८
अथाध्यात्मं शिरः एव वैश्वानरः आत्मैवऽआदित्यश्चरुः शिरश्च तदात्मानश्चकरो
ति वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति शिरस्तत्कृत्वात्मानं करोति ९ एकःऽएव भवत्येकमिव
हि शिरश्चरुर्भवति बहुदेवत्यो भूमा वाऽएष तदेतदन्नं यच्चरुर्भूमोऽएषोऽङ्गानीय
दात्मानंस्तदङ्गानां भूमानमन्नं मानन्द्याति १० हुतःऽएष भवद्धि हुतमाजनानाद्यादित्याः
ह्येवैनेनानेनत्राणेन स्वेन रसेन प्रीणात्यपां रसेनाति हवीं षि भवन्ति रेतो वाः

60

२१
२०

सत्रयत्तः उपांशु ह वै रेतः सिच्यते ११ अथैतदुद्ग्रभणानि जुहोत्युद्ग्रभणैर्वै देवाः आत्मा
नमस्माल्लोकात्स्वर्गं लोकमभ्युदगृह्णत तस्मादुद्ग्रभणानि तथैवैतद्यजमान उद्ग्र
ग्रभणैरेवात्मानमस्माल्लोकात्स्वर्गं लोकमभ्युद्गृह्णीते १२ तानि वै भूयांसि भव
न्त्यग्नि विस्रस्यायांऽउ चाग्निर्विस्रस्तायायास्यो क्रोयन्नह भवयान्त्रिभवाम्नि तस्यो क्रोय
रस्य ह वा एषाग्नेस्तस्योऽयवोक्तः १३ पञ्चाद्वरस्य जुहोति पाङ्क्तो यज्ञो यावान्य
ज्ञो यावानस्य मात्रा तावतैवैनमेतदेतो भूतं सिञ्चति सप्ताग्नेः सप्तचितिकोऽग्निः
सप्तर्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदेतो
भूतं सिञ्चति नानाक्षुभणानि द्वादश संपद्यन्ते द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्नि

ब्रा॰ यावानग्निर्यावदस्यमात्रातावत्तेनावन्भवति १४ तेजोहोत्राहूतिमग्निंप्रयु
ष जंस्वाहेत्याकूताद्वाऽएतदग्नेकर्म्मसमभवत्तदेवैतदेतस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १५
६१ मनोमेधामग्निंप्रयजंस्वाहेति मनसोवाऽएतदग्नेकर्म्मसमभवत्तदेवैतदे
तस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १६ चित्तंविज्ञानमग्निंप्रयुजस्वाहेति चित्ताद्वाएतदग्नेकर्म्म
61 समभवत्तदेवैतदेतस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १७ वाचोविधृतिमग्निंप्रयुजंस्वाहे
तिःवाचोवाऽएतदग्नेकर्म्मसमभवत्तामेवैतदेतस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १८ प्रजाप
तयेमनवेस्वाहेति प्रजापतिर्वैमनुःसहीदंसर्वममनुतप्रजापतिर्वाऽएत
दग्नेकर्म्माकरोत्तमेवैतदेतस्मैकर्म्मणेप्रयुङ्क्ते १९ अग्नयेवैश्वानरायस्वाहेति स

वत्सरो वाऽअग्निर्वैश्वानरः संवत्सरो वाऽअस्य तदग्ने कर्म्म करोत्तमेवैतदेतस्मै कर्म्मणे
प्रसुते २० अथ सावित्रीं जुहोति सविता वाऽएतदग्ने कर्म्म करोत्तमेवैतदेतस्मै क
र्म्मणे प्रसुते विश्वो देवस्य नेतुर्मर्त्तो वुरीत सख्यम् विश्वो रायऽइषुध्यति द्युम्नं
वृणीत पुष्यसे स्वाहेति यो देवस्य सवितुः सख्यं वृणीते स पुत्रत्वं पुष्टिं त्वं वृणी
तऽएष वाऽअस्य सख्यं वृणीते यऽएतत्कर्म्म करोति २१ नाम्र हैक उखायामेवैनाम्नो
द्भ्रमणानि जुह्वति कामेभ्यो वाऽएतानि हूयन्तेऽग्निर्वाऽअस्य यजमानस्य पडुखात्मन्य
जमानस्य सर्वान्कामान्प्रतिष्ठापयामऽइति न तथा कुर्यादेतस्यैव यज्ञस्य मर्ध्विष्यन्तस्मै
तासामाहुतीनां योरसस्तादेनद्दर्विदीप्य तेन वत्स ऋध्विष्यन्ते पञ्चैता हुतेष्टौ द्भ्रमणेषु खायामृह

ब्रा॰ क्षितदेनामेषयज्ञाऽआरोहातिनेषस्तम्भिर्भर्त्तिनस्मात्स्थंशेषिन्ऽपवयजेद्दतेष्टोत्रमणे
ष॰ ष्टखीप्रहृञ्जात् २२ मुञ्जकुलायेष्ठवस्तीर्णाभवत्मादीप्याद्दितित्त्वेवयद्देवमुञ्जकुला
६२ येनषोतिरेषाग्नेर्यन्मुञ्जोनद्वैयोनिर्गर्भ्रं थंशेहिनस्त्महिं थंशेमायेयोनेर्हैजायमानोजाय
नेयोनेर्ह्वायमानोजायातोऽइति २३ शाणकुलायमन्तरम्भवत्मादीप्याद्दितित्त्वेव
62 यद्देवशाणकुलायं प्रजापतिर्यासैयोनेरसृज्यततस्माऽउमाऽउल्बमासञ्छणाजर
युतस्मात्त्रेष्टतयोजरायुहितेनवैजनायुगर्भ्रं थंशेहिनस्त्यहिं थंशेमायेजरायुणोदैजा
यमानोजायतेजरायुणोजायमानोजायातोऽइति २४ ब्राह्मणम् ३ तानिष्टव्य
हक्षीमेवोलोकाऽरुखानिष्ठन्नीववाऽइमेलोकाऽअयोनिष्ठत्त्वेवीर्यंवत्तरः १

उदक्राम्छन्दस्तद्देवप्राक्रामच्छन्दःप्रजापतिःप्रजाअसृजत २ यद्देवोदक्रामच्छन्दस्त्रैषाद्धोम
येषान्देवमनुष्याणीदिग्यदूदीचीप्राची ३ यद्देवोदक्रामच्छन्दस्तेनस्माथ्ठंस्वदिशि
स्वर्गस्यलोकस्यद्वारंतस्माउदक्रामच्छन्दस्ताऽन्तीर्जेहोतव्यउदक्रामच्छन्दस्तेनयति
द्वारेणत्स्वर्गस्यलोकस्यहितंप्रयापयति ४ मासम्मित्यामासुरिथाःऽइति यथैव
तेनैहयजुस्तथावसुरमन्त्रछन्दीरस्यत्वक्षितेयोधावाःऽउरवीधेतिवेधोधायाः
स्मामाव्रणाथ्ठंक्लिवचीरयस्त्वाग्निप्रवसंदद्रुरिथ्याथ्यऽइन्त्यग्निप्रवसेतत्करिष्यूत्नो
भवतः ५ टथ्ठंहस्वदेविष्टायिविस्वस्वयःऽइति यथैवयजुस्तथावस्तुरेवरोमा
यास्वयकृतासीतिप्राणोवाःअस्तस्यैषामायास्वयप्याकृताजछन्देवेज्ञोऽउद

श्रा॰ मस्तस्यामितियाऽयवैतस्मिन्नपश्चाद्वाहुतीर्होष्यन्भवतिमाऽयतदाहयथोऽयथैव
श॰ हःस्मगरिष्ठान्नमुदिदियहेऽस्मिन्नितियथैवारिष्ठानाग्नेौतस्मिन्नहरहउदियादेव
६३ मेतदाह ८ ब्राह्मणम् ८ हिपायजमानोयजमानोग्निर्यावानग्निर्याव
63 त्यस्यमात्रातावतैवैनामेतन्मह[illegible]गायत्र्यात्रिष्टुभावप्राणोगायत्र्यात्मा
त्रिष्टुबेतावान्वैपशुर्यावान्प्राणश्चात्माचतावान्पशुस्तावतैवैनामेतन्महणक्र
योऽग्निर्वैगायत्रीन्द्रस्त्रिष्टुबैन्द्राग्नोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैना
मेतन्महणक्रीन्द्राग्नीवैसर्वेदेवाःसर्वेदेवत्योग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रा
तावतैवैनामेतन्महणक्रितयोःसमपदानिसमविनिकोग्निःसमस्त्रैवःसंवत्सरः

स वत्सरे ऽग्निर्य्यो वा नग्निर्य्यो वत्सरस्य मात्रा तावद्भवति ७ तीयदाग्निः सेन पत्न्यै थे
नामर्चिरारोहन्ति यो वा ऽउरवाहुव्याग्निस्तस्माघदाहु मायो वा श्व सेन पत्न्मथ्या स्मा
श्वरेतो दधाति ८ तद्धैके यदि रमर्चिरारोहन्त्यङ्गारेनेवावपन्त्यतये नेवाग्निरि
ति न तथा कुर्य्याद् यस्य त्वावपश्चर्जायते यत्तत्राग्नयः ऽएवायप्य त्वत्रामिवन्नुपश्यन्ति
रेतश्चरन्त्रे वदधाति रेतः ऽउपतद निष्यिक्तं यदर्चिस्तस्मादेतं नामार्चिर्देवारोहत् ९
नायदार्चिरारोहत्यप्यासिन्नामिघमाददाति रेतो वा ऽएनामेतदापद्यतः ऽएषो
ग्निस्तस्मिन्नेतारश्वे रेतः सिसम्भूतिं दधाति १० साकाम्येका स्यात् देवाश्चवा सुराश्च
खो भयेप्राजापत्याः ऽपस्पर्धन्त ते देवाः ऽअग्निमनीकं कृत्वा ऽसुभकाभवस्तस्मात्स

ब्रा॰
ख॰
६४

65

स्वाहू रसोऽस्ति तस्माड्ढलोऽस्तितोर्द्धि मः यथोग्निरेवयत्कृष्णवाग्निमेवास्मिन्नेतन्सम्भूतिं द
याति ११ प्रादेशमात्री भवति प्रादेशमात्रो वै गर्भो विष्णुरेतस्मिन्रसज्वनं नसिष्ट
नमुल्वमासीत्तस्मावन्यान्तु ीयन्ताः आत्मारसेसेहतस्मात्तस्य नमस्मभवततात्मे
वतद्वात्मानमध्येतिनवाऽउ सद्रुत्रऽर्थ्रुहिनस्यहिंर्थ्रसायाद्वत्वाद्धैजायमानोजा
यतः उत्पाज्जायमानोजायतऽइति १२ तासादयाति दत्ताः सर्पिरासतिरितिदार्थ्य
न्ताः सर्पिरशनाः इमेयेतन्यत्तोहोतायदेरेपऽइतिसनातनोहोतायदेरेपऽइमेतन्सह
सस्पुत्राऽस्प्रडुतेऽइति बलवैसहो बलस्य पुत्रोऽकृताऽइत्मेनतिष्ठन्नादयाति साहा
कारेणतसेपरिबन्धुः १४ नत्वाऽस्नात्मेवोरयावेग्निर्मर्त्त्रयाःसर्पाजरणयत्वेद्धुतद्रः

ब्रीः समित् १५ बाहोरवाभवत्मन्नरेमज्ञाबाहोर्यात्मान्नरयोनिर्म्मार्ष्टेमज्ञाम
वत्मन्नरेशाल्माबाह्यादियोनिरन्नरक्मराषुबाहि शाल्माभवत्मन्नरं हुन्नह्वालथं
ह्विजरप्यद्व म्बाल ष्टन्नसलवत्मान्मन्नरासमिद्धाद्य षं स्तुल मन्नरोगर्बूयनब्रा
वैजायमानोजायतेनेत्र यथैनमेनज्ज्ञनयति १८ ब्राह्मणम् ४ अथवैकरनी
मादधाति प्रजापतेर्याप्रथमासाञ्जतिमजहोत्त्स हुत्वायत्रत्रम्रष्टनेतोवि
कङ्कृतः समभवत्तेषाप्रथमाञ्जतिर्यदिहिकङ्कृतस्मान्मासिस्त्रेतज्जुहोतिनयेनमे
तन्मुष्णीणानियरस्याऽश्रीपिसंच्यनोवरां २ अम्भपनर यत्राहमासिताँ २ अत्रवेतिप
प्लेवयज्ञसलयावम्सुः १ अथोडुम्बरीमादधाति देवाश्वासुराश्वोभयेप्राजापत्याः

श्रा॰
ब्रा॰
६५

65

अस्मद्दैत्तेनेहसर्वंऽयवधम्नमसनयोमराणनस्नुपेपुरुडम्नुरोहेवदेवान्नगचैरोतेदेवाऽस
सुराञ्छित्वातेषांवनस्पतीनन्वज्ञत २ तेहोचुर्हन्तयैषुब्रह्मवनस्पतिषुगर्भोरसऽउदुम्ब
रेतन्दयामतेययपक्रामेयुर्यातयामाऽपक्रामेयुर्यवायेनेदंग्यायथानद्वान्न
ह्रियाततेनयैषुब्रह्मवनस्पतिषुगर्भोरसःआसीदुदुम्बरेतमदधुस्तयैतत्सर्वान्सर्वा
न्वनस्पतीनन्तिपच्यतेतस्मात्ससर्वदार्द्रःसर्वदाक्षीरीतदेतत्सर्वमन्नंयदुम्बरः
सर्वैर्वनस्पतयःसर्वैरेवैनमेतदन्नेनप्रीणातिसर्वैर्वनस्पतिभिःसमिन्धे ३
परमस्याःपरावतःइतियापरमापरावदित्येतद्रोहिदश्वऽइहागहीतिरोहितो
ह्यग्नेरश्वपुरीष्यःपुरुप्रियःइतिपशव्योवैपुरुप्रियऽइत्येतदग्नेत्ववरामह

ऽइत्यग्नेत्वन्नरं सर्वाण्याप्नवानीत्येतत् ४ अथ परमेष्ठकामादधाति जायतऽय
थऽयतद्वाचीयते सऽयथ सर्वस्माऽअन्नायजायतऽयतद्धेकमन्नंयदपरमेष्ठका
त्तेनैभतमेतत्त्रीणानि यदग्नेकानिकानिविदानेदानूरीणद्धमासि सर्वत्तद्दस्त
ते हृतन्नञ्जथस्वथविष्ठेतिय ऐवथञ्स्मथा मन्मस्तथकिन्नापरमेष्ठकान्त्वद
स्माऽयतन्त्वदयति नदस्माऽन्नतद्धत्वाविदधाति ५ अथाधःशयमादधाति
जायतऽयथऽयतथद्धीयते सऽयथ सर्वस्माऽअन्नायजायतऽयतद्धेकमन्नंय
दधःशयं तेनैनमेतत्त्रीणानि यदन्तमुपजिह्विकायतद्धेभ्योऽन्नतिसर्पतीत्युप
जिह्विकावाहितदग्निथ्यम्न्नोवाति सर्पति सर्वन्नदस्तेनैनन्नञ्जथस्वथविष्ठा

ब्रा. तिर्यश्चैवयज्ञस्तथावस्तुस्तयन्निद्धायःययत्रनस्माऽपनत्सदयन्तितदस्माअश्वत्रक्षत्वापि
श. दधाति ९ स्थैताःउत्तराःपालाश्यो भवन्ति ब्रह्मवैपलाशो ब्रह्मणैवैनमेतत्समिन्धे
९९ यदेवपालाश्यःसोमोवैपलाशःऽव्योस्यपरमाहुतिर्यत्सोमाहुतिस्तामस्मिन्नेतज्ज
होतितेनयेनमेतत्प्रीणाति ७ स्रहस्रहरप्रयावस्तनन्ताःऽस्म हरस्रहरप्रमन्त्राऽग्रारत्न
66
ऽस्मेदतश्पायेवतिष्टतेयासममस्माऽइतियथास्वायतिष्टतेवासमिन्मेतदायस्योक्षेण
समिधामदत्त्वऽग्नस्मन्नदृग्नमातेप्रतिवेशारिधामेतियथैयास्मप्रतिवेशानरिष्येदेय
मेतदाह ८ नामाष्टिपिद्भाःसमिधानेःस्रवनाविन्नाधाहनाभिःष्टियैक्षाघाघेष्वेघऽपनतस्स
मिष्यतेरापस्योधायमहृतेहवामहःऽइतिरश्येचयोधापवहहतेहवामहःऽइत्येतदिस्म

दमितीरयाद्येवमन्त्रो हृहृक्रमिति हृहृङ्कोयेषयजत्रमिति यजत्यभिक्रमेतत्क्रमेतारमस्मिंष्ट
ननामस्स्महिमिति जेनाद्यग्निः ष्टतनाध्वसामहिः ९ याःसेनाऽअभीत्वरी ईष्टू।
ब्रामलिस्नेतेषुमलिम्लुवोयोऽअस्मभ्यमरातीयाद्यश्चनोद्वेषतेजनःनिन्दाद्योऽअस्मा
न्धिप्साच्च सर्वन्तम्मस्मसाकुर्विति १० एतद्वैदेवायरैवनानद्वेष्याम्नादिभुस्नमस्माऽअत्र
हुत्वाप्यर्धुस्तेनैनमप्यीणन्त्वत्रमरैत स्माभवद्वेहेवानीपाप्मानन्तशैवैनधजमानोयश्वे
नेद्वेष्टिनमस्माऽअत्रहुत्वापिदधातिनैनैवप्रीणात्यत्रमहैतस्मभवातिद्वहत्युयजमान
स्यपाप्मानम् ११ ताऽएनाऽएकादशाद्देयान्नस्त्रियस्वापुरोहितस्वास्वर्द्धैवैत
घरेकादशास्वर्द्धन्त्रियोवापुरोहितोवा १२ द्वादशान्त्रियस्स्वापुरोहितस्यवा स

ब्रा॰
ष॰
८७

67

द्वैद्वेनघ्नद्वादशसमर्धंन्नमप्रस्यं क्षत्रियो याः पुरोहितो वा २३ स पुरोहितम्य[illegible]ति संशितमेब्र
ह्म संशितं वीर्य्यम्बलम् संशितं क्षत्रं जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः इति तदस्याब्र
ह्मवत्तत्क्षत्त्रं संश्यति २४ अथस्य क्षत्रियस्यैदमाम्नाहः प्रतिरमुष्टद्वेर्ज्योः प्रष्यो बलम् ति
रो मि ब्रह्मणा मित्रानुन्नयामि स्वैर इहमिति यथैवन्तिणः याद्मित्रा नुन्नयेत्तानेवमे
ताभ्याम भ्याभ्या ऽभिसमिति वेद्ब्रह्मणा वनस्पत्रेणव २५ तास्त्रयोदशमेषपवन्ते त्रयोदशमासाः
संवत्सरोऽग्निर्यद्वानग्निर्याविवत्सरस्य माज्ञाता वनैवैनमेतदात्मसम्मितेनैवैनमेतदन्नेन प्री
णाति षड्वाः आत्म सम्मेनमन्त्तदवतितन्नाहितान्नयद्वा यो हि न स्मि न यत्क नीयो न तदव
तितिष्टन्नारय्यानि तस्यापरिवन्तुः स्वाहाकारेणारेतो वाः दंशमिक्रमटामग्निस्तास्मिन्न्न

काष्ठान्यस्वाहाकृतान्यभ्याददधाति ॐ स्वाहेत्यन्वाधत्त समिधं प्रैतेनेनाहुतयो षड्स्वाहाका
रेणैतेनामन्त्रं ॐ हि स्वाहाकारस्तथो हैतन्त्रिः १० ब्राह्मणम् अथ हि श्रुकमान्कान्वा
वान्स्य अणोपस्थायामस्मिन्नादित्ये तस्मैव प्रथममाहुत्यै ते तद्धाऽप्यतमेतेनात्रेनप्री
णात्येतानि: स मिद्धिस्तस्मान्नस्सजग्दुषैषघपाप्मासीदिति भस्मन्तेनैनमेतद्यावत्येयति
तस्मिन्नुपहतपाप्मानं वै हि प्रजते याचे हि सज्यस्समिधमादधाति राज्याऽएवैनमे
तदन्नेनप्रीणाति रात्रीमथ यस्य भरन्तऽइति तस्यो कवन्ध राज्याऽएवैनपस्मै तदुप
स्समादधाति । अथ प्रातरुदितआदित्ये भस्मैव प्रथममाहवत्येतद्धाऽप्यतमेतेजा
त्रेनप्रीणात्येनया समिधायपश्चराज्योपसमादधाति तस्मान्नस्सजग्दुषैषघपाप्मासी

दति भस्मनैनैनमेतद्यावर्त्तयति नस्मिन्न पदतत पाप्मन्वाचं विसृजते वाचं विसृज्य समिधमा
ब्रा॰ ख॰ दधात्यग्नऽ एवैनमेतन्मनददन्नेन प्रीणाति न्नाहरपञ्याव ममरऽन्नऽनित स्योक्रा बह्यूरहऽ यवैनामपिर
७॰ ष्टस्वस्तिमाशास्तेतप्यन्कि न्वानोद्वाय समादधात्यग्नाङ्गतिहुतऽष्टहैवास्येतदुपसमादधाति २
प्रहोरात्रेवाऽअभिवर्त्तमाने संवत्सरमाप्नुतः संवत्सरऽइदꣳ सर्वमन्नाद्यायैवैतामरिष्टि
ꣳ स्वस्तिमाशास्ते २ अथ यदास्येवृतं प्रयच्छेत्य यप्रनेत्यन्नसमिधमादधाति न चते
न्नम्यदिन्म हैकऽआहूरगृहनितङ्गहपादनवक्रम्भेद्वनयदीन्धितन्नाङ्गतिह्नुह्रयादिमि
स्तवैन्नमन्नादेव देवो वाऽअस्यैषऽआत्मा भानवोयुꣳ सयन्न न्वज्यान्नद्वै भन्देवमात्मानं प्रीणी
यादयवन्न मनक्तिन थ्वाहैतन्नेदेवमात्मानं प्रीणातिसायन्नमित्यैनन्वाङ्गतिर्य्यन्हुत्वातेन्नका

लेनात्रमन्त्रशंसित्रतम् ५ सदैवसमिच्च माधायय्यजनयति दैवोवाऽग्नेस्य ख्याऽत्मामान्नुषोयदे
वाऽउवाग्नग्नेथ्यमनुष्ठा नस्मात्समिचमाधायायाख्यजनयति ८ ग्नत्रयतेन्नस्मनोदिहीन्यसानयते
पान्नेस्मनोदेहीन्मेतदनमीवस्य शुष्मिणः इत्यन्नपानापायस्यपाष्टिणः इत्येतन्न्वदातारत्रा
रिषः इतियजमानोवैदातापययजमन्नारिषः इत्येतदृत्वन्नोवैहिपदेचतुष्पदः इत्याशि
षमाशास्तेषड्भिन्नायैप्रायश्चित्तिमाहोत्नरसिं स्तदत्वाकमानः इति ७ यद्येषोरवाः
भिद्येतयाभिन्ना नवास्यात्प हविलीस्यात्तस्यामेनंपर्याव्ययेदद्धेतिवाऽयद्योस्यायभिद्येतेना
त्रोः इयन्नेवनानात्रोयाभिसमनात्त्रेविमराणीतितन्नोखायैकपालेपुरस्तात्प्रास्यतित
योहेषः पतस्येरवायैयोनेर्त्रैष्पवते ८ प्रथमहरमहत्वोखाम्वापशायाम्ब्वपिष्टासं ष्वस

ब्रा॰ अथयस्यदमाहत्योरवाग्नीयथायाज्ञ्वपिष्टासंऽस्तग्नोरवाद्भुरोन्मेतयैवाहूतानुपरंस्त्रजस्तूखी
ष॰ मेवपक्रापर्य्यावपन्निकर्म्मणिरेवनत्त्रप्रायश्चित्तिःप्रुनस्तकपालस्तखायामनुपसमस्योरवाग्नी
७१ यथायाज्ञ्वपिष्टासंऽस्तग्नानिदयानिप्रायश्चित्तिम्मः ९ अथयस्येषऽउक्थोग्निरनुग
च्छे द्दार्हपत्यंचावसगच्छतिगार्हंप्रत्याहिसऽ स्रह्ततोभवतिगार्हपत्यादेवैनंप्राञ्चमुद्धर
न्नोपसमाधायोरवीप्रवृत्ताराहेतयैवाहूतानुपरंस्त्रजस्तूखीमेवतीयदाग्निरारोहति १०
अथप्रायश्चित्तीकरोति सर्वेभ्योवाऽएषःपतङ्गात्मम्यऽअयन्त्रेनयदेवासाङ्गकामानीहव
विघतेग्नावनुगतेनदेवैतत्स्तन्नोतिसन्दधात्युभेप्रायश्चित्तीकरोत्युद्धरप्रायश्चित्तिश्चा
ग्निप्रायश्चित्तिश्चाहुरस्यहवीमयाग्नेत्तस्योक्तोवन्तुः ११ सससियाग्नस्योपहृत्या

71

सीनः आहवनिमुद्धरति हि एककर्मणो स्ताहेत्वथोपोज्याय समिधमादधाति पुनस्त्वादित्या
रुद्रा वसवः समिन्धतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथ यज्ञैरित्येतत्स्यादेवता पुनः समिन्धतामिर
त्येतद् घृतेन त्वं तन्वं वर्धयस्व सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः इति घृतेनह त्वं तन्वं वर्धय
स्व यस्य सत्येभ्यः उत्याहुत्या मे भो यजमानस्य आयत्तनेस्य सर्वे सत्याः सन्त्वित्येवैतत् १२ अथ यदि गा
र्हपत्योऽनुगच्छेद् दारणीयावसगच्छत्यरणिममर्थं हि सऽआहवनो भवत्यरणमसामेवैनमा
ग्निनोपसमाधाय प्रायश्चित्ती करोति: १३ अथ यदि पूर्वनऽआहवनीयोऽनुगच्छेद् गार्हप
त्यं वाव स गच्छति गार्हपत्याद्धि सः आहृतो भवति गार्हपत्यादेवैनं प्राञ्चं साङ्गारमि
त्येनेनह त्वोपसमाधाय प्रायश्चित्ती करोति यस्तस्मिन्काले हुतः स्यात्तामहुत्यं प्रायश्चित्ति

ब्रा॰
श॰
३

72

कुर्य्यात्तस्मात्त्वग्निर्माय्यपश्चिवन्ति ॥ १५ अथयद्यग्नीद्रीयोनुगछे द्गार्हपत्यंचावसगछति
तिगार्हपत्याद्धिसंभृतोभवतिगार्हपत्यादेवैनंप्राञ्चमरण्योरेणसहोद्धृत्योपसमाधा
यपश्चायपश्चित्तीकरोत्यथयदिगार्हपत्योनुगछेत्तस्योक्तोब्रन्तुः ॥ १५ ब्राह्मणम् ८ चतुर्थः
प्रपाठकः षष्टोध्यायः कण्डिका १० हव्यंप्रतिमञ्च्याविभर्ति सत्यंश्चहैतयदक्व्यः
सत्यंयाऽएतवत्रमर्हतिसत्येनैनंतदेवाऽअविभरुःसत्येनैवैनमेतद्विभर्ति १ तवत्र
सत्यं मसोमाऽआदित्यःसहिहिरिमयोभवतिज्योतिर्वैहिरण्यंज्योतिरेषोमृतंहिर
ण्यममृतमेषपरिमण्डलोभवतिपरिमण्डलोह्येषःएकविंशंप्रातनिर्बाधःएकविं
शोह्येषमहिष्टान्निर्बाधैर्बिभर्ति रश्मयोवाऽएतस्यनिर्बाधाऽएकविंशोह्येषमहिष्टा

त्विड्वार्वं बिभर्त्ति हिरण्मयो दाऽएतस्य निर्व्वीचाव एतऽउवाऽएतस्य दृहिरण्मयोऽ २ यद्वेव रुक्मं
प्रतिमुच्य बिभर्त्त्यसौ वाऽआदित्यऽएष रुक्मो नो हैतमिह मनुष्यतो मनुष्यरूपेण यन्तु
मर्हत्यमेतेनैव रूपेणैतद्रूपं बिभर्त्ति ३ यद्वेव रुक्मम्प्रतिमुच्य बिभर्त्ति रेतो वाऽइद
ꣳसिक्तमयमग्निस्तेजो वीर्यꣳ रुक्मोऽस्मिँस्तदेतस्मिँस्तेजो वीर्यन्दधाति ४ यद्वेव
रुक्मम्प्रतिमुच्य बिभर्त्त्येतेन ह देवाऽअबिभयुर्यद्वै नऽइममिह रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरि
ति तस्माऽएतमन्तिकाद्गोप्तारमकुर्वन्नमुमेवादित्यमसौ वाऽआदित्यऽएष रुक्मस्तथैवा
स्माऽअयमेतमन्तिकाद्गोप्तारं करोति ५ कृष्णाजिने निष्यूतो भवति यज्ञो वै कृष्णाजिनं
यज्ञो वाऽएतं यन्तुमर्हति यज्ञेनैनन्तद्देवाऽअबिभरुर्यज्ञेनैवैनमेतद्बिभर्त्ति लोमतश्छन्दा

श्रा. ष्ठंसिवैलोमानिछन्दाᳬसिवाऽअथयन्नमह्यभिरेतन्देवावाअभिमह्यछन्दोभिरेवैनमेतद्बिभर्त्ति
ब्रा. ८ अभिषङ्गानिवकृत्स्नानिवलोमानिनिषन्नोभवत्येकामयोर्हि तेद्रूपेऽश्वक्रामेवाऽय
७१ नेयन्नमर्हतऽश्वक्रोमाञ्चामेतद्देवाऽअभिमहत्यकामेवैनमेतद्बिभर्त्ति प्राणो ह कल्पाश
73 स्त्रिष्ठन्त्रस्याक्रोबन्धुः ७ ऽउपरिनाभिबिभर्त्ति सौवाऽआदित्यमयमह कल्पऽउपरिनाब्रुवा
ऽयवा ८ यद्देवोपरिनाब्रुवागवेनाभेरेतः प्रजातिस्तेजो वीर्य्यंᳬह कल्पानेमे रेतः प्रजा
पतिस्तेजोवीर्य्यंᳬहकल्पःप्रदह्यादिति ९ यद्देवोपरिनाब्रुवा तद्धैपशोर्मेध्यतरयद्उप
रिनाभिपुरीषसंᳬहितं तरं यद्वाऽअग्रामेध्यन्देवपशोर्मेध्यतरन्तेनैनमेतद्बिभर्त्ति १० य
द्वेवोपरिनाभियद्वैप्राणस्याम्टतमूर्द्ध्वन्तद्ध्यभिसम्य, त्रामेद्रूर्द्धंःप्राणेह स्वरत्यथय

न्मर्त्यपराकक्रामि मन्येतिन यदेव प्राणमस्यामृतन्तदेनमेतदभिसंपादयति तेनैनमेत

द्बिभर्त्ति ११ अथैनमासंद्यां बिभर्त्तीयंवाऽआसन्द्यस्यां हीदं सर्व्वमासन्नमियं यथाऽय

ते यन्नमर्हत्यनयैनन्देवाऽअबिभरुरनयैवैनमेतद्बिभर्त्ति १२ औडुंबरी भवत्यूर्ग्वै

रसऽउडुंबर ऊर्ज्जैवैनमेतद्रसेन बिभर्त्ति यो सर्व्वेऽयन्ते वनस्पतयो यदुडुंबरः सर्व्वे वाऽ

एते वनस्पतयो यन्नमर्हन्ति सर्व्वैरेतैर्वनस्पतिभिर्देवाऽअबिभरुः सर्व्वैरेवैनमेतद्वनस्पति

भिर्बिभर्त्ति १३ प्रादेशमात्र्यूर्ध्वा भवति प्रादेशमात्रो वै गर्भो विष्णुर्योनिरेषा गर्भ्भं संमि

तीन योनिं करोत्यरत्निमात्री तिरश्ची माडुर्बाहुर्वाऽअरत्निर्बाहुभ्यां वै वीर्य्यं क्रियते वीर्य्यं स

म्मितैवैनं तद्भवति वीर्य्यं वाऽएते यन्नमर्हन्ति वीर्य्येणैनन्देवाऽअबिभरुर्वीर्य्येणैवैनमेत

ब्रा॰ हिभर्त्ति १४ चतुःस्रक्तयःपाशाभवन्ति चतुस्रक्तीश्चतुस्त्रानिवनस्मो वै दिशो वाऽयन्ते
षा॰ यन्तु मर्हन्त्रिदिग्भिरेवैतन्देवाःस्रविभरुहद्गिभिरेवैनमेतद्बिभर्त्ति मौञ्जीभीरज्जुभिर्मुञ्जा
७५ भवन्ति त्रिवृद्धिस्तस्यो बन्धुमस्तदादिग्यातस्मोऽपवोक्रोथ्योःस्त्रनगेदाहाय १५ अथैन
ं शिक्येन बिभर्त्ती मे वै लोका एषोऽग्निर्दिशः शिक्यं दिग्भिर्हीमे लोकाः शक्नुवन्ति
74 स्थातुं यच्छक्नुवन्ति तस्माच्छिक्यं दिग्भिरेवैनमेतद्बिभर्त्ति षडुद्यामं भवति षड्दिशो मौ
ञ्जित्रिवृत्तस्योक्तो बन्धुर्मृदादिग्यन्तस्मोऽपवोक्रोष्याःस्रनतिदाहाय १६ तस्यायाप्व
प्रतिष्ठा सहीमे लोकाः प्रतिष्ठिता आदित्यः आसञ्जनमादित्ये ही लोका दिग्भिरास
क्ताः स यो हैतन्दे वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं बिभर्त्ति १७ यद्वेवैनं शिक्येन बिभर्त्ति से

वत्सर एषोग्निरृतवः शिक्यमृतुभिर्हि संवत्सरः शक्नोति तस्माच्छिक्यमृतुभिरेवैनमेत
द्बिभर्त्ति षडुद्यामम्भवति षड्वृतवः १८ तस्याहोरात्रे एव प्रतिष्ठाहोरात्र
योर्ह्येष संवत्सरः प्रतिष्ठित स्तद्यमाभ्यासज्जनन्त्युन्दमसि तस्मायञ्ज संवत्सरस्त्रस्तोभि
नासक्तः स यो हैतदेवं वेदैतेनैव रूपेण तद्रूपं बिभर्त्ति नस्यं ह वा एष संवत्सरस्ततो भव
ति य एवं वेद संवत्सरोपास्तितो हैव तस्य भवति य एवमेतद्वेद त्वष्टिदेवतम् १९ स
ख्यात्यात्मा मात्मैवाग्निः प्राणाः शिक्यं प्राणैर्ह्ययमात्मा शक्नोति स्थातुं यच्छक्नोति त
स्माच्छिक्यं प्राणैरेवैनमेतद्बिभर्त्ति षडुद्यामम्भवति षड्डि प्राणाः २० तस्य मन एव
प्रतिष्ठा मनसि ह्ययमात्मा प्रतिष्ठितोन्नमासज्जनमन्ने ह्ययमात्मा प्राणेषु सक्तः स

योऽस्ति तैर्देवं यं देने नैव तद्रूपेणैतेन रूपमभिभवन्ति: २१ अथैतेन मुखपार्श्वे भवन्ती मे वै लोका ऽउरव
ब्रा। मेवाऽयं तेलोकाय तन्म महर्न्द्योऽभिरेन लोकैर्देवाः अपि विभहरे वैनमेनल्लोका को न रखव ह्वि भवन्ति
घ। २२ सा पड्ड सा नामैन तद्दै देवाऽयतेन कर्म्मणैतया यतेमाल्लोका न रखन न्यडदरखनेंस्त
७५ स्माङ्ग तमो न वह वैमा भूरवै त्याच न्वा तेपरोक्षं परोक्षकामा हि देवाः २३ नह्वाऽउरव
75 नि[illegible]जमा मोयजमानोऽग्निर्य्यावन्नग्निर्य्यावन्न्यस्य मा ज्ञानावनेवैना
मेतद्धि भवन्ति सोऽयं वकुंभीसास्थाली तन्व द्दनवः संबन्धरः संहन्तरोऽग्निर्य्यो मा न
ग्निर्य्यावन्न्यस्य माज्ञाता वनन्दवति २४ अथैनमिंद्राग्न्योः परिगृह्णाति तस्मादेषोऽहो
रात्राभ्यां परिगृहीतेन २५ यद्वेवैनमिंद्राग्न्याः परिगृह्णात्यसो वाऽआदित्यः एषोऽग्नि

रिमाऽउलोकाविंद्रेऽग्नमन्नदादित्यमाश्लोकाग्नौ परिगृह्णाति तस्मादेवमग्नीपरिगृ
हीतः परिमण्डले भवतः परिमण्डलो ह्येमौ लोकौ इमो ह्येवत्रिवृतौ तस्मात्क्रोवन्तुमर्हेदादिवे
तस्याः पूर्वो ह्येषौ ऽन्नमितादाद्याय २९ अथातः संपदेवा सन्दीघोरखाचशिक्यं च हक्म
या शर्वाग्निश्च हक्मश्च तन्त्वं वहटू तवः संवत्सरः संवत्सरो ऽग्नि र्यावानग्नि र्यावत्यस्य मा
त्रा तावत्तद्भवति एवं तदष्टाक्षरा गायत्री गायत्र्यो ऽग्नि र्यावानग्नि र्यावत्यस्य मात्रा ताव
त्तद्भवति २० अथ यज्ञर्लक्षं संप ञ्चत्वारः पादाश्चत्वारः पादाश्चत्वार्यनूक्यानि शि
क्यपाशश्च षडुत्किञ्च्चत्रयन्त्रयस्तुं शिक्यतन्दत् खाग्नीफक्ममनञ्चत्रयोदश मासाः संवत्स
रः संवत्सरो ऽग्नि र्यावानग्नि र्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति २८ ब्राह्मणम् १ त

श्री॰ त्रिष्टुभैव प्रतिमुञ्चते सो वा ऽआदित्यः ऽएष रुक्मस्तिष्ठतीव वा ऽएष सा वा दित्यो याति ष्टुब्वै वीर्य्यं
स॰ वज्रः ऽउदङ्गात्रि॰ ष्टेस्तस्यो क्रोवन्तुः (ष्टुभानो रुक्मः ऽउपर्य्यधो पद्येति हृष्पमानो ऽस्येषरु
१८ क्मः ऽउर्व्वी विघोतनते ऽडस्मर्षमाभ्युः श्रियेरुचा नः ऽइनिडस्मैरेव्वा ऽएतस्मो युः श्रियो ऽएष रोचते
त्रिरस्मतो ऽभवद्वयोभिरितिमर्द्धे र्वायएषवयोभिरस्मतो भवच्चा देवन्द्यौ रजनयदितियो
र्द्यौः ऽएतमजनयत्तस्रे ताहनि स्वरनायेघायस्मा ऽएषरेतः २ अथैनमिण्डाभ्यां परिगृह्णाति
नक्तोषासा समनसा विरूपे ऽइत्यहोरात्रे वै नक्तोषासा समनसा विरूपे धापयेते शिशुमेकं
समीची ऽइतियद्वै किञ्चाहोरात्रा जोस्ते नैनमेव समीची धापयेते द्यावा क्षामा रुक्मो ऽअन्त
र्विभातीतिर रुत्नेनयज्जर्जंपती मे वै द्यावापृथिवी द्यावा क्षामा रुक्मो ऽअन्तर्विभातीतिर

हरत्नेनयज्ञस्यपतीमेवैद्यावापृथ्वीद्यावापृथिव्यामानेऽपश्यन्नन्तराविभातितस्मादेतस्मादेनूह
रन्त्यज्ञस्यपतिदेवाऽअग्निन्धारयन्द्रविणोदाऽइतिपवित्रञ्सनिदधातिप्राणावैदेवाद्रविणो
दास्तऽएतमग्रेऽएवमधारयँस्तैरेवैनमेतद्धारयति ३ अथशिक्यपाशंप्रतिमुञ्चते विश्वा
रूपाणिप्रतिमुञ्चतेकविरित्यसौवाऽआदित्यःकविश्वारूपाणिशिक्यंप्रासवीद्भद्रंद्विपदेच
तुष्पदःइत्युपन्नायपदद्विपदेचतुष्पदेचभद्रंप्रसौतिविनाकमस्यन्नविनाचरेण्यऽइति
स्वर्गोवैलोकोनाकस्तमेषऽउद्यन्नेवानुविपश्यन्नुप्रयाणमनुयसोविराजतीत्य
थावाअग्रेत्सुव्जनितस्माऽएषकृष्टिंविराजन्नन्नदेति ४ अथैनमनोविकृत्याविकरो
ति इदमेषेनदेतासिक्तंविकरोतितस्मायोनौरेतःसिक्तंविक्रियते ५ सुपर्णोसिगरुत्मा

ब्रा॰ नीति द्वीर्य्यं वै सुपर्णो गरुत्मान्वीर्य्यमेवैतमेतदभिसंस्करोति त्रिवृत्ते शिर इति त्रिवृतमस्य स्तो
षा॰ मं शिरः करोति गायत्रञ्चक्षुरिति गायत्रमस्य चक्षुः करोति बृहद्रथन्तरे पक्षाविति बृहद्रथन्त
११ रे पक्षौ करोति स्तोमः आत्मेति स्तोममात्मानं करोति पञ्चविंशं छन्दांस्यङ्गानीति छ
न्दांसि वा अस्याङ्गानि यजूंषि नामेति यदेनमग्निरित्याचक्षते तदस्य यजुर्नाम वामदेव्या
मेतन्मात्मा वैतनूरात्मानेन तनूं सोमदेव्यमित्येन यज्ञायज्ञियं पुच्छमिति यज्ञायज्ञियं पुच्छं करोति
धिष्ण्याः शफा इति धिष्ण्यैर्ह्ययमस्मिंल्लोके प्रतिष्ठितः सुपर्णोऽसि गरुत्मान्दिवं गच्छ स्वः प
तेति तदेनं सुपर्णं गरुत्मन्तं कृत्वाह देवान्गच्छ स्वर्गं लोकं पतेति ५ तद्वा एतत् मन्त्रपदस्य
छवत्रं विकरोति घाट्यैव यो नो रेतो विक्रियते नाट्यायते न पदेन मन्त्रपदस्य छवत्रं विकरो

77

तिनस्मादेषोमृतपत्सपुत्रवाञ्जायते ७ तथैहैकएनयाविहृत्याभिमन्त्र्यान्त्याग्निविति चित्र
न्निदेशणविनेवारम्यचक्रवितेत्याकद्धत्वंधाप्रऽस्तगवितेत्योभयतःप्रऽङ्गया समिद्धस्पुरीषे
ह्यानतथाकुर्य्याद्वचापत्सपुत्रवतन्नकृत्रेयपरिवृशोनाहऋतस्मादेनथैतत्सपणीवितमेवा
विनयात् ८ तमेतयाविष्कन्त्ये तऽर्द्धप्राञ्चंप्रगृह्णात्यसौवाऽआदित्यः एषोग्निरमुत्र
दादित्यमितऽऊर्द्धंप्राञ्चन्दधातितस्मादसावादित्यऽऊर्द्धःप्राङ्धीयतेपरोबाहुप्रगृह्णा
तिपरोबाहुह्येषऽइतोथैनमुपावहरतितमुपावहृत्योपरिनाभिधारयतितस्योक्रोवस्तुः
९ प्रथविष्णुक्रमान्क्रमतःएतद्वैदेवाविष्णुर्भूत्वेमाल्लोकानक्रमन्तयद्विष्णुर्भूत्वाक्रम
न्ततस्माद्विष्णुक्रमास्तथैवैतद्यजमानोविष्णुर्भूत्वेमाल्लोकान्क्रमते १० सयःसविष्णुर्भ

ब्रा॰ तः सः स यः स्वयमातृण्णायमेव स योयमग्निस्त्वयमातृण्णामेनमेवैतद्देवा आत्मानं कृत्वेमाँल्लोका
षा॰ नक्रमन्त तथैवैतद्यजमान आत्मानमेवात्मानं कृत्वेमाँल्लोकान्क्रमते ॥ ११ उदेङ्गाङ्क्रिश्चत्वेनैतदेतेन
७८ प्रजापतिर्विष्णुक्रमैरेतद्रूपाङ्कैः प्रजा असृजत तथैवैतद्यजमानो विष्णुक्रमैरेतद्रूपाः प्रज
78 जाः सृजते ॥ १२ विष्णोः क्रमोसीति विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते सपत्नहेति सपत्नान्ह्यत्र हन्ति गा
यत्रं छन्द आरोहेति गायत्रं छन्द आरोहति पृथिवीमनुविक्रमस्वेति पृथिवीमनुविक्र
मतेऽप हरति पादं क्रमतः उर्ध्वमग्निमङ्गहृगात्कृद्यौ हि रोहति ॥ १३ विष्णोः क्रमोसीति
विष्णुर्हि भूत्वा क्रमतेभिमातिहेति अभिमातीर्ह्यत्र हन्ति त्रैष्टुभं छन्द आरोहेति त्रैष्टु
भं छन्द आरोहत्यन्तरिक्षमनुविक्रमस्वेत्यन्तरिक्षमनुविक्रमते अप हरति पादं क्रमः

नःऊर्द्धमग्निमुद्गृह्णात्यूर्द्धो हि रोहति १४ विष्णोःक्रमोसीति विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते रा
तीयतोहन्तेत्यरातीयतो हा एष हन्ता जागतं छन्द आरोहेति जागतेन छन्दसारोहति दिव
मनुविक्रमस्वेति दिवमन्वविक्रमतेथ्यहरतिपादं क्रमतऊर्द्धमग्निमुद्गृह्णात्यूर्द्धो हि
रोहति १५ विष्णोःक्रमोसीति विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते शत्रूयते हन्तेति शत्रूयतो हात्र
हन्तानुष्टुभं छन्द आरोहेत्यानुष्टुभं छन्दसारोहति दिशोनुविक्रमस्वेति सर्व्वा दि
शोनुवीक्षतेनप्रहरतिपादं नेदिमाल्लोकाननतिक्रमाणि एषानीत्यूर्द्धमेवाग्निमुद्गृह्णा
ति स्वर्गस्य लोकस्यारोहति १६ ब्राह्मणम् २ प्रत्यैनमभियेप्युदग्गृह्णाति तद्वै देवाः प्रकाम
यन्त पर्जन्यो रूपं कृत्वा सामेनिनः एतेनात्मना पर्जन्यो रूपमभयं तस्थेन यजमान यते

श्रा। नात्मानापजेन्यो रूपंभवति १ अक्रन्ददग्निस्तनयन्निव द्यौरिति क्रन्दतीव हि पर्जन्यस्तनय
ब्रा। न्क्षामारेरिहद्वीरुधः समञ्जन्निति क्षामा वै पर्जन्यो रेरिह्यमाणो वीरुधः समनक्ति सद्यो जज्ञानो
२५ विहीमिद्धोऽअख्यदिति सद्यो वाऽएष जज्ञानो ऽथेदं सर्वं विख्यापयत्या रोदसी भानुना
भात्यन्तरितीमे वै द्यावापृथिवी रोदसी तेऽएष भानुना भाति परोमा रोदसी भानुना भात्यन्त
79 रितीमे वै द्यावापृथिवी रोदसी तेऽएष भानु भाति परो बाहू प्रगृह्णाति परो बाहू हि पर्ज
न्यः २ अथैनमपावहरत्ये तद्वै योऽस्मिंल्लोके रसो यदुपजीवनं तेनैनं सहोद्धरतीमालो
कात्त्रो हन्नग्निर्वाऽअस्मिंल्लोके रसोऽग्निरुपजीवनं यन्नावदेव स्यात्त्रस्मिंल्लोके रसो
नोपजीवनं स्यादथ यन्मत्वावरोहत्यस्मिन्नेवैनं लोके रसमुपजीवनं दधाति ३ यद्वै

वप्रत्यवरुहत्ये तद्धाऽयनदिमाल्लोकानितऽऊर्द्धोरोहतिसस्सपराङ्ङवरोहऽइयमेवप्र
तिष्ठातद्यन्नावदेवस्मान्महास्माल्लोकाद्यजमानश्च्यावेताथयत्प्रत्यवरोहतीमामेवैत
त्प्रतिष्ठामभिप्रत्यैत्यस्यामेवैनत्प्रतिष्ठायांप्रतितिष्ठति ४ यद्वेवप्रत्यवरोहन्त्येत
द्धाऽयनदिमाल्लोकानितऽऊर्द्धोजयतिसस्सपराङ्.तज्जयोयोवैपराङ्.वजयत्यक्षय्योवैतस्य
जितस्यजितमन्ववस्यत्यथयऽउभयथाजयतितस्यतत्रकामचरणम्भवतितद्यत्प्रत्य
वरोहतीमानेवैतल्लोकानितएवोर्द्धानभ्युत्स्वार्थीवोजयति ५ अग्नेऽभ्यावर्त्तिन्नभिमा
निवर्त्तस्वाग्नेऽअङ्गिरःपुनरूर्जासहरय्येत्यन्नेतेनमासर्वेणाभिनिवर्त्तस्वेत्येतच्छ्रन्तुकृत्वः
प्रत्यवरोहतिचत्वर्हिकृत्वाऊर्द्धोरोहतितद्यावत्कृत्वाऊर्द्धोरोहतितावत्कृत्वःप्रत्यवरोह

ब्रा॰ नावकृन्तत्वः प्रत्यवरोहन्तितमपावहन्त्यो परिनाभिहारयन्ति तस्योक्तो बन्धुः ८ अथैन
५॰ मभिमन्त्रयते आयुर्दाऽअग्न इत्यायुरेवैनदात्मन्धत्तऽआत्वाहार्षमित्यथैनं हरत्यायुरेवै
८॰ तदन्तरात्मन्धत्ते ध्रुवं स्तिष्ठाविचाचलिरित्यायुरेवैतद्ध्रुवमन्तरात्मन्धत्ते विशस्त्वा सर्वा वा
ञ्छन्त्वित्यत्रेवैवैविशोज्वा सर्वाञ्छन्त्वित्येतन्मा त्वद्राष्ट्रमधिभ्रशदिति यस्यै वै राष्ट्रं मा त्व
द्वीराष्ट्रमभ्रशदित्येवैतत् ७ अथ शिक्यपाशान्वरुणपाशांश्चोन्मुञ्चते यो वै वरुणपाशो
वरुणपाशदेवतत्रमुच्यते वरुणस्यैतन्ते सैवैनदात्मनोऽयं यादेवतयास्वरुणपाशान्नमु
च्यतेऽउदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रथायेति यथैवयज्ञलप्यावत्र
रथावयमादित्यव्रते तवानागसोऽअदितये स्यामेतीयद्वाऽअदितिरनागसस्तस्मादा

80

सैव स्वा भक्तिरेतेन ८ श्रेष्ठेन मिति प्रगृह्णाते न वा ऽ एतन्मदो ह्लिकृत्स्नेन ऽ ऊर्ध्वं श्रा
न्त्वं प्रगृह्णाति तन्नतः ऽ इति प्रगृह्णाति तद्यत्तावदेवाभविष्यदत्रैव वशं स्वता
प्य यदेनमिति प्रगृह्णाति तस्मादेष ऽ इनीन्नायेति पुनरैति ९ श्रग्रे ह्यहस्त्वेषमा
मूर्द्धो ऽ त्रस्यादित्य ग्रेष्ठैष ह्यहस्त्वेषसा मूर्द्धस्तिष्ठतीति निर्द्धंगत्वान्नमसोऽज्ञातिषा
गादितिनिर्द्धंगत्वान्त्वाऽ यवराश्रेनमसो ह्यग्नो तिष्ठेत्याग्निर्ज्ञांन्तरुशतास्वर्द्धं ऽ
पवराश्रेनमसो ह्यग्नो तिष्ठेत्याग्निर्ज्ञांन्तराशनात्वर्द्धं ऽ इत्याग्निर्वा ऽ एष भानुर्नाहृश
तास्वर्द्धं ऽ श्राजातो ह्विश्वा सद्यान्यग्ना ऽ इति मे वै लोका ह्विश्वा सद्यानि तानेषजातः
श्राह्वरपति परो वाङ्गग्रह्णाति परिवाङ्कसेषः इतो ध्येनपुणावह्वरनीसामेवैमत्य

ब्रा। तिष्ठामभिप्रत्यैत्तस्यामेवैनन्तत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति जगत्या जगती हीमाल्लोकाना

प। मन्तोर्वाचोऽश्नुते १० हंसःशुचिषदित्यसौवाऽआदित्योहंसःशुचिषद्वसुरन्त

८। रिक्षसदितिवायुर्वैवसुरन्तरिक्षसद्धोतावेदिषदित्यग्निर्वैहोतावेदिषदतिथिरि

81 त्यसर्वेषांवाऽएषभूतानामतिथिर्दुरोणसदितिवियुवमसदित्यतन्नृषदितिप्राणो

वैनृषन्मनुष्यानृस्तद्योयम्मनुष्येषुप्राणोग्निस्तमेतदाहवरसदितिसर्वेषुश्रेव

परेषुसत्त्वऽऋतसदितिसत्यंसदित्येतद्व्योमसदितिसर्वेषुश्रेषव्योमसत्सेत्रोब्जागो

जाऽऋतजाप्सवैगोजाश्वत्रैजाऽऋत्यसत्यंजाऽदित्येनदद्रिजाऽऋतंजाहेषबृहतीमि

तिसत्यमित्येनहूहृदितिनिरदधातिरस्तेषयन्यदेषतदेनमेतत्क्लृप्तानिदधाति ॥

दाभ्यामन्यरूपाभ्यां द्विपाद्यजमानोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेतन्नि
दयाति १२ अथैनमुपतिष्ठते यतद्वाऽएनमेतज्जहूपतीवयदेनेनमसहेतिचेतिचे
माल्लोकान्क्रमतेचस्माऽएवैतन्निह्नुतेहिꣳसायै १३ यद्वेवोपतिष्ठतेऽएतद्वैदे
वाऽअबिभयुर्यद्वैनोयमिमाल्लोकानतिक्रान्नहिꣳस्यादितितदेभ्यऽएवैनमेतल्लो
केभ्योशमयंस्तथैवैनमयमेतदेभ्योलोकेभ्यःशमयति १४ सीदत्वमातुः रस्याः
उपस्थेन्तरुचान्न्त्वशिवोभूत्वामह्यमग्नेऽअथोसीदशिवःशिवꣳशमयत्येवैनमे
तदहिꣳसायैतयोहैवऽइमाल्लोकान्क्रान्तोनहिनस्ति १५ त्रिभिरुपतिष्ठते त्रयः
इमेलोकाऽअथोत्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवास्माऽएतन्निह्नु

ग्रा. तेयोन्तावतैवैनमेतदेभ्योलोकेभ्यशमयति ९ ब्राह्मणम् ३ अथवान्त्यप्रेणोप
ष. तिष्ठन एतद्वै प्रजापतिर्हि सृष्टकर्मैः प्रजाः सृष्ट्वा ताभ्यो वान्त्यप्रेण पुष्ट्यमकरोत्तथै
८२ वैनं यजमानो विसृष्टकर्मैः प्रजाः सृष्ट्वा ताभ्यो वान्त्यप्रेण पुष्ट्यं करोति १ सद्वैषदास्त
यणहस्तो यद्वान्त्यप्रत्नस्माप ज्ञातकृत्वा मयेत सर्वमायुरियादिति वान्त्यप्रेणैनम
भिमृशेत्स्वधैजातायापुष्ट्यं करोति तथो हस सर्वमायुरेत्यथयद्वा मयेत वीर्यवा
न्स्यादिति विकृत्यैनं पुरस्तादभिमंत्रयेत तथो ह स वीर्यवान्भवति २ दिवस्परिप्रथ
मञ्जज्ञेऽग्निरिति प्राणो वै दिवः प्राणेनैवाः पव प्रथममजायतास्महितीयं परि
जातवेदाः इति यदेनमदोहीतीयपुरुषविद्याजनयन्तृतीयमप्स्विति यदेनमदस्त

82

तीयमग्नोजनयन्नमणाःअजस्त्रमितिप्रजापतिर्दृष्टवान्मणाःअग्निरजस्त्रःइन्धानः
पवनज्ञरतेस्वावीरितियोवाऽयमित्येसःपवनज्ञनतेस्वावीः २ विद्मातेअग्नेत्रेधा
त्रयाणीत्यग्निर्वायुरादित्यःएतानिहास्यतानित्रेधात्रयाणिविद्मातेधामविभृ
तापुरुत्रेतियदिदमग्न्याधविहृयतेविद्मातेनामपरमंगुहायदितियविष्ठःइति
वाःअस्यतन्नामपरमङ्गुहाविद्यातमुत्संयतःआजगन्थेत्यापोवाःउत्सोऽपोवाः
एषअप्स्वसमाजगाम ५ समुद्रेत्वानृमणाःअप्स्वन्तरिति प्रजापतिर्वैनृमणाः
अप्स्वन्ताप्रजापतिरित्येतन्नृचक्षाःईधेदिवोःअग्नःऊधन्निति प्रजापतिर्वैनृच
क्षाःआपोदिवःऊधस्तृतीयेत्वारजसितस्थिवांसमितियोवैतृतीयश्चरजोपा

ब्रा॰ मुपस्थेमहिमानःस्वर्गइतिप्राणावैमहिमानोदिवित्वाप्राणाःस्वर्गइत्येतत् ५ ततः
श॰ पताःपकआकृणाःपतमेवाभिताःआग्नेय्यस्त्रिष्टुभस्तायदाग्नेय्यस्तेनाग्निरथय
८३ त्रिष्टुभोयदेकादशातेनैन्द्र्यैन्द्राग्नोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमे
तदुपतिष्ठतेइन्द्राग्नीवैसर्वेदेवाःसर्वदेवत्योग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्राताव
तैवैनमेतदुपतिष्ठते ८ यद्वेवविश्वकर्मवात्मप्रोभवतोविश्वकर्मावैप्रजापतिरि
मंलोकमसृजतयद्वात्मप्रोणाग्निर्विश्वकर्मावैप्रजापतिरन्तरिक्षमसृजतयद्वात्मप्रो
णवायुर्विश्वकर्मावैप्रजापतिर्दिवमसृजतयद्वात्मप्रोणादित्योविश्वकर्मावैप्रजा
पतिर्दिशोसृजतयद्वात्मप्रोणचन्द्रमाविश्वकर्मावैप्रजापतिर्भूतमसृजतयद्वात्म

83

श्रेण भविष्यद्विश्वकर्मा वै प्रजापतिरन्नमसृजत नवान्त्यश्रेण पृथ्वीं विश्वकर्मा वै प्र
जापतिरहरसृजत नवान्त्यश्रेण रात्रिं विश्वकर्मा वै प्रजापतिः पूर्वपक्षानसृजत नवा
न्त्यश्रेणापरपक्षान्विश्वकर्मा वै प्रजापतिरर्द्धमासानसृजत नवान्त्यश्रेण मासान्वि
श्वकर्मा वै प्रजापतिरृतूनसृजत नवान्त्यश्रेण संवत्सरं तद्यद्विश्वकर्म नवान्त्यश्रे
भवतऽएतदेवैतेन सर्वं सृजते ७ यद्वेव विश्वकर्म नवान्त्यश्रेभवतो विश्वकर्मा
वै प्रजापतिः स्वर्गं लोकमभिप्रायात्सऽएतदवसानमपश्यद्यान्त्यश्रेणावास
इस्त्रदाहाय यद्विमुक्तविमज्यते प्रददत्येतेनैवैतद्यजमानो विश्वकर्मैव
स्वर्गं लोकमभिप्रयाति नवान्त्यश्रेणावस्यति ८ सर्वे विश्वकर्मा भूत्वा यनदानी

ब्रा॰ मेवब्राह्मणेणोपतिष्ठते यथा प्रयायायात्तदानीमेवविमुञ्चेत्ताट्क्रदेवानोहैवविद्या
श॰ मनुष्यास्तस्मादुहेदमनतमामनुष्यो ग्रामः प्रयायायात्तदानीमेवावस्यति ९ तद्वाऽ
८४ ग्रहोरात्रेऽएवविसृक्तमामवत्स होरात्रेयान्तस्रमहोरात्रेऽएवृतयान्तमहोरात्रेस्
म्यो भवति तस्मादुहेदमनतमानुष्यो ग्रामो होरात्रेयान्त्वाहोरात्रेत्स्येम्यो भवति १०
84 सवाऽग्रहर्मेव संवत्सरस्य विसृक्तमाक्रमते हेवात्मप्रोणोपतिष्ठते मध्येहसं
वत्सरस्य स्वार्गो लोकः सयस्मकीयो हीक्रमेतन्नहैनं स्वर्गं लोकमभिप्राम
यादथयदह्नयोर्हीस्मराहैनं स्वर्गं लोकमतिप्रणेशो दथयदहंक्रमते
हेमपतिष्ठते तत्प्रतिस्वर्गं लोकमीयाविमुञ्चते ११ नास्त्रीहैविंयय्यो

समेति यथा महान्तमध्वानं विमोकं समश्नुवीत तादृक्त्वमेवं पुरस्ताच्चोप
रिष्टाच्चोभयविस्रुक्कमवान्स्यं समस्यत्यहर्वै विस्रुक्कमा रात्रीर्वान्समेतद्दाऽ
इदं सर्वं प्रजापतिः प्रजनयिष्यंश्च प्रजनयित्वा चाहोरात्राभ्यामुभयतः
पर्यगृह्णात्तथैवैनं यजमानः इदं सर्वं प्रजनयिष्यंश्च प्रजनयित्वा चा
होरात्राभ्यामुभयतः परिगृह्णाति १२ तदाहुर्यदहर्विस्रुक्कमा रात्रिर्वान्स
प्रमथोत्रेऽयवाहरूवतो न रात्र्यो कथमस्यापि रात्र्याद्भुते भवत इत्येतद्दाः प्र
देदीप्यमानः पुरस्तादपराह्णः उभे समभ्यस्यति रात्रिरैनपरदपराह्णोऽथैतेः
यतन्तस्तत्रिवस्यन्त्युपरिष्टात्स्वर्वा ऊः उभे समस्यत्यहेहैनयत्स्वर्वा ऊः एवमहा

स्वभिः पवाहन्कृतेभवतः उभेरात्र्याः ॥ १२ सयद्दहः सत्रिवस्यान्तस्मातदहः प्रातरुदित्ये
ब्रा॰ भस्मैवप्रथममुद्वपतिभस्मोद्रप्यायासविस्टजतेयार्वविस्टज्यसमियमादयाभ
ध॰ स्मायोत्र्यवहरतियथैवतस्याद्भवहरणन्तथायादायभस्मनः प्रत्येत्योरवायामो
८५ प्यापरिपतिष्ठतेयथाप्रायश्चित्तीकरोति ॥ १४ सयदिविस्लक्रमीयमहः स्या द्विस्ल
क्रमान्त्रात्वायातस्प्रेणोपतिष्ठेतायथपविधात्मश्रीयेवातस्प्रेणोपस्थायविस्ल
क्रमात्वात्वातस्प्रमन्त्रतः कुर्यान्नविस्लक्रमानन्ततः कुर्यात्पथाप्रमायायनवे
मन्त्रैत्वाटक्रेदयपद्यात्सप्रमन्त्रतः करोति प्रतिष्ठावैवात्सर्प्रयथाप्रतिष्ठाप
येदवसाययेत्राटक्रस्याडवन्तस्प्रमेवात्रतः कुर्यात् ॥ १५ ब्राह्मणम् ५ सप्तमो

ध्याय: व्वनीवाह्येताग्निं विभ्रदित्याहुर्द्दिवा ह वा सुराश्चैवाभये प्राजापत्या ऽअसु
र्द्धन्नेनेदेवाश्शुक्लमचरंस्त्वात्तमसुरा ऽआसंस्तेवाश्शुक्लेणचरन्तः ऽयत्तत्कर्म्मा यच्छुक्ले
पक्षेण हि वै देवाश्चरन्तः ऽयत्तत्कर्म्मीयश्च ल स्मादनसः ऽपवपौरोडाशेभ्य यजूंषि ष्य
नसोग्नौ १ सयोवनीवाह्यतेदिवान्कर्म्मणेति देवं श्वेतस्य कर्म्मेतन्नवत्मयो।
नवनीवाह्यते सुरान्कर्म्मणोत्रसुर्य्यं श्वेतस्य कर्म्मेक्तनम्भवति २ तद्धैकऽआहुः
स्वयं पाऽएवव्वनीवाहितो विरूक्कमेवैऽएव प्रयानि वा त्सणमथा मेदमानवंप्र
याणं यदिदं प्रयानि मानक्षमवसा नेयद्देवस्यति ३ प्रजापतिर्वैषोग्नि स्तु भयम्बेत
त्प्रजापतिर्य्यं च्च देवा च्च मनुष्या स्त पहि स्त्रक्कु मवात्स प्रेमवन्नो यदेवास्सदैव श्वह्

ब्रा॰
श॰
८८

86

पञ्चदशेनैनं संस्करोत्यथयद्धनीवायुनेयदेवास्यमानुषंरूपंतत्पञ्चदशेनैनंसंस्करोति निरु
हवाऽएतंसर्वंकृत्स्नंप्रजापतिंसंस्करोतियऽएवंविद्वान्नीवाह्रतेतस्माद्व
नीवाह्रेतैव ५ सयद्दहः प्रयात्यस्मात्तद्दहन्त्वरतोऽग्नेः आगनःउपस्थायायस्मि
न्नमिथ्यमादधात्येतद्वाऽएननेदोऽयमछन्तेपुरस्तादग्नेनाप्नीएतत्रैनयानय्यैवैनम
यमेतद्देवतेपुरस्तादग्नेनप्रीणात्येनयासमिधागरशोतसमिधाग्निंदुवस्यतेति स
मिधाग्निंत्रमस्यतेत्येनहृतैंघृतैर्बोधयतातिथिमास्मिन्हव्याजुहोतनेतिहुत्वैतैर्बोधय
यतातिथिमोऽग्रस्मिन्हव्यानिजुह्रतेत्येतद्धुदवत्येतन्मायैस्त्रोनमेतद्धायपयति ६ स्र
स्त्रेनमपश्चन्नुङ्गत्यावि श्वेदेवाऽग्रनेभरन्त्रचित्तिभिरितिविश्वेवाऽएतमग्रेदेवाविश्व

त्रिभिर्हृदभरत्तेनह्येषान्तदाचित्तमसीत्तथैवैनमयमेतच्चिनोति त्रिभिर्हृद्धरत्तेनह्य
स्यतदाचितम्भवति सनोभवशिवस्त्वंसुप्रतीकोविभावसुरितिनिधथैचयजुस्त
थाबन्धुस्तम्दक्षिणतः उदञ्चमादधातितत्सैक्रामन्नुस्यान्त्याङ्गार्हपत्यंसमस्था
परमादधातिसयदिकामयेतोपाप्यिरोहेत्याशर्षतोवाव्रतेत्र ७ सयानङ्गारान्हेोपुन
क्षि दक्षिणमग्रेऽथसव्यमेवन्देवत्रेतरथामानुषेसयानङ्गारान्दिशोधास्यन्नस्यात्तान्प्राङ्ग्रेवाग्र
प्रपापान्प्राचीहिदिगग्नेःस्वामेवतद्दिशमनुप्रयाति ८ प्रेदग्नेज्योतिष्मान्याहि शि
वेभिरर्चिभिष्ट्वमिति प्रेदग्नेत्वंज्योतिष्मान्याहिशिवेभिरर्चिभिर्दीप्यमानैरित्येत
द्बृहद्भिर्भानुभिर्भासन्माहिंसीस्तन्वाप्रजाऽइतिबृहद्भिर्हिभानुभिर्दीप्यमानेस्माहि

ब्रा॰ ष॰ ८१

87

ॐ एत्मनाप्रजाऽइत्युनेतत् ९ सयदाहवनीयाऽउत्तरार्द्धे दिप्येतनपश्चार्द्धेयदेतस्मांवाऽएषाग्ना
गपात्तस्मात्तमेतच्छमयन्तितामेतदेवत्राकरोति १० यद्वेवैतदाहवनीयति यस्मिन्नेवैकस्मि
न्नेवाहितेह्युत्तरार्द्धे जिनस्यैवसाध्याभवतिनपश्चार्द्धानावाहितेतत्रउत्तरार्द्धेत्वग्नेरेवसाधा
म्भवत्यग्निमेवतद्देवाऽउपासतेवत्पृषामह पञ्चस्यथेवैनमयमेतद्धपसेत्पुपमह
यत्यपमहयत्पकुर्वन्दग्निस्तनयप्रिवधोरितितस्माकोबन्धुः ११ सयदिपुरस्ता
त्यैहित्रयश्चेनमाग्नयःऽउपस्थाप्योत्तरतःउदङ्न्याबोत्यतिवत्रैनमपावहरतिदक्षि
णतऽउदङ्ख्वमपावहरन्तितस्मात्क्रोबन्धुः १२ अथास्मिन्नभिघमादधात्यै नन्नाऽय
न्देवाऽइयिवाञ्छसमपरिष्टादत्रेनाप्नीत्यन्नेनयासमिधातथैवेनमयमेतदीपि

वांऽसमन्तपरिष्टादन्नेन प्रीणात्येनया समिधा १३ अथायमग्निमन्नेन स्पृष्टएवइति
प्रजापतिर्हैभ्यानः सहीदंसर्वं बिभर्त्तिर्विपत्स्यांनरोचते हृदहश्च तिर्विपत्सू
र्यःऽइवरोवर्त्तं हृदह्याःऽइमेतदग्नियःऽहरुहुतनो मनस्याविति ह्रद्देवामास ब्रह्म
समासनमग्निःऽहूतनास्वभिनष्ठोदीरायदैव्योःऽअतिथिःशिवोःऽइनिदीप्यमानोदै
वोतिथिःशिवोनःऽइत्येतन्निष्यतवत्साव समैतैरेनमेतत्स्वापयति १४ अथानःस
म्यदेव समिधमभ्यमेनादधात्युपच्छन्त्येकेन प्रयान्त्येकेनात्समेकेनानुमन्त्रयन्ते स
मिधमेवपञ्चमेनादधातितत्पञ्चपञ्चवितिकोग्निःपञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्स
रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावत्तस्य मात्रातावत्तद्भवति १५ ब्राह्मणम् ५

ब्रा॰
घ॰
८८
88

अथातोभस्मनएवाभ्यवहरणं देवावाऽएतमग्निंभस्मोद्वपन्तेऽब्रुवन्यदिमाऽइदमित्थ
मेवसन्तमात्मानमभिसंस्करिष्यामहे मर्त्याःकुणपाऽअनपहतपाप्मानोभविष्यामोय
दवप्स्यामोयदग्नेरग्नेर्हि हितदग्नेःकरिष्यामउपतज्जानीतयथेदंकरवामे
तितेऽब्रुवंश्चेतयध्वमितिचितिमिच्छतेतिवावतदब्रुवंस्तदिच्छत यथेदंकरवामेति १
तेचेतयमानाएतदपश्यन्नपएवैनदभ्यवहरामाऽपोवाऽअस्यसर्वस्यप्रतिष्ठात
यत्रास्यसर्वस्यप्रतिष्ठातदेनत्प्रतिष्ठापयामयदग्नेयन्तदोषधीर्जनयिष्यामऽइतित
दपोऽभ्यवाहरंस्तथैवैनदयमेतदपोऽभ्यवहरति २ आपोदेवीःप्रतिगृह्णीत भस्मै
तत्स्योनेकृणुध्वंसुरभाऽउलोकऽइति जग्मवाऽएतद्यातयाममभवतितदेतदाह

स्वभिज्ञः पन लोके कुहयमितिन स्मैवमन्नान्नयः इत्यापो वै जनयोऽग्रो सीदथुं सर्व
ज्ञाग्रतेसपत्नीतित्वग्निनावाःश्रापः स्वपत्नो मातेवपुत्रम्भिभर्ता एवेनदितियथा
मातापुत्रमुपस्थेविभर्त्यादेवमेनंहिभर्तेमेनतन् २ स्वस्वाग्नेसमिथिष्टये स्वस्वन
ग्नेवोतिष्ठवेत्येन त्मोषधीरनुरुध्यस्वाहत्योषधीह्येषोऽनुरुध्यतेगर्भे सञ्जायतेपु
नरितिगर्भोह्येषसञ्जायतेपुनर्गर्भोऽस्योषधीनांगर्भोवनस्पतीनाम् गर्भो
विश्वस्यभूतस्याग्ने गर्भोऽप्यामसीति तदेनमस्य सर्वस्य गर्भं करोति ४ त्रिभि
रभ्यवहरति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनदेनदभ्यवहरत्ये
केनाग्नेयस्त्वाभ्यान्नाभ्यां सा ग्रेष्ठैकेनहि स[illegible]भ्यवहरतितिपद्धि पादाः पशव

ब्रा: ख: ८५

स्तैरेवैनदेतदभ्यवहरति ५ अथापादत्तेनयदत्वाग्नेयन्नदेवड्डीयिजनयन्त्मनयावैभे
षजङ्किःयनेनयैवैनमेतत्सम्भरतिप्रसद्यभस्मनायोनिमपश्चपृथिवीमग्नऽइतिप्रसत्तो
त्येवभस्मनायोनिमपश्चपृथिवीञ्चभवतिसंॐस्त्वमातृभिष्ट्वंज्योतिष्मान्पुनरा
सदऽइतिसंॐस्त्वमातृभिष्ट्वंज्योतिष्मान्पुनरासदऽइत्यनत्पुनरासपसदनमपुन
न्त्वंज्योसहय्येत्येतेनमासर्वाण्यभिनिवर्त्तस्यैत्येतत् ८ चतुर्भिरपादत्ते तयेचतुष्पा
दाःपशवस्तैरेवैनमेतत्सम्भरत्यथोऽअन्नम्वैपशवोऽन्नेनैवैनमेतत्सम्भरतित्रिभिर
भ्यवहरतितत्समस्सम्पद्यतेकोऽग्निः सप्तर्त्तवःसम्वत्सरःसम्वत्सरोऽग्निर्यावानग्नि
र्यावत्यस्यमात्रातावतान्नंभवति ७ अपादायभस्मतःप्रत्येत्योखायामोप्यापतिष्ठ

89

ब्रा॰ नःएतन्द्वाऽएतद्यथ्या यथ्सङ्करोति यदग्निमयोऽश्व वहरति तस्माऽएवैतत्त्रिर्हरते द्विर्हं
८॰ सायाऽआग्नेयीभ्यां मग्न यऽएवैतत्त्रिर्हरते बृहवतीभ्यामाप्यायत्वा समेनदग्निर्वै चोति वायेन
८ वोऽग्रामेः अग्रस्य वचसोपविष्योऽस्मि वायमेस्य वचसोपविं... एतन्न्वं हि ष्यस्य प्रभन
स्यस्तपावः इति भूयिष्ठस्य प्रभनस्य पावऽइत्येतन्नयीयनित्यैः अग्नस्त्वोगरणानीति पाय
न्त्येकोऽन्येकोऽगरणानिवस्त्राहष्टेतत्क्षत्रस्वदेऽअग्नऽइति वरितानोहन्त्वक्षस्वदेऽग्नऽइत्येत
त्स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् युयोध्यस्मद्द्वेषांसीति यथैवास्माद्द्वेषांसि
सियुयादेवमेतदाह द्वाभ्यामुपतिष्ठते गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्योक्तो बन्धुः ९ ता
नि नव भवन्ति नव दिशो दिशोऽग्निर्नव प्राणाः प्राणाऽअग्निर्यावानग्निर्यावत्य

ब्रा॰ समाम्नातावन्तद्भवति १० अथ स्वाध्यायस्विन्नीकरोति सर्वेभ्यो वाऽपवाऽप्यनुग्रामेभ्यः
प॰ आयत्नेन यद्देवास्यात्र कामा मनोऽध्यवहियतेग्नावपोऽभ्यवहृतप्रमाणेन तद्वै तन्मन्त्रेणो
५० निमन्दयान्तुभे प्रायश्चित्तीकरोति येऽप्रवाग्नावनुगतेन तस्यो क्रोवन्तुः ११ तानिद
शभवन्ति दशान्तराविद्धिराःऽग्निर्दिशो दिशोग्निर्दिशप्राणाः प्राणाः अग्निर्यो वानग्नि
र्योवत्तत्समाम्नातावन्तद्भवति १२ आलम्म् ८ कण्डिका १२ पंचमाप्रपा
ठकस्य नामः सर्वे कण्डिका ५३ सर्वे आलम् २५